

MOENIE WORRIE NIE

een reisverhaal

Michiel Angenent

Moenie worrie nie

Michiel Angenent

MOENIE WORRIE NIE

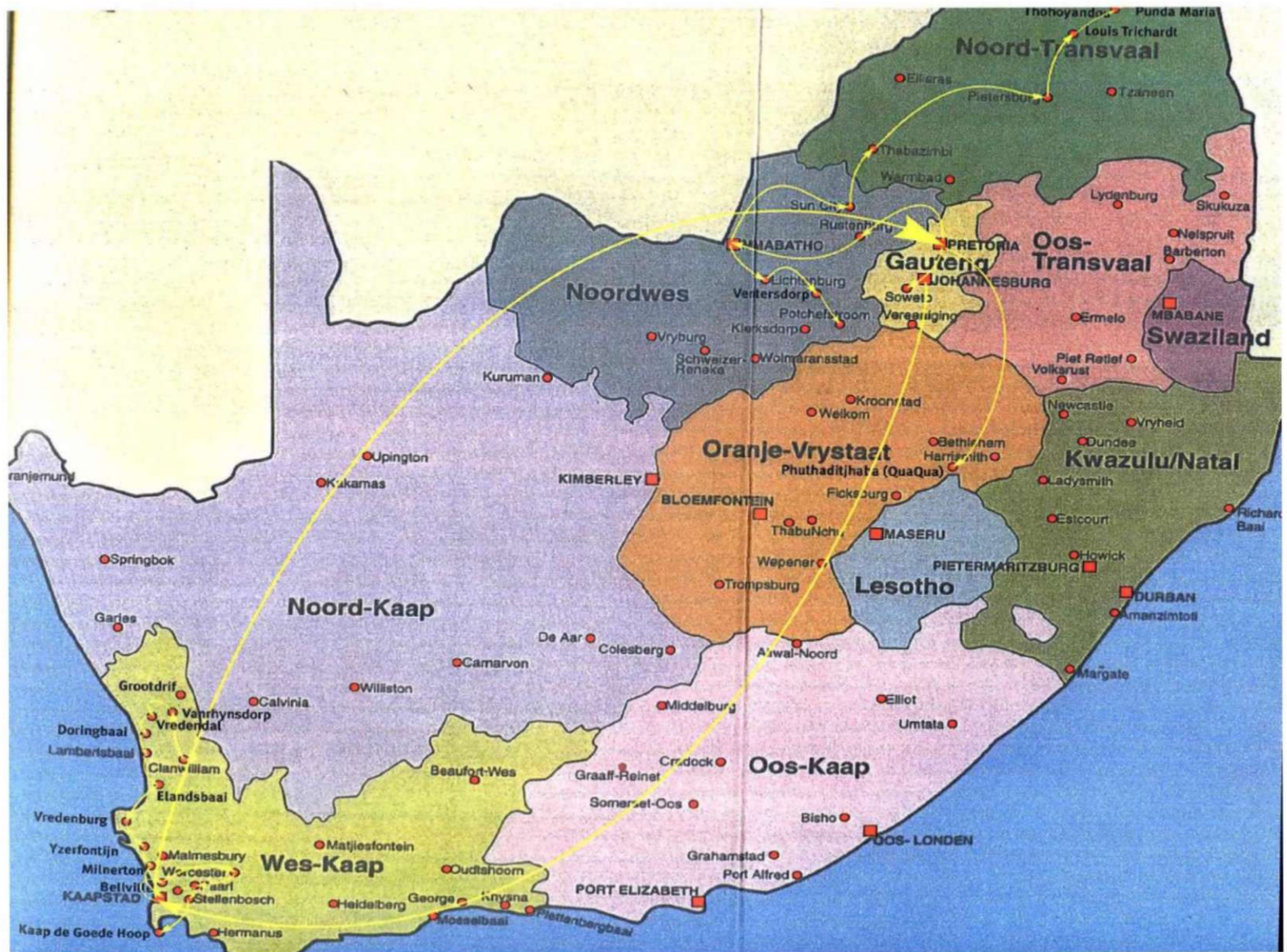
een reisverhaal

U
A

De mensche van
eene vrouwe
geboren is kort van
dagen ende sat
van on ruste. Hy
komt voort als
eene bloerne
ende wort afge-
seden: oock
vlucht hy als eene
schaduwe ende

en bestoet niet.
Die mens uit 'n vrou
gebore, is kort van
dae en sat van
onrus. Hij spruit uit
soos 'n blom en
verwelk; ook vlug
hy soos 'n
skaduwee en hou
nie stand nie.
Man that is born of

a woman hath but
a short time to live
and is full of misery.
He cometh up and
is cut down like a
flower; he flyeth as
it were a sha- dow,
and never
continueth in one
stay.

Copyright © 1999 Michiel Angenent

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook
(bijvoorbeeld verspreiding via het Internet) zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp: Luuk ten Hoeve (voor Land in Zicht)

Illustraties: Michiel Angenent & Luuk ten Hoeve

Omslagfoto: Connie Fortgens

INHOUD

Aankomst en vertrek	11
<i>Intermezzo</i>	21
Landinwaarts	27
In de buurt van de stad	37
Verloren zoon	45
Witter dan wit	53
Smeulend vuur	61
'n Apart samenzijn	69
<i>Intermezzo</i>	77
Porselein	83
Pijl en cirkel	93
<i>Die pijl</i>	97
<i>Die sirkel</i>	103
<i>De beeldspraak</i>	111
Waarheid op schrift	115
Een leider de baas	127
Inwijding	137
Stilleven	147
<i>Intermezzo</i>	157
Levend verleden	163
Struisvogels	175
Zweet	187
Eindeloos weg	197
Home, sweet home	207
Daisies	219
<i>Intermezzo</i>	229
Afstand	237

Mijn ogen zijn slecht en al sinds mijn zevende levensjaar draag ik een bril. Door de glazen van die bril – de poten van het montuur op mijn oren – zie ik wat ik zie en zag wat ik zag. Steeds door die bril. Het enige wat ik kan doen, is hem opzetten of afzetten. Zet ik hem af, dan schuift de werkelijkheid in elkaar en wordt alles vaag. Niets anders rest mij dan om hem maar weer op te zetten. Alles wordt weer helder dankzij mijn bril, die mij steeds opnieuw laat zien dat hij het is die voor een groot gedeelte bepaalt hoe ik de wereld waarneem. En dankzij zijn ronde glazen begrijp ik van lieverlede dat de wereld er altijd anders uit ziet dan ik denk.

We zitten buiten in de tuin aan het vijvertje. Het is de laatste zondag in mei 1997 en mooi lenteweer. Voedsel gaat rond; meegebrachte flessen worden ontkurkt. Ieder van ons had dezelfde originele gedachte. Wat neem je mee voor je gastheer, als je een reis naar Zuid-Afrika gaat voorbereiden? Zo staan er dan vijf flessen Zuidafrikaanse wijn op rij, omdat zes mensen in opleiding zijn bij een school van openbaar bestuur in Den Haag als aanvulling op hun werkzame leven. De opleiding duurt twee jaar en wordt halverwege onderbroken door het zogenaamde buitenlandverblijf van twee maanden. We zijn met zijn zevenen, want mijn Connie gaat ook mee, hoewel zij niet tot de *fellows* van de school behoort. Het etiket van de fles Zuidafrikaanse wijn, die wij tweeën hebben meegebracht, spelt de naam *Avontuur*. We weten echt niet wat ons te wachten staat.

We hebben ons verzameld bij Wouter in Eelde om onze plannen en reisroute te bespreken. Iedere *fellow* wordt immers geacht een onderzoeksoopdracht op te stellen en in het buitenland uit te voeren. Voor ons, Peter, Nicolle, Ida, Wouter, Ferno, en Michiel is dat dus Zuid-Afrika. Onze ideeën erover zijn nog weinig concreet en de bespreking ervan helpt ook niet echt. Alleen mijn eigen onderzoeksoopdracht wekt de schijn van feitelijkheid. Ik ga bekijken hoe universiteiten en bedrijven samenwerken en hoe de eerste geld kunnen verwerven van de laatste in ruil voor het geven van onderwijs of het doen van onderzoek. Ik ga de 'derde geldstroom' in kaart brengen, zoals dat aan de Nederlandse uni-

versiteiten wordt genoemd. De andere *fellows* zijn minder uitgesproken over het doel van hun reis. Iets met de Waarheids- en Verzoeningscommissie, iets met traditioneel leiderschap, of met de relatie tussen de militairen en de politie. Met grotere precisie kan nog niemand spreken. Dat maakt de inhoudelijke voorbereidingen lastig, maar van de andere kant heeft het ook wel iets om met open blik een onderzoek aan te gaan.

Eenvoudiger is het te bepalen dat we op vrijdag, de 18e juli, zullen vertrekken en dat we de eerste week in Stellenbosch zullen verblijven in de Evergreen Lodge. Ook de afspraak dat we als groep de tweede week nog samenblijven in Pretoria, is snel gemaakt. Zelfs de plek van verblijf daar wordt al vastgesteld: de Orange Court Lodge. Daarna zal ieder zijns weegs gaan om invulling te geven aan het onderzoek dat gedaan moet worden.

Reizen in de groep druist in tegen de bedoeling van de school dat ieder vooral tot zelfconfrontatie moet komen om zichzelf te leren kennen. Hoe doe je dat beter dan door langdurig alleen te zijn in het buitenland? Maar deze opvatting van het belang van zelfconfrontatie staat, zoals onze reis nog zal leren, in schril contrast met opvattingen in het land waar wij naar toe gaan. *Oeboentoe* maakt samen met *indaba* de kern van de traditionele, zwarte Zuidafrikaanse samenleving uit. *Oeboentoe*, dat gevoelsbegrip, waardoor een mens zonder een ander mens geen mens is. "U bent mens door een ander mens", zoals Beyers Naudé het zal formuleren. In opdracht op zoek naar jezelf alleen met jezelf in een vreemde cultuur, zal slechts een lippendienst aan het westers individualisme blijken te zijn.

Gelukkig begint in deze groep van zeven de wederzijdse belangstelling te komen en dienen de eerste tekenen zich aan dat het zo gewenste individualisme meer en meer met voeten zal worden getreden. Het blijkt al op deze bijeenkomst in Groningen. We spreken af dat we ook na Pretoria contact met elkaar zullen houden, dat we in kleinere groepen zullen gaan reizen, dat we halverwege de reis een gezamenlijke ontmoeting zullen beleggen. En dat we de laatste week weer samen in Stellenbosch zullen doorbrengen.

AANKOMST EN VERTREK

Vierentwintig uur vliegen om de eerste *townships* van Kaapstad aan de rechterkant van de vertrouwd westers aandoende autobaan te zien liggen. Riël en Christina, herbergiers van de Evergreen Lodge, brengen ons naar Stellenbosch door een prachtig landschap van wijngaarden en heuvels tegen de achtergrond van bergen. Boven onze hoofden stijgt een vliegtuig als een pijl uit de boog noordwaarts.

Het is winter aan de Kaap. De lucht is betrokken, de bomen zijn bijna bladerloos en de velden bruin. Stellenbosch is een Zuidafrikaanse vermomming van Zeist. De ene na de andere mooie villa dient zich aan langs de straten, waarvan de namen in het geel langs de rand van het trottoir vermeld staan. De kern van dit oudste dorp aan de Eerste Rivier van Zuid-Afrika, waar de witte Moederkerk op een steenworp afstand vandaan ligt, kent vele goed uitgedoste winkels. Riël's *lodge* is een fraai Victoriaans stulpje met veranda, voorzien van smeedijzeren kantwerk. Is dit nu het niet-Europese buitenland van een ander continent?

We wandelen door het dorp. Enigszins beduusd van de eerste indrukken, maar toch ook bevreesd voor wat komen gaat, want de verhalen die we thuis hoorden en lezen over de criminaliteit hier klinken nog na in onze hoofden. Sinds de afschaffing van apartheid lijken geweldsmisdrijven schrikbarende vormen te hebben aangenomen. We blijven dicht bij elkaar, net iets te luid pratend en net iets te vaak achterom kijkend. De groepsband wordt hechter.

Hoe ga je om met een opdringerige bedelaar in een vreemd land? Ze zijn er wel degelijk in dit Europese dorp. Ontkenning is niet mogelijk

als zo iemand je aanklampt, in de ogen kijkt en zijn hand ophoudt. Het weerwoord van het verre bed helpt nu niet meer. Een direct "nee" is moeilijk uit te spreken, maar wel het enige antwoord dat we kunnen bedenken. Waar er meer zijn, zullen er meer volgen. Maar wonderwel neemt hij dan onverwacht de benen. De eerste les is geleerd.

Een moment eerder had een bruine zwerfster ons al nagelopen, terwijl ze onverstaanbare klanken uitstootte, die onmiskenbaar tot ons waren gericht. Ze tikte ons aan met een onleesbaar briefje in de hand. Connie had haar snel in de gaten en antwoordde met haar handen in de Nederlandse taal van doven, waarmee zij beroepsmatig bekend is. Het gelaat van de vrouw klaarde op, toen zij een paar van die gebaren kon thuisbrengen. Veel hielp het haar niet, want ook al onstond er iets wat leek op een simpel tweetalig gebarengesprek, zij ontving geen barmhartigheid.

Ons geweten knaagt. Ons geweten zoekt rust, en vindt deze gelukkig bij Riël. Hij weet ons te vertellen dat zijn dorp er een armenkas op nahoudt en dat uit die ruif elke dag voedsel wordt verstrekt aan de armen en de minder bedeelden. Van de schamele 20 Rand (f 8,-) verdiensten per dag -als je al werk hebt- valt niet rond te komen. Ferm knikken we "ja" op zijn uitleg. Nu weten we dat we voortaan terecht "nee" mogen zeggen. We blijven onze beurzen goed verstoppen.

De eerste dagen brengen we onwennig door in de winter van dit land, die de camelia's in de tuinen tegenover onze *lodge* doet bloeien. We zoeken steun bij elkaar in de geborgenheid van het humoristisch groepsverband. De hartelijkheid van de docenten aan de Stellenbosche Universiteit helpt ons verder. We zijn welkom, zeer welkom. Zowel hier als in Bellville. Onze mentoren werken niet alleen aan het *Departement Sielkunde* van de universiteit in Stellenbosch, maar ook aan de ermee verbonden *Skool vir Openbare Bestuur* in Bellville - *the School of Public Management*. Ze spreken Engels en Afrikaans door elkaar -afhankelijk van hun afkomst en gezindheid.

Van oorsprong is de honderdeenendertigjarige universiteit blank en haar voertaal Afrikaans. Sinds de afschaffing van apartheid zijn er andere mogelijkheden geopend, maar veranderingen gaan langzaam. Het

merendeel van de studenten en docenten is nog steeds blank en een college in het Engels blijft vooralsnog uitzondering. De witte universitaire gebouwen rond de uitgestrekte campus stralen een grote luxe uit, evenals de ruime hal, waar het universitaire volk zijn hamburger- en Colamaaltijden kan gebruiken temidden van de vele welvoorzien winkels.

We volgen een drietal speciaal voor ons samengestelde colleges over politiek, recht en economie. Ze vormen onze eerste meer wetenschappelijke kennismaking met de Zuidafrikaanse ontwikkelingen, zo vertelt onze gastheer van de week, de lichtjes stotterende, zijn haar in een staartje samengebonden, hoogleraar Kobus Müller.

Het verhaal van Fanie Cloete, die ons doceert over de grondwettelijke geschiedenis, is onze eerste confrontatie met de pijn van apartheid. Ooit werkte deze zwaar bebrilde hoogleraar voor de *Prime Minister* en was hij nauw betrokken bij de analyse en planning van het staatsbeleid en de onderhandelingen over politieke veranderingen. Het vermoeden dat hij aanhanger was van het ANC maakte hem al spoedig verdacht en daarom werd hij door blanke bulldoggen belasterd en gedwongen op 37-jarige leeftijd met pensioen te gaan. Maar perspectieven wisselen en nu, na de afschaffing van apartheid, zet hij hart en brein in voor de verdere transformatie van zijn land.

In een college over economie gunt ook André Roux, *Director of the Institute for Futures Research*, ons een blik in zijn persoonlijke opvattingen over de ontwikkelingen in zijn land. Als geboren Engelsman voelt hij zich een rasechte Afrikaner, die nooit naar zijn moeder in Engeland zal remigreren. Zelfs niet als hij zijn baan zou verliezen, omdat een andere huidskleur er meer recht op zou doen gelden. Uiteindelijk is hij optimistisch over zijn land. Zuid-Afrika kent zware tijden, maar de eerste stappen naar een betere toekomst zijn gezet. Het land zal het redden. Daarvan is hij overtuigd en hij zal alles doen om daar zijn bijdrage aan te leveren.

Woensdag, 23 juli, komen we bij elkaar op de *Business School* in Bellville. We zijn uitgenodigd om tussen de middag aan een *braai* deel te nemen. Een *barbecue* zoals we dat in Nederland zouden noemen. Het is koud.

De wind giert om het gebouw en de stortregen klettert tegen de ruiten. Maar een Afrikaner zal zich nimmer zijn *braai* laten afnemen.

De roosters staan beschut opgesteld in een aparte barak, die warm is van het vuur, waarop het vlees *gebraai* wordt. Iedereen is aanwezig. Erwin Schwella, de directeur van de school, onze mentoren, anderen van de wetenschappelijke staf en een aantal mensen van het ondersteunend personeel met wie we onze organisatorische problemen zullen oplossen. In de gesprekken aan de lange tafels worden wederzijds levensgeschiedenissen uitgewisseld. Hoe bleek steekt het Hollandse leven af tegen de intensiteit van de gebeurtenissen aan Zuidafrikaanse zijde.

We zullen hier veel kunnen leren en dat zeker niet alleen vanwege de uitvoering van onze onderzoeksopdrachten. Iedere mentor bevestigt het. Het gaat helemaal niet in de eerste plaats om die opdrachten. Ze zijn veeleer een middel om in aanraking te komen met een ons vreemde cultuur. Dat biedt de mogelijkheid het eigen perspectief te relativeren en te zien dat de eigen manier van kijken niets anders is dan een eigen manier van kijken. Dat weten we dan weer –ook al wisten we het al. Maar we knopen het nog eens goed in de oren. We weten niet wat ons te wachten staat.

Stephen B. Witmore, *konsultant* van de school, rijdt ons met het universiteitsbusje door het *Cape of Good Hope Nature Reserve* met zijn *bobbejanen*, *bokkies* en *fynbos*. Een bord vertelt ons in het Engels en Afrikaans dat dit *die mees suidwestelike punt van die vasteland van Afrika* is. Hier landde Jan van Riebeeck drie eeuwen geleden en hier loopt al sinds mensenheugenis de lijn, *waar die blou waters van twee oseane die kuiwe van golwe word*.¹

Hoog op de rotsen, de wind in het haar, kijken we uit over de Atlantische en Indische oceaan. Vlak onder ons op de richels jagen *dasies* elkaar in hun spel na. Het zijn stevige diertjes, zo groot als een konijn, met korte spitse snuitjes en een dikke vacht. Ze zijn –zo klein als ze zijn– meer verwant aan de olifant dan welk ander levend wezen ook, vertelt Stephen ons. Niemand gelooft hem, totdat de *Lonely Planet* ² zijn uitspraak tot op zekere hoogte bevestigt. De verwantschap blijkt slechts een hypothese, die nog niet bewezen is. Voor Stephen doet het echter

niets af aan de waarheid. *The hyrax is a little elephant. Nothing more and nothing less.*

Stephen is –zo geeft zijn naam al aan– een vertegenwoordiger van de Engelse bevolkingstak van Zuid-Afrika. Hij treedt op als onze vrolijke touroperator, die met zijn scherpe tong altijd in is voor een grap. Tegelijkertijd neemt hij zijn taak zeer serieus en toont ons met veel enthousiasme en heel zijn hart –twee stiekeme aspirientjes tussendoor– de Kaapse omgeving.

Niet alleen brengt hij ons naar het Natuurpark, maar hij loodst ons ook de verdere dag langs de wegen op de bergranden, die schitterende uitzichten bieden op de oceaan. Bij Chapman's Peak laat hij ons ver beneden in de baai walvissen zien. En diep in de nacht troont hij ons nog hoog mee de bergen in naar het Cecil J. Rhodes *Memorial* dat gekwalificeerd kan worden als het lelijkste monument ter wereld. Maar zodra we het in afgrijzen de rug toekeren, vangen onze ogen het spectaculaire lichtbeeld, dat de twee miljoen inwoners van Kaapstad elke nacht de hemel insturen.

De reis gaat beginnen. De treinkaartjes naar Pretoria kochten we afgelopen woensdagochtend gezamenlijk op het station in Bellville waar Stephen ons naar toe reed en waar het wemelde van de zwarten. Dicht bij elkaar deden we onze uiterste best zo min mogelijk op te vallen, maar we konden er niets aan doen dat we hoog boven de massa bleven uittorenen.

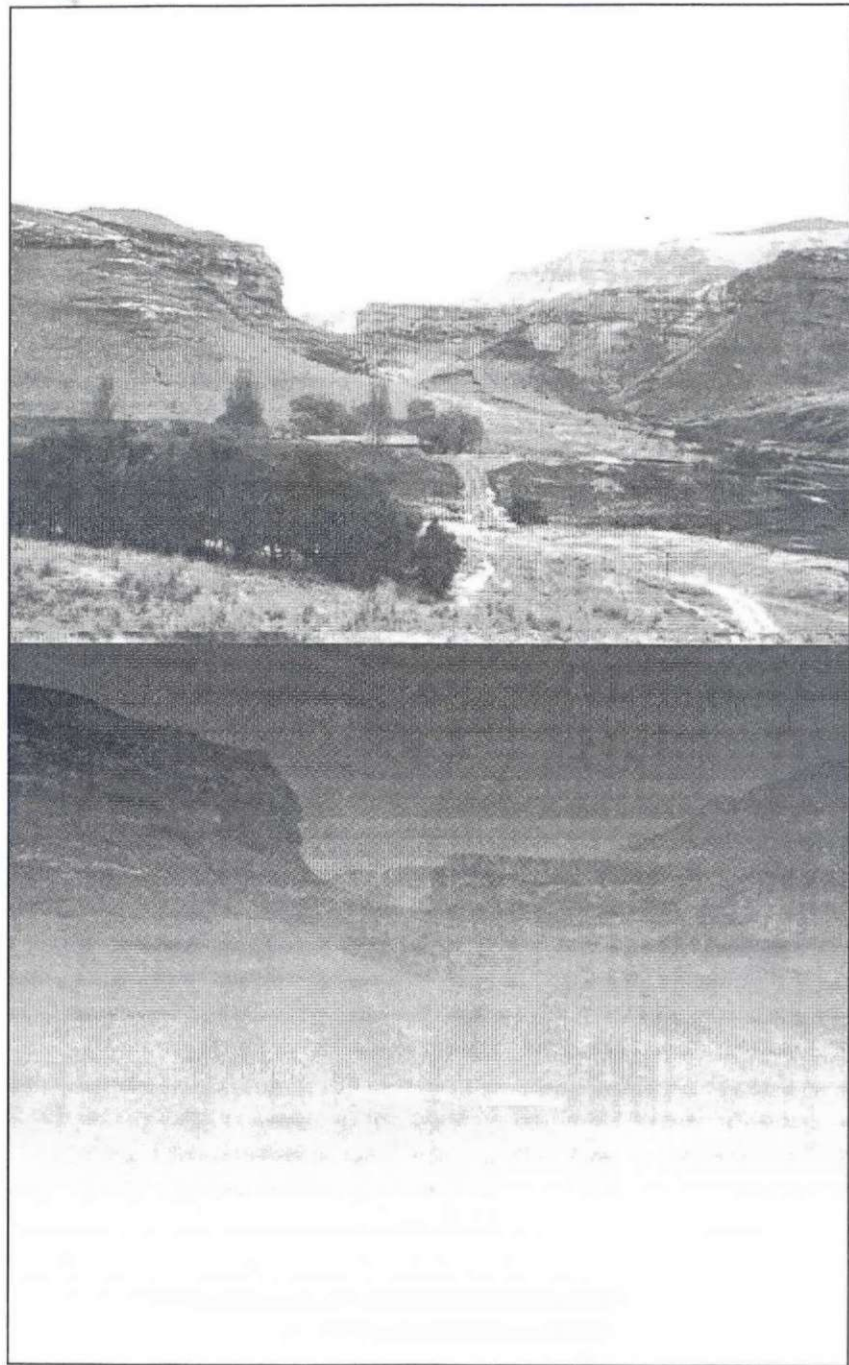
Nu is ook de vrolijke bescherming van Stephen weggefallen. Riël heeft ons op deze stralend zonnige maandagmorgen naar het station gebracht en is zojuist vertrokken. We zijn alleen.

Onmiddellijk bieden twee zwarte zwervers hun winkelwagentjes aan om onze bagage te vervoeren. Argwanend en manmoedig tegelijk maken we van hun diensten gebruik, omdat ze niet weg te kijken zijn. Het kost een paar Rand en een paar sigaretten. Als trouwe honden cirkelen ze om ons heen en als we in de trein zitten, kloppen ze nog op het raampje in de hoop opnieuw een kleine bijdrage in de wacht te kunnen te slepen. Het antwoord is “nee”, maar hun kapotte gezichten en handen, hun manke, slepende benen en vuile kleren staan ons nog

op het netvlies gegrift als de trein de Karoo allang is binnengereden. Wij zitten aan de goede kant van twee werelden van verschil. Individuele adepten van het denken dat onze voorouders hier uitdroegen. Ik en jij. Ik en de wereld. De aloude westerse beginselen van subject en object, die hier zo wezensvreemd waren, staan niet gelijkwaardig naast elkaar.

Het subject neemt waar en vel't een oordeel. Het object kan zich daartegenover slechts in afstand opstellen. Ik neem mijn mening voor waar en alleen mijn openheid naar de ander laat een wijziging in die mening toe, maar de beslissing mijzelf voor de ander open te stellen blijft bij mij, het subject. Neem ik die beslissing niet, dan rest de ander slechts de verwerping. Een De Klerk die niet openlijk voor zijn verleden wil uitkomen en van geen spijt kan betuigen, rest daarom slechts –met zijn gehele *Nasionale Party*– het isolement of de onderdrukkende macht. En zo vertegenwoordigt juist hij bij uitstek het westers individualisme dat zich als *Fremdkörper* in deze andere cultuur heeft ingevreten.

Van gelijkwaardige multiracialiteit is hier nog nauwelijks iets zien. De townships zijn zwart, de rijke villa's wit bevolkt. De samenleving is verre van homogeen. *Waar jij bent opgevoed vanuit de westerse luier tot een westers welvarende baan, ben ik steeds jouw dienaar en bediende geweest. Ik was in jouw en helaas ook mijn ogen het object dat zich niet eens tegenover, maar onder het subject dat jij was, geplaatst zag. Ik kende jouw traditie niet. Jouw traditie van het denken in subjecten en objecten was mij niet eigen. Maar mag ik constateren dat die traditie, beginnend bij jouw klassieken, een eigen kloof tussen jouw mensen heeft gegenereerd. Dat jij in je trotse zelfheid staat met niets in handen. Dat de westerse geschiedenis de eeuwig mislukte strijd is tussen de beide elementen van het beginsel dat mensen wezenlijk onderscheiden zijn. Substanties op zichzelf, blinde monaden die nooit tot elkaar kunnen komen. Dat westerse religies en filosofieën altijd in het teken hebben gestaan van het overbruggen van deze kloof. En dat deze kloof in mij slechts is aangebracht door jou?*

Nga Yifuna imali

Nga Yifuna imali

Nga yifuna imali bafana base
Qwaqwangayifuna, ngayifuna
imali. Ngayifuna se intliziyo
yam ibalisa seyigaya izibozi
umsebenzi ngiwufunile lapha
kodwa angiwutholi kodwa
angiyitholanga imali maning'-
bona njena intliziyo yam igaya
izibozi ngelinye ilanga mado-
da. Ikhandla lam lishaya njene
washi lithi nce-nce-nce ngizop-
hathwa ngama nerves wakhat-
zeka umoya wam.

Intliziyo yam madoda. Intliziyo
yamin goba ishaya kancane,
ngelinye ilanga ngaze ngaya
kwa Dokotela wafika wath'hay
wemfana yin'ucabangani kan-
gaka wakhathazeka umoya
wam ngabe sengiyabona ukut-
hi ikhaya la, alikho kulomhla-
ba likubo kaJesu. Alikho
ikhaya lam, kulomhlaba-alikho
ikhaya lam, ikhaya lam lisezul-
winingitsho noba bengizonda
bahamba bakhuluma ngam.
Ngitsho noba bengihleka
kodwa ikhaya lam alikho
kulomhlaba.

Geld zocht ik

Geld zocht ik, jongens van
QwaQwa. Overal zocht ik
geld. Mijn hart was gebroken
en bloedde. Ik zocht werk,
maar kon geen baan vinden en
ik kon geen geld vinden. Elk
moment dat je naar me kijkt,
treurt mijn hart. Ik had op 'n
dag een vreselijke hoofdpijn,
die in mijn kop bonsde als een
klok. Een zenuwinzinking was
ik nabij, zo depressief was ik.
Mijn hart, merkte ik, sloeg zeer
langzaam en ik bezocht daar-
om een dokter. Hij schrok en
vroeg me wat mij zo bezig-
hield.

Ik ben tot de conclusie geko-
men dat ik niet thuishoor op
deze wereld. Mijn huis is de
hemel. Ik hoor niet thuis op
deze wereld. Mijn huis is de
hemel. Het interesseert me zelfs
niet meer dat mensen mij
haten, over me roddelen, of me
uitlachen. Al wat ik weet is dat
ik hier niet langer thuishoor. Ik
denk dat de hemel mijn huis
moet zijn.

(Lied van Robert Mokoena, *Music of Pride of QwaQwa*)

INTERMEZZO

Al enige keren stuurde ik hem een mailtje, maar zijn antwoord liet lang op zich wachten. Op mij maakte dat niet zo'n goede indruk. Je bent mentor of je bent het niet. Bovendien wist ik dat de Universiteit van Stellenbosch betaald wordt voor de diensten die zij verleent in verband met de opvang en begeleiding van studenten zoals wij op buitenlandse reis door Zuid-Afrika.

Het kostte me de nodige inspanning om de leiding van mijn school ervan te overtuigen dat ik mijn onderzoek in Zuid-Afrika zou moeten doen. Ik was er zelfs voor naar een bijeenkomst in het kader van het Kennisdebat 1997 gegaan. Daar hoopte ik Carl Niehaus, de Zuidafrikaanse ambassadeur in Nederland, te ontmoeten om hem de vraag voor te leggen of het de moeite loonde naar zijn geboorteland te gaan voor een onderzoek naar de samenwerking tussen universiteiten en bedrijven. Zijn antwoord was kort, maar bevestigend en gaf voor de schoolleiding de doorslag. En eindelijk lag dan de bevestiging in de brievenbus dat ik daadwerkelijk naar Zuid-Afrika zou mogen gaan.

Later werd duidelijk dat ook Ferno, Ida, Nicolle, Peter en Wouter gingen en dat professor Erwin Schwella van de Universiteit van Stellenbosch ons begeleidingsprogramma zou regelen. Een van ons zocht contact met hem via de *e-pos*, zoals e-mail in het Afrikaans heet. Daaruit bleek dat we ons in het geheel geen zorgen hoefden maken en dat alles terecht zou komen, als we eenmaal in Zuid-Afrika zouden zijn. Ook bleek dat we ieder onze eigen mentor zouden krijgen, die persoonlijk onze begeleiding op zich zou nemen. En toen dat allemaal duidelijk was, heb ik na enige aarzeling de stoute schoenen aangetrokken en e-mail contact gezocht met de mij toegewezen mentor, Johan van Baalen.

Nee, laat ik eerlijk blijven. 't Eerste mailtje was van hem afkomstig en

luidde na een woord van kennismaking en welkom, in al zijn eenvoud: *This communication is to confirm a possible e-mail link between us.* De volgende dag bevestigde ik deze *link* en vernam vervolgens lange tijd niets meer. Nee, ook dat is niet, of liever, slechts gedeeltelijk, waar. Alles is altijd afhankelijk van de intensiteit waarmee de beleving gevoed wordt. Waarschijnlijk hunkerde ik meer naar een welwillend oor aan de overzijde van de wereld dan dat hij verlangde naar weer een student uit het noorden. Zijn eenvoudige en verontschuldigende antwoord kwam eigenlijk dan ook relatief snel na bijna drie weken: *I am receiving your e-mail. Groete, Johan.*

Weer een paar weken later ontstond er na enig aandringen van mijn kant een korte briefwisseling over duizenden kilometers in luttele seconden. Ik stuurde hem in mijn meest doorwrochte Engels een *draft* van mijn onderzoeksplannen, die hij weer verder de weidse Zuidafrikaanse wereld in liet gaan naar mensen met wie ik eventueel contact zou kunnen gaan opnemen. Zo riepen de eerste indrukken die ik in Nederland van Johan van Baalen opdeed, het beeld op van een langzame man, bij wie ik uiteindelijk misschien wel terecht zou kunnen, maar die dan toch enig doorzettingsvermogen van mijn kant kon gebruiken.

Dat beeld wordt nog versterkt in de eerste dagen in Zuid-Afrika. Onze begeleiders ontmoeten ons op maandag 21 juli op de universiteit van Stellenbosch. Johan is er niet en ook de volgende dag ontbreekt hij. Zijn collega's vertellen mij dat hij dit jaar een *sabbatical* heeft en dus weinig op de *school* aanwezig is. En dat ik wat roken betreft voor hem uit moet kijken. Zelf heeft hij nooit sigaretten, maar als hij erachter komt dat ik rook, zal ik mijn pakje niet meer zeker zijn. Een bietser noemen we dat in goed Nederlands.

Pas op woensdag ontmoet ik hem in levende lijve op het filiaal van de *School of Public Management* in Bellville. Terwijl we elkaar de hand schudden, bied ik hem indachtig wat ik over hem heb gehoord, een sigaret aan. Op hetzelfde moment vraagt hij of ik rook en sigaretten bij me heb. In de *school* is dat verboden. Dus hij heeft nooit sigaretten bij zich. Maar in zijn kamer kan het wel, tenminste als ik hem er een kan geven. Een

asbak wordt tevoorschijn getoverd, de ramen gaan open, de koude winterlucht dringt de kamer binnen en vervangt de rookwolken die we uitblazen.

Ons contact is gelegd. We zijn beiden goedlachs en lijken elkaar al langer te kennen. Mijn indrukken veranderen van lieverlede. De vooringenomenheid van de e-mail vervaagt langzaamaan, maar ik blijf nog wantrouwig. We komen snel tot de conclusie dat ons e-mail Engels vervangen kan worden door onze respectievelijke moedertalen. Als ik niet te *vinnig* spreek, ben ik goed te volgen voor hem en hetzelfde geldt voor mij –tenminste als zijn tempo een beetje *stadig* is.

Het eerste ijs lijkt gebroken. Zijn uiterlijk toont de inborst van een *Bourgondiër*, iemand die de wereld weet te genieten. Zijn eerste handelen bevestigt dat. Het geeft me hoop en vrees. Ik trek graag met iemand op die niet alles even serieus neemt en de humor van de werkelijkheid waardeert. Maar ik heb hier ook graag steun voor de onderzoeksdaaden die ik wil gaan verrichten en enige ernst lijkt daarbij wel nodig. We spreken af om de volgende dag mijn komende activiteiten te gaan plannen. 16.00 uur zal hij bij mij zijn, in de Evergreen Lodge te Stellenbosch.

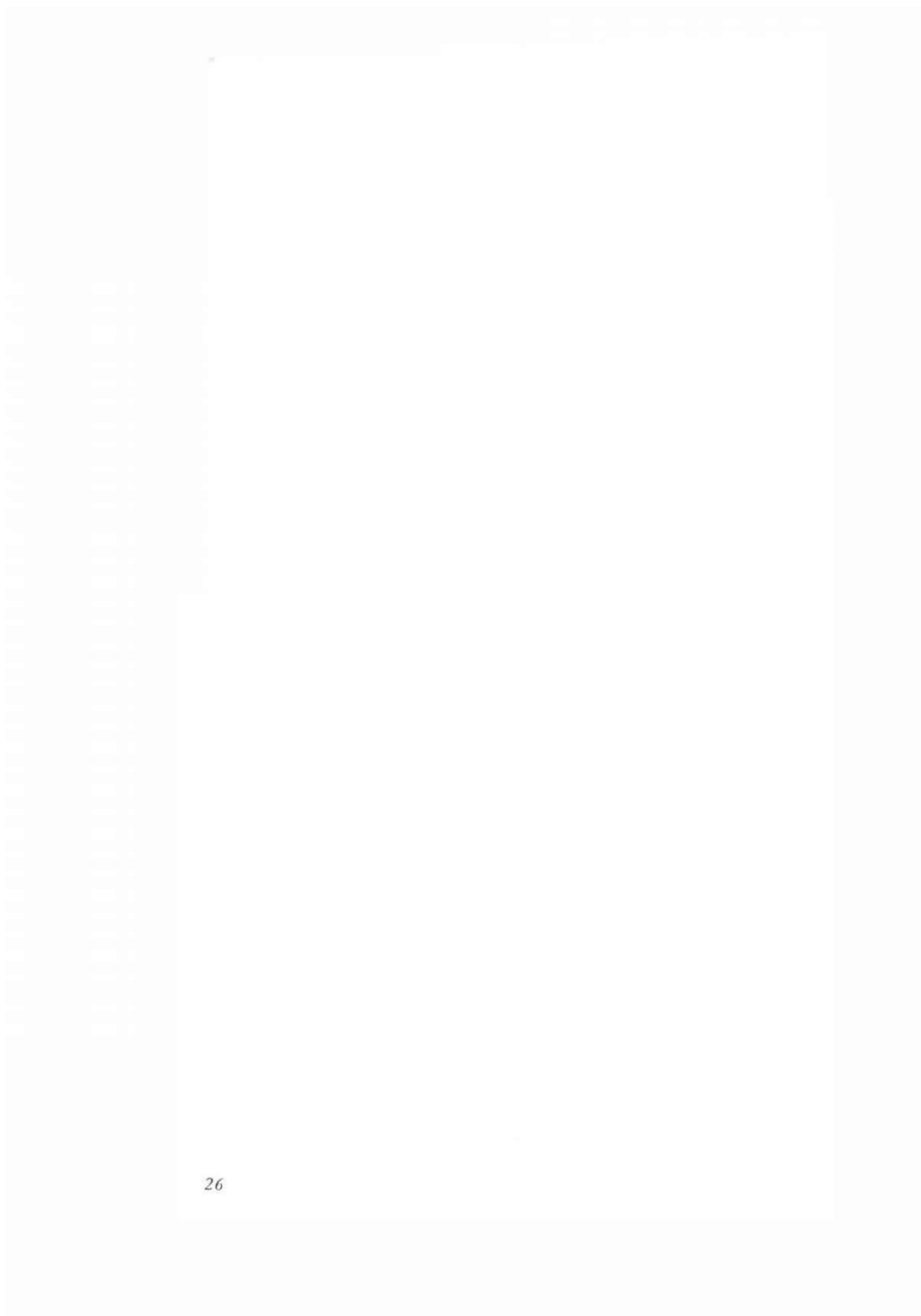
Het wordt half vijf. We roken een sigaret en drinken een glas, terwijl we mijn onderzoeksplannen bespreken aan de hand van de kaart van Zuid-Afrika. Ik een senior, hij een junior, zoals hijzelf zegt naar aanleiding van het A4-tje dat ik hem ooit mailde als een *draft* van mijn onderzoek. Hij had het amper kunnen lezen, omdat de letters van zijn computerscherm rolden. Desondanks bracht het hem tot een compliment. Degenen aan wie hij het had doorgestuurd, vonden het *baie* interessant en zouden mij graag willen ontmoeten. Ik hoefde niets aan te passen. Alleen nog een programma samen te stellen en dat zouden we wel voor elkaar krijgen samen, als ik eenmaal in Stellenbosch zou zijn aanbeland. Over het feit dat ik geen rijbewijs heb, hoefde ik me ook niet druk te maken. Aan de Kaap zijn verschillende universiteiten, is het bedrijfsleven vol op aanwezig en zelfs het parlement in de buurt. Ik zou dus acht weken ter plekke kunnen doorbrengen met mijn onderzoek.

Nu voel ik daar toch weinig voor. Tot mijn vreugde kan ik een bond-

genootschap met Wouter sluiten, die het traditionele Afrikaanse leiderschap in de moderne Afrikaanse maatschappij wil onderzoeken en daartoe dwars door het land zal reizen. Zo bepaalt de praktijk van de ervaren automobilist, die Wouter is, de route van mijn onderzoek naar de derde geldstroom. Waar immers zou het verschil in de uitwerking van dat onderzoek kunnen liggen? Bijna overal in Zuid-Afrika is wel een universiteit te vinden en het mentorschap van Johan van Baalen zal ons op onze speurtocht zeker van pas kunnen komen.

Waar mentorschap ligt niet in leeftijds- of statusverschil. Waarom zou hij zich voor mij inzetten, was mijn vraag? Omdat niet alleen hij, maar ook ik van een andere cultuur ben en wederzijdse openheid een vruchtbare bodem biedt voor onderlinge relaties. De Afrikaner lijkt steeds meer in isolement te komen en dan is contact met het moederland van eeuwen her een welkome opluchting. Zet een Duitser en een Nederlander naast elkaar en de Afrikaner constateert volgens Johan als belangrijkste verschil dat de eerste dankbaar en zonder verder commentaar geniet van de Zuidafrikaanse gastvrijheid, waar de tweede niet kritiekloos zal blijven en met open geest de discussie tegemoet treedt. Is die Afrikaner waarneming terecht, vraag je je af. Eenmaal terug in je eigen land, zal je het geboorneerde gevoel van de Nederlandse mentaliteit immers weer met onstuitbare zekerheid bekruipen.

Johan laat mij talloze mogelijkheden zien om mijn onderzoek aan te pakken en belooft contacten voor mij te leggen. Als ik op weg ben, kan ik hem altijd bellen wat mijn plannen zijn en dan zal hij afspraken voor me maken met de juiste personen. *“Michiel, jy moenie worrie nie. Alles sal reg kom. Ek sal dat doen”*. Pas veel later begrijp ik dat het woord van deze man niet zo maar gegeven is. Hij zal een altijd aanwezige steun en toeverlaat zijn en we zullen vrienden worden.

LANDINWAARTS

Wat de Zuidafrikaanse keuken ons allemaal voorschotelt is een onoverzienbare rij van lekkere mogelijkheden. Al wat eetbaar is en vlees, vis of groente, maar vooral vlees is, kun je hier tot je nemen in de meest verscheidene vormen. De kingklip en de haai, de tong, de kreeft, de baby-inktvij, het varken, de koe, de struisvogel, de antilope en zelfs de olifant en krokodil worden hier ter beschikking gesteld aan het gulzige publiek dat zich, tegen een voor Nederlandse begrippen eenvoudige vergoeding, ongans kan eten aan hun diverse segmenten. Overvloedig besproeid met de witte en rode wijnen uit de eigen wijnboerderijen met hun goedig ogende namen is een Zuidafrikaans diner zonder meer de moeite waard.

Voorals zo'n diner gezegend is met de aanwezigheid van een of meer hartelijke en welbespraakte Afrikaners. Bij de meeste van hen ligt de humor op het puntje van de tong. Misschien een van de betere hulpmiddelen bij hun verwoede pogingen het eigen verleden onder de knie te krijgen.

Wel heb ik voor de eerste keer van mijn leven nu ook kennis gemaakt met de Amerikaanse McDonald's. Dat doorgangshuis voor *big mac's*, *chicken nuggets* en *Coca Cola's*, dat de voorgevels van de panden, waarin het waar ook ter wereld, gehuisvest is, weet te bederven tot een monotonie van lelijkheid. Die kennismaking was een waar affront. Een deegbal met gesmolten kaasvlees in de keel, die enkel door een *light* kan worden weggespoeld. Nooit meer een dergelijke hommage aan deze platheid

van drie niveaus.

Nee, dan de Zuidafrikaanse keuken. Daar ga je echt voor zitten en die nodigt als van zichzelf uit tot een peinzend gesprek met je Zuidafrikaanse overbuurman over de achtergronden van en de oplossingen voor de problemen van de Zuidafrikaanse samenleving. Ondertussen reiken de immer zwarte bedienden je op uitermate gediensstige en beleefde wijze de diverse spijzen aan en komt afwisselend de meestal blank, maar soms bruin gekleurde gerant informeren of alles naar wens is.

De zwart-wit kloof is werkelijk bezig te verdwijnen. De bakkies op de weg worden geacht in hun achterlaadklep niet alleen zwarten te herbergen. Ook blanken zijn daar van harte welkom. Alleen zie je ze daar niet in de praktijk. En de bruine militair Roeland Williams wordt door kat en hond gebeten. Eerst werd hij door de boven hem gestelde blanke met de nek aangekeken en nu moet hij zijn orders aannemen van een actief geaffirmeerde zwarte, die hem ook niet kan waarderen.

Is dit al te cynisch en laat mijn waarnemingsvermogen mij in de steek? Liggen theorie en praktijk toch dicht bij elkaar dan ik kan vermoeden? Vooralsnog zie ik dat niet. Verzoening blijft een goudgegrepen noodzaak, maar 't is slechts een voorproefje van wat er nog allemaal moet gebeuren en voorproefjes kunnen sterk in smaak verschillen.

Dat bleek wel op de proeverij in de wijnboerderij Neethlingshof in Stellenbosch, waar wij -opgepropt in het bakkie van onze herbergier Riël- naar toe reden. Voor 10 Rand (f 4,40) per persoon mocht ieder van ons vijf glazen wijn proeven. Met zijn zessen hadden we dus een rijke keuze van dertig uit de vele wijnen met hun zoetgevooisde en veelbelovende namen.

Avontuur, Beyerskloof, Blydskap, Bon Courage, Buitenverwachting, Buitenzorg, Dameslogement, Dieu Donné, Eersterivier, Goedgevonden, Goede Hoop, Goedverwacht, Goue Vallei, Groot Geluk, Groot Plesier, Heerenlogement, Hoopenburg, Kaapse Hoop, Kleinbegin, Libertas, Meerlust, Mooiplaas, Neethlingshof, Nie verwag nie, Nooitgedagt, Paradyskloof, Prelude, Rust en Vrede, Rustenburg, Simonsvlei, Stille Waters, Two Oceans, Uitkyk, Van Riebeeck, Vergelegen, Vergenoegd, Verlorenvlei, Voorspoed, Vredendal, Welgemeend, Welmoed, Weltevrede, Yonder Hill, Zevenwacht, De Zoete Inval. Meestal deden de wijnen hun naam eer aan, maar ook kwam het regel-

matig voor dat de bittere en wrange smaak van de amandelen zich manifesteerde, die Van Riebeeck indertijd als een haag plantte om zijn gebied aan de Kaap af te grenzen van de rest van Afrika. Gelukkig stonden de spuugbakken al klaar. Is het met de schoonheid van *Waarheid en Verzoening* niet precies hetzelfde gesteld? En wat of wie dan is hier de spuugbak?

Ook de tweede man op de ambassade in Pretoria had daar moeite mee, toen hij achteloos probeerde de ten gevolge van zijn langdurige monologen in zijn mond opgehoopte klodder speeksel in de linkerzak van zijn colbertje te doen verdwijnen. Centraal als hij zich opstelde, kon deze handbeweging zich aan niemands blik onttrekken.

Werd deze opstelling veroorzaakt doordat de ambassadeur zelf op vakantie was, en de tweede man nu eindelijk de gelegenheid kon nemen zich als eerste te profileren? Of was het enkel de uitdrukking van een op dat moment slecht verborgen neokoloniale houding van oudsher, die ons nauwelijks toestond hem ook maar één vraag te stellen, omdat het antwoord toch al bij voorbaat door hem gegeven werd?

Ook zijn hiërarchisch ondergeschikte kreeg nauwelijks de gelegenheid een zinvol woord toe te voegen aan het breedvoerige exposé over wat het beste was voor de ontwikkeling van Zuid-Afrika en hoe de problemen van het land moesten worden aangepakt.

Dat zijn verhaal trefzeker waar is en stoelt op de praktijk van zijn vierjarig verblijf in den lande, -net lang genoeg om de *Wende* nog meege maakt te hebben- bleek al snel, toen hij sprak over het openbaar vervoer en zei dat hij ons het gebruik daarvan ten sterkste afraadde. Niet alleen omdat dienstregelingen ervoor óf niet bestaan óf niet worden uitgevoerd, maar vooral ook omdat de criminaliteit er zo welig tiert. Zijn antwoord op de uiteindelijk toch -maar schuchter tussen de lippen door- gestelde vraag hoe hij zich dan verplaatste, was simpel in zijn eenvoud. Per bolide.

Zo wekte deze tweede man van de ambassade ongewild sterk de indruk dat hij nog nooit buiten de eerste wereld vertoefd had. Het ik als subject tegenover de derde wereld als object en zo wordt een oordeel gevormd.

Nee, dan liever iemand die van binnenuit spreekt. Beyers Naudé had twee uur beschikbaar. Onze ontmoeting vond op vrijdag 1 augustus om 10 uur plaats in zijn Ecumenical Advice Bureau, gevestigd in de burelen van het Auckland House, Smithstreet 185, Johannesburg.

Herman rijdt ons in het militaire busje naar de afgesproken plaats. We kennen Herman, net zoals Roeland Williams, via Ferno, die als legermajoor deel uitmaakt van onze groep-in-opleiding. De reis vanuit Pretoria verloopt in stilte. Ieder met zijn eigen gedachten gericht op de komende ontmoeting. De file op de weg wordt veroorzaakt door het zoveelste ongeluk. De driebaansweg is een dodenweg. Er wordt veel te hard gereden. Snelheden boven de honderdvijftig kilometer per uur zijn gebruikelijk en men rijdt graag en roekeloos. Toch weet Herman ons twee minuten voor tien veilig af te leveren. *Just in time delivery*. Geleerd op de opleiding.

De begroeting is onmiddellijk hartelijk. De eerste woorden gaan, zoals meestal bij oude mensen, over zijn eigen leeftijd. Tweeëntachtig en nog altijd actief. Maar zijn vrouw vindt dat hij nu toch eens tijd voor haar moet vrijmaken. Hoe lang heeft hij nog te gaan? Te eindigen zonder enige tijd samen te hebben doorgebracht, wil hij toch ook niet? Daarom heeft hij vanochtend nog een verzoek afgeslagen om toe te treden tot een zoveelste commissie. De tijd voor henzelf is nu aangebroken.

Gezeten in een slordig opgestelde kring van driehoekige tafels, stellen wij ons een voor een aan hem voor. Vervolgens zegt hij bescheiden dat wij hém maar vragen moeten stellen. Dat zal zinvoller zijn dan wanneer alleen hij het woord zou nemen.

Zijn wijnvlekkig gezicht waarin boven de oude mannenmond de bebrilde ogen ons helder aankijken, straalt vriendelijkheid en innemendheid uit. Hij schetst desgevraagd de ontwikkelingen in Zuid-Afrika over de laatste vijf jaar en zijn opvattingen daarover. Van apartheid naar fundamentele democratie. De angst van de blanke voor deze overgang en voor het geweld dat er mee gepaard zou gaan, maar dat lang niet zo erg werd als verwacht. De wijsheid van Nelson Mandela en de inzet van F.W. de Klerk, die daarvoor verantwoordelijk zijn. Het 'verlos-sers'-imago van de eerste, vanwie onterecht wordt verwacht dat zijn opvolger Mbekie dat ook zou moeten hebben.

Dan werkt hij de grootste problemen waar Zuid-Afrika voor staat, een voor een uit. De corruptie in het ambtelijke en het politie-apparaat. De teloorgang van normen en waarden, wanneer degenen die een voorbeeld zouden moeten zijn, zelf gecorrumpeerd zijn. De criminaliteit en het geweld die een steeds internationaler karakter krijgen en de blanke de mogelijkheid geven te opponeren tegen de regering, omdat zij niet in staat blijkt dit abces weg te snijden. Onterecht, meent hij. De achterliggende oorzaak van het geweld is immers de gapende kloof tussen arm en rijk en tussen blank en zwart. Een tijdbom voor nieuwe rassenspanningen.

Terwijl hij spreekt draait hij, vanuit zijn enigszins gebogen houding, het hoofd met een zekere regelmaat om ieder van ons goed aan te kunnen zien. Verder beweegt hij nauwelijks – soms even een hand om wat hij zegt kracht bij te zetten. Rust is wat hij is.

Tegelijk geeft zijn scherp beweeglijke geest ons handreikingen om dit land van hem te kunnen begrijpen. Hij spreekt over de serieuze noodzaak van de instelling van de Commissie voor Waarheid en Verzoening. Dat het goed is dat de regering en niet een andere groepering het initiatief daartoe heeft genomen. Dat de gewilligheid tot verzoening bij de zwarte mens groot is. En dat deze samenhangt met de geest van *oeboentoe* ("U bent mens door een ander mens"). Er is geen behoefte aan wraak bij de zwarten en het is slechts een klein deel van de blanken dat zich verzet tegen verzoening. *Oeboentoe* en het diep religieuze gevoel waarvan de Zuidafrikaanse samenleving doordrenkt is, zijn de peilers waarop verzoening tot stand kan komen.

Dat brengt hem op de rol van de kerken en hun onderlinge wedijver. Dankzij hun uitgebreide infrastructuur kunnen de kerken iedereen tot in de kleinste kraal bereiken. Als zij hun boodschap als uit één mond uitdroegen, zou dat van zeer positieve invloed op de ontwikkeling van de gehele samenleving kunnen zijn. Maar saamhorigheid en samenwerking ontbreekt en veroorzaakt versnippering van kracht. De charismatische kerken zien hun ledentallen stijgen, de traditionele kerken slinken en beide raken verder van elkaar verwijderd dan ooit.

Spijt klinkt in zijn stem door, wanneer hij verhaalt van zijn inspanningen om zijn kerk, de Nederduits Gereformeerde, tot andere gedachten

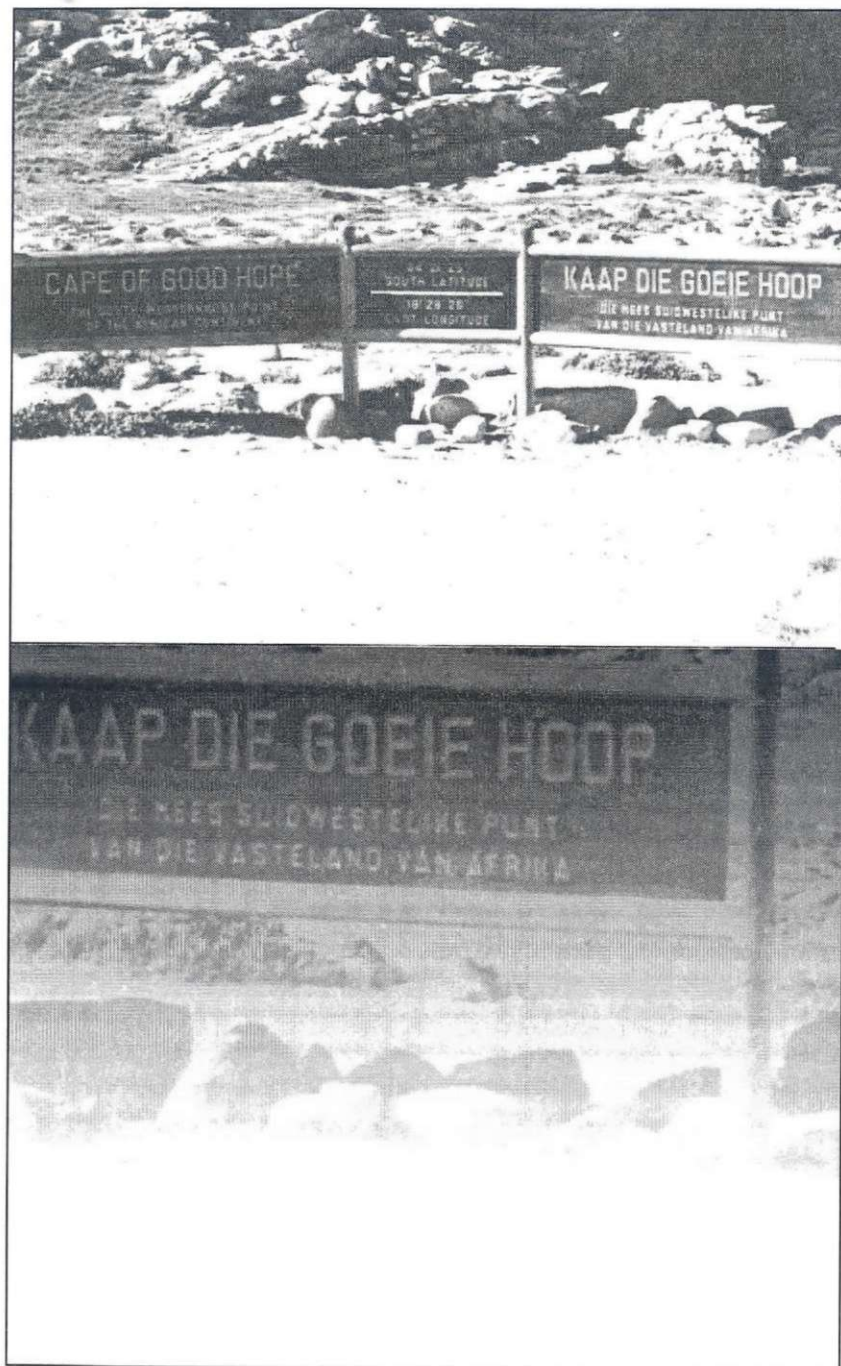
te brengen over waarheid en verzoening. De NGK heeft, evenals de *Nasionale Party*, nooit getuigenis willen afleggen over het apartheidsverleden. Zij ontkent nu zelfs op de hoogte te zijn geweest van de verschrikkelijke gevolgen van het apartheidsregime. Dat tast haar geloofwaardigheid sterk aan. Hoe is ooit spijtbetuyging mogelijk –die absoluut noodzakelijke voorwaarde voor verzoening– als zelfs de eerste stap tot onderkenning van de waarheid niet gezet wordt? Tot op het niveau van de individuele predikant is de schuld te zoeken. Nooit sprak deze zich immers uit tegen het apartheidskwaad en juist hij had daar alle mogelijkheden toe in de talloze toespraken waarmee hij de mensen bereikte. Maar als de kerk zich al zo opstelt, wat kun je dan verwachten van de individuele predikant? Op een verzoekbrief van het *Ecumenical Advice Bureau* aan alle twaalfduizend predikanten in het land om uit te komen voor hun eigen schuld, reageerden er driehonderzeventig.

Toch is bitterheid in deze man, die zich zijn hele leven tegen apartheid heeft ingezet, nergens te bespeuren. Hij blijft hoop en verwachting uitstralen. Voor deze christen tot in het merg is elke mens even waardevol en dat maakt dat hij de toekomst met optimisme tegemoet ziet. Als hij dat nog mee mocht maken, een begin te zien van de slechting van de kloof tussen arm en rijk, van de realisering van economische gerechtigheid tussen mensen. Zijn kerkgemeente in de *township* Alexandra wordt begrensd door een straat. Als je die oversteekt, treed je vanuit het getho de weelde binnen. Die straat is voor hem het symbool van de schier onoverbrugbare kloof tussen arm en rijk in Zuid-Afrika. Op dezelfde wijze is de Middellandse Zee dat voor Afrika en Europa. In Johannesburg is de problematiek van de wereld tot microkosmos samengebald.

Maar nee, ook aan zichzelf moet hij denken. Vrij plotseling breekt hij ons gesprek een half uur voor tijd af. Is hij moe? Roepen gewichtiger zaken hem? Een kort afscheidswoord en innige handdruk.

Herman, die het gesprek met intense belangstelling heeft gevolgd, drukt geroerd zijn dankbaarheid uit. Nu, na dit gesprek, heeft hij pas ten volle begrepen wat er in zijn land speelt. Nooit realiseerde hij zich dit. Hij is immers slechts een man van de straat, die evenals alle andere mannen van de straat eenvoudig zijn eigen leven leidt. Maar nu is zijn eigen ver-

antwoordelijkheid voor zijn land hem helder geworden. Het antwoord dat de optimistische oude man hem hierop, vlak voordat hij vertrekt, toefluistert, straalt een ongekennde kracht uit: "Maar als dit het effect is, zal ik doorgaan tot ik lig".

'n Heining van meer as driehonderd jaar oud

Hierdie wildeamandelheining is in 1660 deur Jan van Riebeeck aangeplant om as die eerste grens van die Kaapkolonie te dien. 'n Skans was nodig om die Hollandse nedersetting teen veediewe te beskerm. Wildeamandelbome en braambosse is toe geplant om 'n ondoordringbare heining te vorm wat van die verste kant van die Wynbergheuvel tot by Kirstenbosch gestrek het.

Deze omheining van wilde amandelen is in 1660 door Jan Van Riebeeck aangeplant als de eerste grens van de Kaapkolonie. Een schans was nodig om de Hollandse nederzetting te beschermen tegen veedieven. Wilde amandelbomen en braambosjes werden toen geplant om een ondoordringbare heining te vormen, die zich uitstrekte van de Wynbergheuvel tot aan Kirstenbosch.

(Opschrift bij de Van Riebeeck haag in Kirstenbosch)

IN DE BUURT VAN DE STAD

Een tweede man op een ambassade. Een nationale dominee. Steeds verder raken we betrokken bij het gestreden, maar onopgeloste conflict. Steeds beter denken we te begrijpen, maar steeds meer ook raken we verward en schuift de ooit zo vaste bodem, waarop we gewend zijn onze oordelen te baseren, weg onder onze voeten. Een toeristische tocht door Soweto als schrijnend contrast tussen onze afkomst en de hunne voegt daar het zijne aan toe. Enige dagen eerder, in de trein van Kaapstad naar Pretoria, had een andere dominee aangeboden ons op een tocht door die *township* van Johannesburg te begeleiden.

Emmanuel Gabriël, een Indiër van oorsprong, is lang, slank en knap. Zijn diep sonore stemgeluid dringt tot in alle hoeken en gaten van de treingang door als hij vertelt over Zuid-Afrika en over zijn werk in een kerk in dat zuiden van die miljoenenstad. Zijn handen zijn lang en sierlijk en suggereren een scherp intellect, maar het goud aan zijn polsen en vingers, zijn zware parfum en zijn witte, losjes gedragen shirt brengen ons in verwarring. Is hij werkelijk wie hij zegt te zijn? Drinkt en rookt een dominee? Is het te vertrouwen om met een zichzelf opofferende Indiër door Soweto te trekken? Onze groep vertoont tekenen van barstjes: "Glad en onbetrouwbaar". "Dat kun je niet zeggen; zo zijn Indiërs nu eenmaal." "We kunnen het er wel op wagen; wat kan ons als groep nu gebeuren?" "Ik doe het niet." Uiteindelijk besluiten we er toch maar van af te zien. Geen gebruik te maken van de routebeschrijving naar zijn kerk, die hij tot in de details tekende, evenmin als van zijn telefoonnummer. Liever kiezen voor de veilig begeleide, toeristische weg.

Per bus door Soweto.

Als om ons te straffen voor onze afwijzing van Emmanuel Gabriël, draagt onze commerciële gids een sneeuw wit overhemd en stelt hij zich als Gabriël, aan ons voor. Zijn zwarte jeugd bracht hij in Soweto zelf door, waar hij de revolutie tegen het apartheidsregime meehielp te ontketenen en ook zijn vijf talen leerde hij daar spreken in dat amalgaam van bevolkingsgroepen.

Vier miljoen zwarte mensen opgepropt in Soweto, vrijwel de helft van de gehele Gauteng-provincie, die er in totaal 9 miljoen telt. Zeker is dat niet, want de laatste telling moest per helikopter gebeuren. Soweto, een stad op zichzelf. *South Western Townships* Een naam ontleend aan lege coördinaten op de landkaart om aan te geven dat het leven hier eigenlijk niet telt. *So where to?* De drieëntwintig zwarte miljonairs wonen in hun rijke huizen in een klein gedeelte van deze stad samengebald en kijken, net als Winnie Mandela, op de krotten van de allerarmsten neer. 250 middelbare scholen, een universiteit, één ziekenhuis en voor de rest woningen, armoedige winkels, krotten en zinken barakken. Één huis voor vier gezinnen. Dorre straten omgeven door het vuil van de talloze stadsbewoners. Niemand lijkt agressief. Een vriendelijk gebaar, een lachend gelaat en iemand roept *"I love you"* naar ons, telgen van voorouders, die hun de discriminatie en plakkerskampen brachten.

Midden in de stad een plein met het gedenkteken van 16 juni 1976. Containers in een kring eromheen. In elk ervan zijn de wanden bedekt met de foto's van het verzet. *Nu ben ik niet agressief meer. Toen de strijd gestreden en het juk verworpen moest worden, kon ik enkel gewelddadig tegen je zijn. Ik was een kind en het waren de kinderen die in die tijd de vrijheid moesten brengen. Toen ik samen met hen van school staakte en het verzet bracht, kon ik niet anders. Het water was me tot de lippen gestegen.*

Maar jij kon zelfs een kind niet aan en hebt me geslagen en gemarteld; je hebt me lichamelijk en geestelijk verminkt en zelfs vermoord. Sommige van jouw mensen schoten hun geweer vanuit het autoraam naar willekeur leeg. Mijn vrienden wisten zich met hun tranen geen raad, toen ze mij in de armen van mijn schoolmakker zagen, wankelend door de straten van Soweto. Hector Peterson.

Wat heeft deze door bloed verworven vrijheid mij gebracht? Ik ben vrij, maar blijf ontworteld. Ik mag met je spreken, maar het is nog steeds in jouw taal. Toen jij

mijn meester was, keek ik tegen je op en probeerde daarom jouw levenswijze over te nemen, je taal, je religie, je waarden en je normen. Zo raakte ik in jouw slavernij steeds verder vervreemd van mezelf en van de tradities van mijn volk.

En nu? Welke waarden moet ik koesteren? Mijn verleden is niet meer van mij. Kan de toekomst van mij zijn? Kijk naar mijn kinderen en zie dan toch dat zij zich op jou blijven richten. Ze bekijken jouw televisieprogramma's, houden van jouw muziek, en willen jouw weelde beleven. Oeboentoe is ze vreemd geworden.

In Soweto staat een Old People Home, waar de ouden van dagen zijn weggerukt van hun naasten, hun gezin en hun stam. Zij leven –redelijk goed verzorgd– als losse individuen naast elkaar, afgesneden van alles wat hen ooit tot eenheid samensmeedde. Dat is jouw manier van zorg, waar ik buiten wil vallen. Hoe kan ik ooit mijn verleden herleven in jouw toekomst? Hoe kan ik ooit mijn eigen toekomst beleven vanuit jouw heden? Nee, ik ben niet meer kwaad op je. Ik wil vergeten en vergeven, maar geef mij daartoe de mogelijkheid door mij als mens te erkennen en je eigen verleden te bekennen. De weg naar de toekomst ligt open. Laten we hem proberen samen af te leggen.

Niet ver van Soweto af is Gold Reef City gebouwd, een mijnwerkersdorpje als hommage aan de gouddelvers uit de tijd van weleer. De Amerikaanse toerist moet zich hier wel uitermate op zijn gemak voelen, –ware het alleen al vanwege de hoge entreprijs.

Achter de toegang, waar iedereen zorgvuldig op de aanwezigheid van eventuele wapens wordt onderzocht, bevindt zich een uitgestrekt gebied met een achtbaan, eettentten, dure winkels en talloze kinderlijke attracties. Een waar oord, kortom, van vermaak en lege luxe lust. De mannelijke, zwarte bedienden werken er in gepaste traditionele kledij, dat wil zeggen met helm en blauwe overall. De vrouwen, gestoken in katoenen jurken en met *kappies* op het hoofd, houden het terrein met stoffer en blik schoon.

Vrijwel geen van de aangeboden activiteiten heeft feitelijk te maken met de Zuidafrikaanse mijnbouwgeschiedenis die zich hier afspeelde. Na de twee minuten durende *candans* (zo typisch voor deze streek!) aanschouwd te hebben, bezoeken wij nog twee attracties, waarvan we menen dat ze ons als nuchtere Nederlanders wel aan zouden kunnen

spreken.

Het traditionele *Tribal Dancing*, dat wordt opgevoerd in de *Show Arena*, een plein naast de *Home Industries*, doet dat inderdaad. De groep dansers roept de tijd van toen voorwaar te voorschijn, maar dringt ons ook de pijnlijke vraag op of mijnwerkers indertijd echt eerst dansten, vooraleer ze in de mijnschacht afdaalden.

Dat laatste is onze tweede attractie. Drieëneenhalve kilometer diep strekt de schacht zich onder ons uit, waardoorheen in de loop der tijden een en een kwart miljoen kilo goud naar boven is gehaald. We krijgen al claustrofobische angsten op het eerste afdalingsniveau van 250 meter diepte, waar we een tocht door de vochtige, donkere gangen afleggen. Halverwege worden we opgeschrikt door de aanwezigheid van een –uiteraard zwarte– mijnwerker. Hij zit daar in de duisternis de elk kwartier passerende toeristengroepjes op te wachten om hun te demonstreren hoe het hakken en boren in zijn werk ging.

Een oudere, blanke man is onze gids. Zijn stem verradt een Engelse afkomst, als hij ons meedeelt al vijfenveertig jaar in de mijnen gewerkt te hebben. Dat dat niet als eenvoudige goudhakker is geweest, blijkt wel uit de houding, waarmee hij vol trots zijn verhalen vertelt. Zoals de geschiedenis van de mijnwerkers, die hun bewustzijn verliezen vanwege de hitte op drieëneenhalve kilometer diepte, waardoor zich ernstige hersenaandoeningen kunnen voordoen. Zo iemand wordt onmiddellijk weggehaald, aangekleed en met ijskoud water overgoten, opdat de lichaamstemperatuur weer tot normaal kan worden teruggebracht. Daarna wordt hij afgevoerd en komt hij –als hij geluk heeft– in een ziekenhuis terecht, waar hij enige dagen mag vertoeven. En dan, weer terug, de mijnschacht in en aan het werk.

Glimlachend vertelt de in witte overall gestoken gids, onder wiens witte helm een klein staartje uitpiept, zijn verhaal. Hij sluit het af met de opmerking dat deze diepte goed gebruikt kon worden om opstandigen klein te krijgen. Zet ze gewoon drie dagen op deze plek en je hebt geen kind meer aan ze. Uit de schittering in zijn scherpe kraaloogjes blijkt dat hij deze methode zelf meerdere malen gehanteerd moet hebben. Een ware zoon van wat nu voormalig heet.

Ek sal iets doen

Ek sal iets doen

Ek sal opstaan
En my knopkierie gryp,
Dit in die lug swaai
En skreeu teen onregverdig-
heid.
Ek sal my klere skeur
Dat my knope in die lug spat,
Want ek es moe van ander-
manswet
En sal my tot die dood verset.

Ik zal iets doen

Ik zal opstaan,
En mijn rondkoppige stok grij-
pen.
Daarmee in de lucht zwaaien
En schreeuwen tegen onrecht-
vaardigheid.
Ik zal mijn kleren scheuren,
Zodat mijn knopen in de lucht
springen,
Want ik ben moe van ander-
mans wetten
En zal mij tot de dood verzetten.

(Mathews Phosa, *Deur die oog van 'n naald*. Kaapstad, 1996, p.38)

VERLOREN ZOON

's Avonds in Stellenbosch, enige dagen eerder. Stephen had ons uitgenodigd voor een dienst in wat Beiers Naudé de charismatische kerk noemt, maar wat voor Stephen de *Happy Clappy Church* is.

De Baptistenbijeenkomst werd gehouden in de plaatselijke sporthal. Na het gezang, dat inderdaad met het nodige handgeklap gepaard gaat en door individuele confessies wordt onderbroken, neemt de preek van de dominee geruime tijd in beslag. De gelijkenis van de verloren zoon (Lukas, 15:11-32). Uit eigen verlangen het huis verlaten en na jaren teruggekeerd, wordt hij met open armen door zijn vader ontvangen. Verzoening is het hoge woord waar de preek om draait. De vader vergeeft zijn zoon en is hem al de tijd dat hij weg was, blijven liefhebben. Een middeleeuws klassieke preek die in drie *partes* ingedeeld is, waarvan elk weer drievoudig wordt uitgelegd. De ware exegese, waarmee de predikant de voornamelijk zwarte kerkgangers tot geloven geselt. Mochten niet allen die zich de laatste weken tot het geloof hadden bekeerd, dit nog vóór de dienst een aanvang nam, aan het voltallige kerkvolk bekennen? Juichte en klapte niet iedereen op elke bekentenis? Werd niet elk nieuw lid met open armen ontvangen, "want uw broeder hier was dood en is levend geworden, hij was verloren en is gevonden."? Een genoegzame gemeente in broederlijk samenzijn, -noodzakelijk voor de bevestiging van elkanders steun. De preek wordt zelfs humoristisch als de predikant crop wijst dat het drinken van wijn niet slecht is, zolang het maar met mate gebeurt. Iedereen weet immers dat hij zelf de nodige

hoeveelheid liters per jaar produceert, waarvan er geen enkele zijn huis verlaat.

Dit volk, deze volkeren zijn doordrenkt van religie, vooral de uit het westen geïmporteerde. Kerken zijn er te kust en te keur. De televisie biedt diensten van de Methodisten ter gelegenheid van *Reconciliation Day*. Swingende en zingende zwarten, met af en toe een bleekhuid ertussen, wiens aanwezigheid onmiddellijk opvalt door de stijve houterigheid van gebaar en lichaam. Ik kijk met gespannen verbazing, omdat een kanaal verder de *miss* Zuid-Afrika verkiezingen worden gehouden en het verschil tussen beide uitzendingen niet bijster groot genoemd kan worden. Elk heeft zijn eigen dans en vrolijkheid en samen laten ze zien dat deze regenboognatie één geheel zou zijn.

Het is de religie die dit land de apartheid heeft gebracht. De hoge eigendunk van de blanke Voortrekker is gevormd door het voor mij ongelooflijk vaste geloof in Bijbel en God. Deze twee waren de steun en toeverlaat voor de naar het noorden voorttrekkende Boer, die zijn plaats bevocht in de hitte en droogte van dit land tussen de zwarte Hottentotten en Bosjesmannen, die allen slechts kaffers waren. Het uitverkoren, kerstenende volk dat missionarissen en zendelingen importeerde, omdat die heidenen er niets van begrepen. Gaat het niet goed-schiks, dan maar kwaadschiks.

Tabana, de traditionele leider in QwaQwa, heeft samen met de docent geografie van de Universiteit van het Noorden, Van Zyl, een open lucht museum opgericht in deze streek bij de stad Phuthaditjhaba.

Basotho heet dit *village museum*, dat wij op 5 augustus bezoeken. Het is educatief in zijn tweevoudige opzet. De ronde, stenen hutten met hun spits toelopende, rieten daken zijn opgesteld in een cirkel en doorlopen zo de ontwikkeling vanaf de 16^e eeuw tot in onze tijd. Tegelijkertijd verbeelden zij een dorp, waarin elke hut zijn eigen functie heeft. De rondavel van de hoofdman, van zijn zoon, de drie van zijn eerste vrouw, de rondavels van zijn overige vrouwen en de gastenverblijven.

Daar drinken we het traditionele mannenbier met zijn alcoholgehalte van 1%, proeven het zoete en alcoholvrije vrouwenbier en nemen een handvol poedervoedsel tot ons, dat naar noten en peperkoek smaakt en

dat, aangevuld met een flinke slok water, de maag de indruk geeft voor een volledig etmaal gegeten te hebben. Nu, in de moderne tijd is het driemaal daags enkel pap en soms vlees dat verorberd wordt in die laatste zinkbedekte barak van het dorp, waarop de regen oorverdovend klettert en waarin het in tijden van hitte en koude, en dus altijd, niet te harden is.

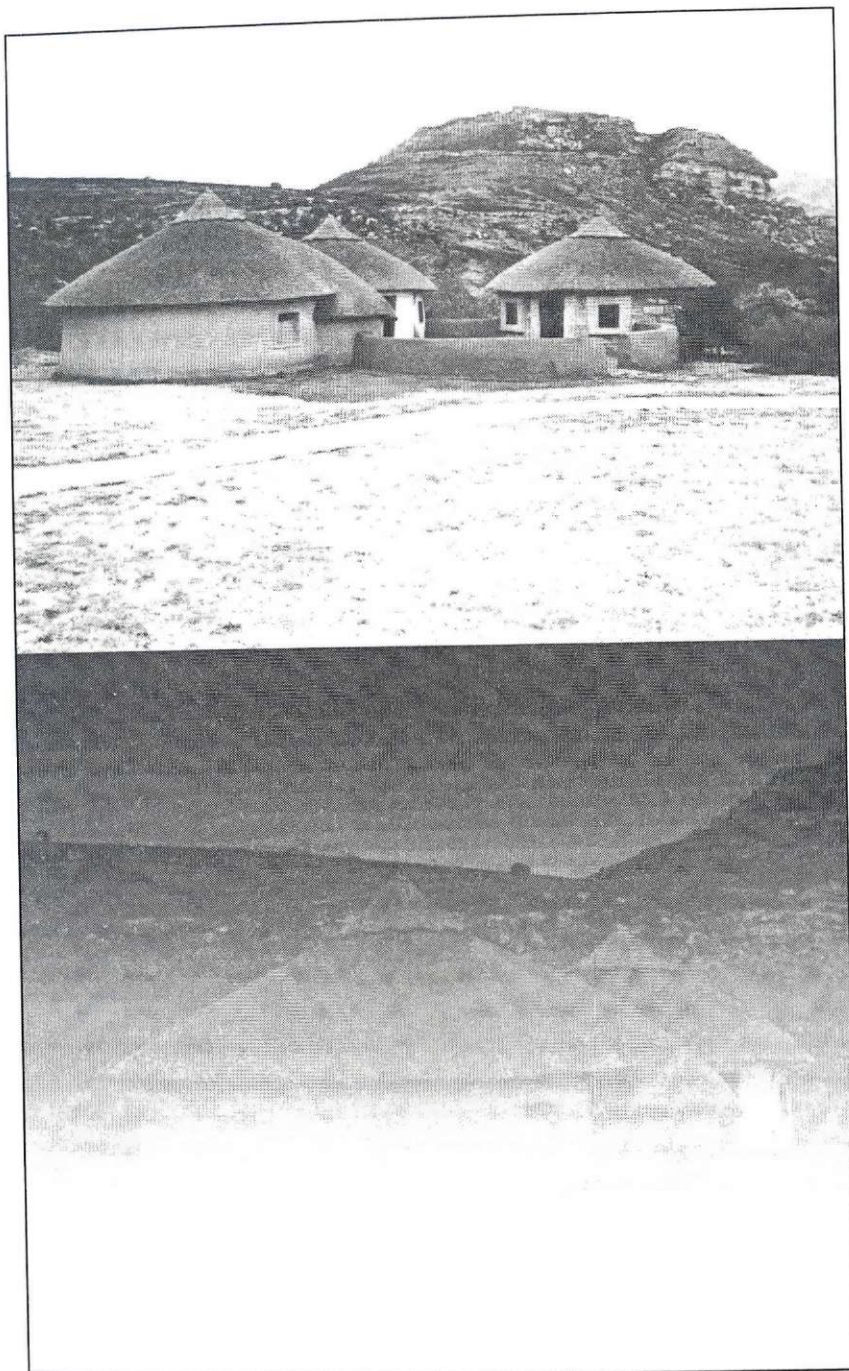
De christelijke beginselen hebben het beloofde voedsel niet gebracht, maar wel andere beginselen doen verdwijnen. Zegt de kerk niet dat polygamie verboden is en vernietigde ze daarmee niet de stamdemonarchie van de Sotho's? De eerste vrouw van de hoofdman werd gekozen door en uit het volk en hun eerste zoon, die hem als hoofdman opvolgt, is zo zelf de uitdrukking van de volkswil. Ook voor deze zoon geldt dat de vrouw van zijn keuze slechts zijn tweede of derde vrouw kan zijn. Tabana, die thans de eindverantwoordelijkheid voor het museum draagt, vertelt het met heimwee in zijn stem.

Zijn vader stond hem niet toe de *circumcisionschool* te bezoeken, waarin initiatieriten voor jonge mannen worden gehouden om hen in de volwassenheid in te wijden. Zijn vader was door en door christelijk hervormd en achtte deze school in strijd met het geloof. De zoons van Tabana bezoeken haar wel weer, want Tabana heeft het christelijk geloof afgezworen om terug te gaan naar zijn traditionele wortels, die hem niet door de blanke, maar door diens religie zijn afgenomen. Door de religie, het fundament van apartheid, waarvan de geest nog immer aanwezig is. Hij weet dat de nu nagestreefde integratie niet mogelijk is, dat zijn traditie het niet zal redden en dat het traditionele leiderschap met zijn bemiddelende rol voor de gemeenschap zal uitsterven. In zijn ene lichaam voelt hij twee harten in voortdurend conflict met elkaar. Daarom heeft hij zijn museum ingericht om de herinnering aan zijn traditie en aan hoe het was te behouden. De geschiedenis van zijn volk mag niet verloren gaan.

Hoe anders staat deze Tabana met zijn donkere ogen achter de zware glazen van zijn lichtbruine bril in de Zuidafrikaanse wereld dan Gabriël, onze van leven sprankelende Soweto-gids, die ook over een museum sprak, maar daarmee zichzelf bedoelde. Want hij probeert in zichzelf de opgedrongen westerse en de eigen Afrikaanse cultuur te integreren en

het beste van beide op te nemen als een modern kind van de Zuidafrikaanse samenleving. Maar hij is dan ook jaren jonger dan Tabana en ziet met lede ogen hoe zijn leeftijdgenoten in Soweto zich slechts richten op de oppervlakte van wat de westerse cultuur te brengen heeft. Zij zullen waarschijnlijk nooit een museum van hun cultuur worden en hun eigen traditie nog slechts in het museum van Tabana aantreffen.

Dat museum dat Van Zyl en Tabana samen bouwden uit wederzijds respect en vriendschap. Vrienden zijn ze, zo verzekert Van Zyl ons verscheidene malen. Deze geografiedocent aan dat filiaal van de Universiteit van het Noorden, dat gevestigd is in QwaQwa. Deze blanke, die het -ik ben ervan overtuigd- in alle oprechtheid goed met de zwarte mens voor had en heeft, -ook ten tijde van het apartheidsregime. Maar die -ik vraag het me af- zijn eigen zwarte vriend niet kent. De vorige dag nog bad Tabana met geloken ogen en gespreide handen mee bij de traditionele maaltijd die wij met ons vijven genoten. Van Zyl ging voor in het Afrikaanse gebed, waarin hij de zegen van de Heer vroeg voor een behouden reis van zijn gasten. Als de innig gezworen vriendschap met je zwarte kameraad diens diepste gedachten over het geloof voor je verhult, hoe moet het dan gesteld zijn met het beleden inzicht dat je hebt in de zwarte gemeenschap waarin je leeft en waarmee je -nogmaals in alle oprechtheid- het beste voor hebt?

Kraal

Ik was zeven jaar. Laat in de avond kwam mijn vader thuis, opende het hek van de kraal en liet het vee los. De koeien en geiten, die zoals elke dag voor het invallen van de avond, door ons, zijn zoons en dochters, bijeen waren gedreven, verlieten de kraal en zwermde uit over het land alsof het al ochtend was. Mijn vader liep naar de hutten waar zijn kinderen en zijn vrouw sliepen, maakte ons wakker en schreeuwde:

“Waar is het vee?”

“In de kraal, zoals elke avond.”

“Ik wil weten waar het vee is. Laat mij het vee zien!”

We sukkelden –nog half in slaap– achter hem aan naar de kraal naast onze hutten en wer-

den plotseling door onze eigen schrik klaarwakker: het hek stond open, het vee was weg.

“Haal ogenblikkelijk het vee naar de kraal!”

De hele nacht zijn we bezig geweest het vee te zoeken. Het was stikdonker en we verwonden ons aan de takken van de struiken en struikelden over de stenen op onze weg. Toen eindelijk al het vee weer in de kraal stond konden we nog even slapen. Maar de volgende dag was de sambok ons deel, opdat wij leerden nooit meer de kraal open te laten staan. Mijn vader was een harde man, maar ik heb veel van hem geleerd en zou zonder hem niet geweest zijn, die ik nu ben.

(Wederwaardigheden van Johannis, kelner in Hotel Brandwag te QwaQwa)

WITTER DAN WIT

Het onderzoek naar de derde geldstroom en de relatie tussen universiteiten en bedrijfsleven vordert niet echt. De concreetheid waarmee ik de anderen in Groningen verbaasde, is weggevallen. Mijn blik raakt verruimd, en de culturele impressies zijn te boeiend en slokken mijn aandacht op.

Ooit zal professor Zibi van de Potchefstroomse Universiteit mij vermeld doen staan van verbazing als hij, na mijn introductie over het doel van mijn reis, spontaan begint te spreken over *the third stream* en daardoor een zodanig teken van herkenning voor mij dreigt te worden, dat Wouter mij het *heureka*s in het oor fluistert. Toen wij een brug over de Eerste Rivier in Stellenbosch overstaken, waren de grappen over mijn onderzoek al niet van de lucht. Waar een stroom bestaat die de Eerste heet, zal er toch ook zeker een Derde zijn? Op dat moment echter kon ik nog niet bevroeden dat ik deze stroom pas vijftienhonderd kilometer verder zou vinden en dat hij dan ook nog Potchefstroom zou heten.

De universiteit van QwaQwa met zijn 2.500 studenten doet niet in contracten met industrieën. Daarvoor ligt het te afgelegen in dit niemandsland van de voormalige Oranje Vrij Staat.

We worden op 4 augustus om 7.00 uur 's ochtends in Pretoria opgehaald door Hennie Coetzee om de driehonderd kilometer lange weg naar QwaQwa af te leggen voor een conferentie met de rector van de universiteit.

Hennie is een boom van een kerel en een man van weinig woorden. Hij staart enigszins nors van concentratie voor zich uit, terwijl hij zijn wagen met een snelheid van honderdzestig kilometer per uur over de snelweg stuurt, die rechttoe, rechtaan door het droge, vlakke landschap snijdt. Het is moeilijk de conversatie met hem gaande te houden. Tussen de lange periodes van stiltes door vertelt hij dat hij aan de universiteit doceert, maar ook een eigen boerderij heeft, en een eigen bloemenwinkel. Dat hij opgroeide op de boerderij van zijn ouders in Harrismith, waar hij het Zoeloe en Sotho leerde spreken van de zwarte vriendjes met wie hij speelde. En dat hij de taal van zijn vriendjes tot spijt van zijn ouders eerder sprak dan hun Afrikaans.

Wanneer we zijn geboorteplaats naderen wijst hij de boerderij van zijn jeugd aan, ver weg en hoog in de bergen. Want als je QwaQwa vanuit het noordwesten over de vlakte nadert, doemen in de verte eensklaps de uitlopers van de Drakensbergen op, hun toppen bedekt met sneeuw. In een gigantisch stuwmeer, ontstaan door de bouw van de Sterkfonteindam, wordt het water uit deze bergen opgevangen en door-gesluisd naar Johannesburg over diezelfde afstand van driehonderd kilometer. Water is het belangrijkste exportproduct van het nabijgelegen Lesotho.

Het zandsteen van de bergen in QwaQwa was ooit witter dan wit en daarom heet deze streek, zoals hij heet. Maar het overgrote deel van de mensen die in dit voormalige thuisland leven, is nog steeds zwart. Sommigen van hen zullen in hun jeugd inderdaad met blanke vriendjes gespeeld hebben. Voor hen liep het anders af dan voor Hennie. Zo vertelt ons Johannis, kelner in ons hotel in de bergen. Toen hij een zekere leeftijd had bereikt, kreeg hij van zijn vader te horen dat de blanke vriendjes met wie hij speelde, zijn vriendjes niet meer konden zijn, omdat hij vanaf nu hun bediende was.

Ook de huidskleur van de studenten aan de universiteit steekt af tegen de kleur van de bergen. De docenten, uitsluitend blank en bruin, hebben niet echt een hoge pet van ze op. Niet alleen is de vooropleiding van de studenten te mager om een degelijke universitaire opleiding te kunnen volgen, maar hun houding is ook te gelaten. Ze zijn wel leer-

gierig, maar durven tijdens de colleges nauwelijks vragen te stellen. Van kennis van de stof is weinig sprake.

Kritisch zijn ze wel op andere punten. Bijvoorbeeld op de kwaliteit van hun docenten, die beter zouden moeten doceren. Of op de hoogte van het collegegeld, waarvoor ze regelmatig in staking gaan. De afschaffing van apartheid drijven ze zelfs zo ver door dat ze vanuit het oogpunt van *affirmative action* bezwaar maken, als een docent constateert dat ze zich zouden moeten bijscholen. Ze zijn immers gelijk aan elke blanke student en die hoeft toch ook geen extra lessen te volgen om zijn deficiënties weg te werken?

De conferentie was gepland om 10 uur. De rector is voor dringende zaken weggeroepen naar Pietersburg. Zijn plaatsvervanger, Louis Ferreira, zal ons te woord staan, maar we zijn te laat en hij is in gesprek met een *delegation from Belgium*. Daarom worden we zolang beziggehouden door Van Zyl, die ons de omgeving laat zien.

Het is twee uur 's middags als we mogen. De conferentie is drie tegen drie. Louis Ferreira, vergezeld door twee medewerkers en onze driekoppige *Dutch delegation*. Het gesprek is echter één op één, want van Connie en Wouter wordt geen notitie genomen. De voorzitter opent de voor twee uur geplande, maar een half uur durende conferentie met de mededeling dat hij zeer goed nieuws heeft. De rector kan nu niet aanwezig zijn, maar hij zal in september van dit jaar de Universiteit Utrecht bezoeken op een Europese reis. Alsof dat hetgeen is waar ik precies op zit te wachten.

Een maand eerder had ik Louis Ferreira al in Utrecht ontmoet, en hem duidelijk gemaakt wat het doel van mijn reis was. Niets daarvan lijkt te zijn blijven hangen. Samenwerking is wat de klok slaat en die kan ik in financiële zin niet bieden. Ik heb geen blanco cheque bij me en kan slechts aanbieden eventuele contacten te leggen. Het misverstand steekt schril af tegen de attenties waarmee we overladen zijn. Louis, die vele malen contact zocht om onze reis te regelen, afspraken te maken over ons logies in Brandwag, het hotel in de bergen, en over de huurauto, die wij nodig hadden. Hennie, die helemaal naar Pretoria kwam om ons op te halen. En Van Zyl, die ons rondreed en ons met Tabana, zijn vriend

in Basotho, kennis had laten maken. Van mijn kant kan ik daar nauwelijks iets tegenover stellen.

's Avonds ontmoeten we de *Belgian delegation*, die eveneens uit drie personen bestaat en ook in Brandwag verblijft. De leider ervan, een Luikse hoogleraar, voert dominant met zijn constante grapjes het woord. Hij legt uit dat hij hier in opdracht van de Europese Unie is om uit te zoeken of samenwerking met de universiteit van QwaQwa gewenst is. Zijn advies zal positief zijn. Natuurlijk zijn er evident spanningen in deze streek. Wat wil je? De apartheid is net afgeschaft. Toch zie je dat blank en zwart sympathiek met elkaar omgaan en blijven omgaan. De vraag is hoe de kloof overbrugd moet worden. Buitenlandse steun daarbij zal zeer welkom zijn.

Op 25 september, vele weken later, ontmoet ik in Utrecht inderdaad O.O. Dipeolu, rector van QwaQwa. In tegenstelling tot de docenten die ik aan de universiteit sprak is hij geen blanke of kleurling. Het beeld dat hij schetst is een ander dan het hunne. Van hem geen kritiek op de studenten, maar op zijn medewerkers. Het merendeel van de docenten is primair niet gericht op het geven van goed onderwijs, maar op het verdienen van geld. Vrijwel allemaal hebben ze dikke bijverdiensten, waaraan bijna een dagtaak op gaat. "Wie denk je dat de rijkste man in Phuthadithjaba is? Hennie Coetzee. Hij werkt aan de universiteit, maar heeft daarnaast de gehele catering in de omstreken in handen. Iemand die een feestje houdt, kan eenvoudig niet om hem heen. Zo zijn er meer. Je zou de plaatsen waar ze wonen eens moeten zien. Gigantisch rijke boerderijen."

Maar het onderwijs dat zij geven is slecht en de onderzoeksproductie aan de universiteit erbarmelijk. "Raad eens hoeveel publicaties er door de hele universiteit de laatste jaren zijn gedaan. Vijf in vijf jaar. Een record van één per jaar. Het is onvoorstelbaar. Ik ga nu interne kwaliteitszorg invoeren en proberen stimulans van buitenaf te krijgen."

Maar de universiteit ligt geïsoleerd en contacten zijn moeilijk te leggen. Samenwerken met andere Zuidafrikaanse universiteiten is lastig. De voormalig witte universiteiten zijn dan wel beter ontwikkeld en rijker,

maar ook zij hebben genoeg problemen. Hun inkomsten vanuit de overheid slinken, dankzij de *affirmative action* en dus zijn zij niet geneigd om ook nog eens de voormalig zwarte universiteiten te gaan ondersteunen. Dipeolu vraagt zich dan ook af of een maatregel als *affirmative action* wel zo zinvol is. Beter ware het ernaar te streven het goede niveau van de witte universiteiten te handhaven en tegelijkertijd extra ondersteuning aan de zwarte te geven. Want nu daalt het niveau over de hele linie.

Wie gelijk heeft, is niet te achterhalen, want perspectieven verschillen en wat voor de een wit is, is voor de ander zwart. Maar het is zeker niet zo dat het zwartbevolkte QwaQwa witter is dan het wit in de ogen van zijn bewoners. Misschien is dat ooit wel het geval geweest, maar inmiddels heeft het wit van de bergen de kleur van *cream coffee* gekregen. En hoeveel tijd moet daar wel niet overheen zijn gegaan?

Traditional African communities.

In traditional African communities people are respected and accepted not because they have status, cars, big homes, academic degrees, money and power, but simply because they are human beings.

In traditionele Afrikaanse gemeenschappen worden mensen gerespecteerd en aanvaard. Niet, omdat ze status hebben, auto's, ruime woningen, academische titels, geld en macht, maar eenvoudig omdat ze menselijke wezens zijn.

(Lovemore Mbigi, *Ubuntu. The African dream in management*. Randburg, 1997, p.18)

SMEULEND VUUR

De aardrijkskundeleraar is een en al vriendelijkheid en aandacht als hij ons –op dat moment nog een uur voor aanvang van de conferentie– scheurend op *gravelroads* vol kuilen en gaten de omgeving laat zien. Één hand aan het stuur en met de andere wijzend naar de *plakkerskampen* buiten.

Hier in dit ruime rurale gebied staan de woningen veel verder uit elkaar dan in Soweto en kun je, zo vertelt Van Zyl, goed zien hoe men nog immer traditioneel bouwt. Heel de dag zijn de zwarte medemensen druk in de weer op het land en met hun huisjes. Zie je die man daar, werkend aan zijn woning? Dat is een goed voorbeeld. Wij proberen hen daarmee te helpen via onze ontwikkelingsprojecten. Dat gaat best goed, althans tot nu toe, want sinds de afschaffing van de apartheid is het bestuur van het voormalige thuisland vervangen. En dat is echt geen vooruitgang geweest.

Het bestuur van Oranje Vrij Staat onderscheidde zich ten positieve van alle andere zelfstandige thuislanden. Zwart en blank leefden hier altijd vredig naast elkaar, doordat hun regering zich niet zoveel van de nationale overheid aantrok. Nu, bij de nationale afschaffing van het apartheidssysteem, dat ooit *top down* over het land werd ingesteld, begaat diezelfde overheid weer dezelfde fout. De afschaffing van apartheid wordt –net zoals de instelling ervan dat werd– *top down* ingevoerd. Het provinciale bestuur is daarin afhankelijk van de nationale overheid.

Neem bijvoorbeeld de *affirmative action*, waardoor niet-geschoolde zwar-

ten, die van management geen kaas hebben gegeten, boven goed ontwikkelde blanken worden geplaatst en zo feitelijk de goede gang van zaken verstoren. De apartheidsafschaffing en de gelijkwaardigheid van zwart, bruin, en blank is erg belangrijk, bevestigt hij, maar je moet deze veranderingen overlaten aan de basis, want anders komt er niets van terecht.

Waarom vertrouw ik deze moderne managementopvatting uit de mond van deze aardige man toch maar niet? Waarom ga ik niet af op zijn vlot vertelde verhalen en stem er in gedachten niet eenvoudig mee in? Is het omdat ik er nog steeds niets van begrijp, te Nederlands kritisch ben of is het omdat hij zijn gefrustreerd paternalisme uiteindelijk toch niet voor mij kan verhullen? De rondavel van een *native* wordt traditioneel op simpele wijze gebouwd, want na diens dood zal hij uit eerbied voor de voorvaderlijke geesten verlaten worden achtergelaten of afgebroken. Op die plek zal vooralsnog niemand een nieuwe hut optrekken. Is dat een reden om hem een solide huis te onthouden?

Want elke ochtend gaat Johannis –als het hem lukt een lift van een automobilist te krijgen– vanuit zijn *township* in Phuthadithjaba in QwaQwa naar zijn werk in het hotel in de bergen en elke avond keert hij –als het hem lukt een lift te krijgen van een automobilist– in volle duisternis terug naar zijn *township*. Een zwart *township* in een zwart thuisland, ooit door blanken ingesteld, maar nog even zwart als toen.

Vaak echter moet hij de nacht doorbrengen in het bediendenverblijf van het hotel, want 's nachts liften levert zeker niet altijd het gewenste resultaat op. Dat is zijn probleem ook niet. Nee, de verbittering tekent zijn gezicht als hij het heeft over de teruggang in salaris van 1400 naar 1200 Rand (van f 650,- naar f 550,-) per maand, die hem onverwacht werd opgelegd door zijn gerant, een man die hem met de vinger wenkt, opdrachten verstrekt en nauwelijks tot een gesprek in staat is.

Al lange tijd loopt Johannis te zoeken naar een uitweg hiervoor. Zal hij zijn zwarte gerant passeren en de blanke chef van het hotel aanspreken, die een goed manager is en altijd voor zijn personeel klaarstaat? Of is het toch beter er met de gerant zelf over te praten? Het laatste, oordeelt hij tegenover ons, terwijl hij een slok neemt van het bier, waartoe wij

hem na zijn werk hebben uitgenodigd. Het is beter in alle vriendelijkheid openheid van zaken te geven, want daarvan kan zijn directe baas meer leren dan wanneer hij op zijn donder krijgt van zijn chef. Hij is toch zeker slim genoeg om zich met zijn baas te verstaan, aarzelt hij het volgende moment echter weer. Als hij de tafels bedient, neemt hij de gasten door zijn vrolijke grappen voor zich in en als hij een tafel luid aan het lachen brengt, ziet hij zijn gerant en de andere bedienden zich afvragen hoe het toch komt dat de gasten zich tegenover hem anders opstellen dan tegenover hen. Zou zijn baas, die tot een dergelijke verstandhouding met de gasten niet in staat is, hem daarom onder de duim houden? Een goede manager hoort zo iets toch niet te doen. Definitief trekt hij dan ook zijn conclusie: morgen zal hij het probleem op een vriendelijke wijze aansnijden bij de gerant en al zijn vernuft inzetten om het tot een goed einde te brengen.

Ik help het hem hopen, maar verwacht er stilzwijgend weinig van, wanneer ik kijk naar ons verblijf in Brandwag, dit oude hotel in de Drakensbergen, dat mij doet denken aan eenzelfde soort hotel nabij Praag, waar de Stasi-bonzen indertijd verbleven en dat speciaal voor hen was gebouwd. De algemene nederigheid van de zwarte bediening hier kan niet anders –net zo min als daar– dan via goed onderdrukkend management zijn verworven. In de zes meter hoge, te ruime kamers sliep tot voor kort alleen de blanke Afrikaner, de buitenlandse bezoeker of de Zuidafrikaanse Engelsman. De geest van apartheid smeult nog volop na in dit hotel en in deze provincie.

Dat zei Tabana ook al, toen hij inschatte dat er nog tenminste vijf jaar zouden moeten verstrijken voor de effecten van het apartheidssysteem verdwenen zouden kunnen zijn en ons in dezelfde ademtocht waarschuwde dat integratie van zwart en blank onmogelijk is.

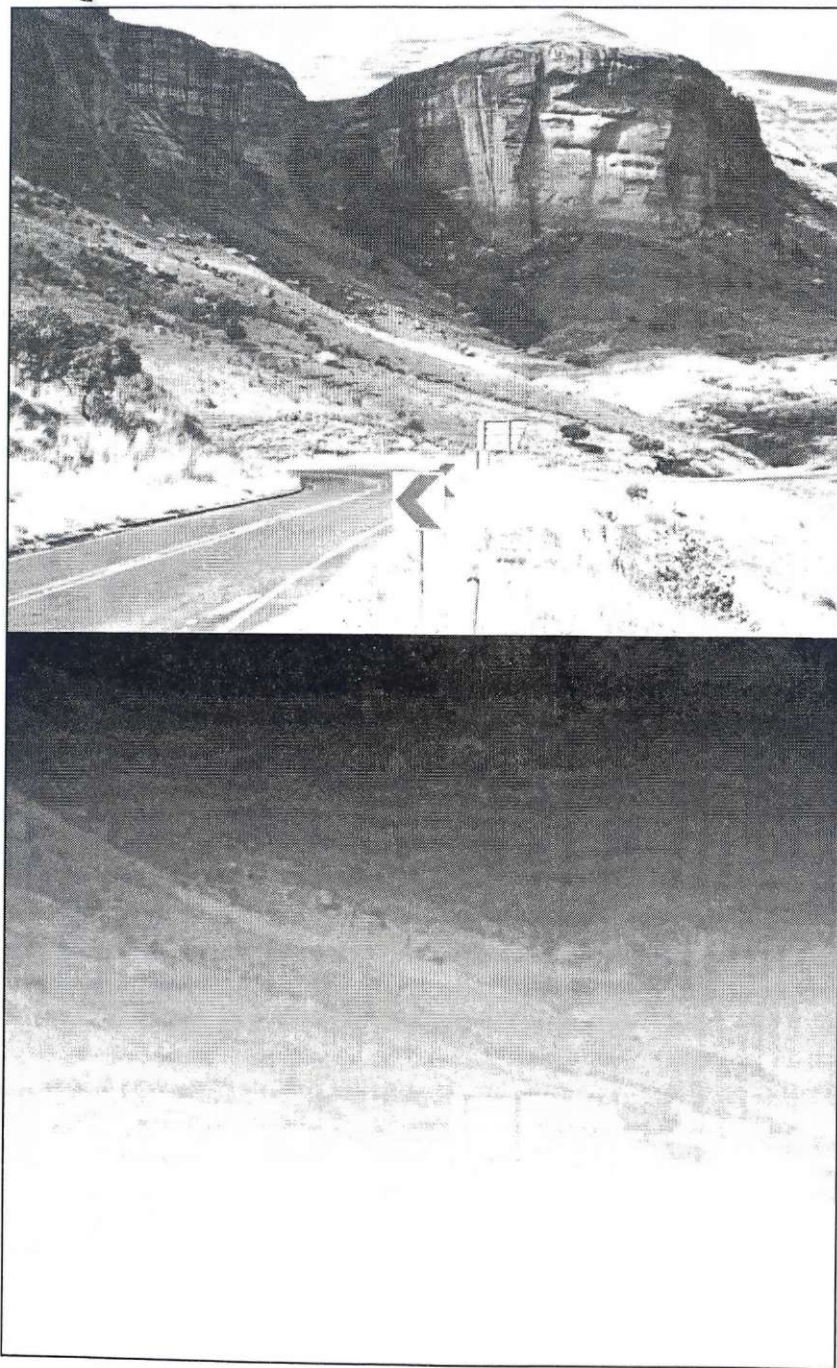
Johannis, die van de leeftijd van Gabriël is en dus aanzienlijk jonger dan Tabana, is het daar niet mee eens. Zijn opvattingen liggen veel dichter bij die van onze Soweto-gids. De afschaffing van apartheid kost tijd en het samengaan van blank en zwart is nu eenmaal niet van de ene op de andere dag realiseerbaar. Maar uiteindelijk zullen zwart en blank in harmonie naast elkaar kunnen leven, hoewel er altijd verschil zal blijven.

Hij vindt het lastig hier een theoretische beschouwing over te houden. Liever legt hij zijn opvatting uit aan de hand van een beeld. Vergelijk het met het gebruik van je handen bij het eten van een maaltijd. Het is niet moeilijk om met slechts één hand te eten, maar het is fatsoenlijker om het met twee te doen. Samen zijn beide handen goed in staat het voedsel naar de mond te brengen. Elk met zijn eigen taak en mogelijkheden. Nooit echter zullen beide handen in staat zijn één volmaakte hand te worden. Ze zullen altijd gescheiden blijven en op elkaar aangewezen om je samen -beter dan elk apart- het voedsel te kunnen laten nuttigen. Zwart en blank zijn als de rechter- en de linkerhand. Ze moeten zich op elkaar afstemmen om er het beste van te maken, maar ze zullen altijd van elkaar blijven verschillen.

Rond het hooggelegen universiteitscomplex, bij Phuthaditjhaba, in de contreien van QwaQwa, langs de weg naar Harrismith, overal is de grond zwartgeblakerd van de branden die er sinds weken woekeren. Ze ontstaan spontaan, uit achteloosheid of worden doelbewust aangestoken. Nergens worden ze geblust. De natuur verzorgt zichzelf wel. Inderdaad groeien op sommige plekken alweer nieuwe loten tegen de verdrukking in. Als het gaat regenen zullen ze snel opschieten en de zwarte blakering met hun groene kleuren verdringen.

Maar het regent niet en overal smeult het vuur nog na, gereed om als het een mogelijkheid ziet spontaan weer op te vlammen en de grond verder te teisteren. Daarbij kunnen de vonken met behulp van de wind afstanden van meer dan tien meter overbruggen. Er is geen houden aan. Het eigen huis, de kraal, de rondavel kunnen enkel door voor- of tegenbranden beschermd worden. Voorbranden, waarbij de grond rond het huis wordt aangestoken, zodat het vuur, als het aankomt, niets meer te verteren heeft. Tegenbranden, waarbij men met branden rond het eigen huis het aanstormend vuur tegemoet en dus tegen gaat. Tenminste, als tijdig wordt ontdekt dat het vuur daadwerkelijk bedreigend is, want *wegholvuren* gaan harder dan een mens kan rennen.

De branden zijn vrijwel overal gaan liggen, maar het vuur smeult. De natuur redt zichzelf wel. De apartheid hier is afgeschaft. Het land redt zichzelf wel?

Vergelegen

Die wind was skielik sterker. Ons kon voel hoe stoot dit in vlae deur die bome. En saam met die wind begin die vonke ente deur die lug ry en agter ons in die gras val.

Toe hardloop ons. Want toe slaan die kolle vuur oral om ons uit.

Voor ons nog naby die dwarsklofie was, toe brand dit al óórkant die kloof.

Dit was nie meer 'n kwessie van voor die vuur bly nie- die vonke was vinniger as ons. Dit het nou alkante gebrand en ons moes plek soek om deur te kom. Die wind het al hoe sterker gewaai en die rook het in ons longe gebrand.

Ons is met 'n wye draai al op die klipriwwe langs huis se kant toe en toe ons in die oulande inkom, sien ons die vuur loop al klaar van die westekant af agter om die skeurplate verby werf toe.

Ek het baie gehoor van wegholvure, maar ek het nie gedink 'n vuur kan só hardloop nie. Die helfte van die soetveld was klaar in sy malle peet in.

De wind werd snel sterker. We konden de windvlagen door de bomen voelen stoten. En samen met de wind begonnen de vonken afstanden door de lucht te overspringen en achter ons in het gras te vallen. Toen zetten we het op een lopen. Want toen sloegen de vuurtongen uit, overal om ons heen. Voordat we ook nog maar bij de dwarskloof waren, brandde het al aan de overkant van de kloof.

Er was geen sprake meer van het vuur voor te blijven, -de vonken waren sneller dan wij. Het brandde inmiddels overal en wij moesten een plek zoeken om erdoorheen te komen. De wind waaide hoe langer hoe sterker en de rook brandde in onze longen.

Met een wijde boog zijn we op de rotsrichel richting huis gelopen en toen we het voormalige akkerland binnenkwamen, zagen we het vuur al helemaal vanuit het westen achter de scheurplaten over de werf heen gaan.

Ik heb veel over *wegholvuren* gehoord, maar ik heb nooit gedacht dat een vuur zo hard kan gaan. De helft van het *soetveld* was al compleet naar z'n mallemoer.

(Chris Barnard, *Voetpad naar Vergelegen*, Kaapstad, 1987, p.142/3)

‘N APART SAMENZIJN

Op de verdere doorreis van ons drieën, Wouter, Connie en ik, vanuit QwaQwa naar het noordwesten, brengen we de nacht van 6 op 7 augustus door in Pretoria, waar we onze andere reisgenoten weer treffen. Alleen Ida is er niet. Zij was al eerder naar Mmabatho gegaan om daar vijf weken te gaan samenwerken aan ontwikkelingsprojecten met het provinciale bestuur. Deze blonde, Groningse dame, die als personeelsfunctionaris in de gelijknamige provincie veel ervaring heeft opgedaan en zeer wel in staat is om die met haar zwarte collega's in *de North West Province* te delen.

De bebrilde, altijd rokende Peter, die met zijn dunne lengte boven iedereen hier uittorent en wiens stem zich, verzwaard door het sigaretten roken, enigszins vanachter uit zijn keel manifesteert, is wel aanwezig. Evenals de zwijgzame Nicolle, in wier kleine en fragiel aandoende lichaam een flinke kracht schuilgaat, getuige de vele verre reizen die zij geheel alleen heeft ondernomen. En als zij dan spreekt, blijken haar woorden nooit gespeend van het inzicht en de ervaring daar opgedaan. Zij en Peter zijn op zoek naar de achtergronden van de Commissie voor Waarheid en Verzoening, *Truth and Reconciliation*, die door de nationale overheid is ingesteld om de afschaffing van de apartheid te begeleiden. *Die waarheid maak seer, maar stilswe kan dood maak. Waarheid. Die pad na versoening*³. Hun speurtocht is moeizaam en voortvarend tegelijk. Moeizaam, omdat het lastig is de eigen jurisdictie achter zich te laten, en voortvarend, omdat de indrukken van de slachtoffers van het voor-

malige regime onuitwisbaar zijn en zo snel een mening helpen vormen. Ook de Limburgse Ferno tenslotte treffen we weer aan, majoor en weldra overste in de Nederlandse Landmacht. Eindelijk een militair, die zich niet als militair gedraagt, maar toch wel militair is, hoewel hij dat niet meer wil zijn. In een strak door het Zuidafrikaanse leger opgesteld programma is hij op zoek naar de structuren in de Zuidafrikaanse militie en politie, wat hun taken zijn en hoe zij samenwerken of juist niet. Dankzij hem konden we in Johannesburg gebruik maken van militaire faciliteiten en Herman ontmoeten, de bekeerling van Beyers Naudé. Hoe lang lijkt het alweer geleden dat we nog alle zeven in Pretoria verbleven, stad benoorden het drukke en gevaarlijke Johannesburg, waarmee het zich verhoudt als Den Haag tot Amsterdam, maar beide dan met een factor vier vermenigvuldigd.

In Pretoria is ons samenzijn als vanouds. Harmonisch voegen we ons weer tot de groep die we waren. Dat gaat des te gemakkelijker, omdat we in dezelfde Orange Court Lodge overnachten als toen, op de hoek van *Vermeulen- and Hamiltonstreet*. Bovendien brengen we ook de korte avond door in hetzelfde *Sancardia Meneus Restaurant* in het Arcadia winkelcentrum, waar we nog zo kort geleden de nodige Zuidafrikaanse brandy tot ons namen. Nu vieren we hier de verjaardag van Wouter, de rustige, die evenals Peter een bril draagt en bijna net zoveel rookt als hij. Met hem zullen Connie en ik dankzij zijn rijbewijs en omdat we denken elkaar te liggen, de verdere reis vanuit Pretoria, waar de anderen achterblijven, naar het noorden afleggen. Een speurtocht naar de graal van het Afrikaans leiderschap. Want Wouter wil weten wat het verschil tussen westers en Afrikaans leiderschap is, maar hij weet al dat hij eigenlijk op zoek is naar zichzelf.

Aangenaam verrast is ze over de belangstelling die we voor haar tonen. Zeker mogen we langskomen om met haar te spreken. Het genoeg is geheel aan haar zijde en ze verheugt zich erop ons te ontmoeten. Welk moment haar schikt? Om het even, ze is toch aan huis gebonden, omdat haar knieën weer eens niet willen. Maar dat betekent tegelijk ook dat wij naar hààr toe moeten komen. Vanaf de rondweg rond Johannesburg

moet het eenvoudig te vinden zijn.

In een boekwinkel in Pretoria trof ik het boek *Sawubona Africa*. Een van de schrijvers is Barbara Nussbaum, die ons door een docent van onze school was aangeprezen als *an outstanding professor in philosophy*, want de meeste Nederlandse docenten in openbaar bestuur ligt het Engels nader aan het hart dan de moedertaal.

Ik liet Wouter het boek zien. Hij kocht het ogenblikkelijk. De schrijfster, van wie wij altijd hadden gedacht dat zij Amerikaanse was, bleek in Johannesburg te wonen en Wouter, die een dergelijke kans niet wilde laten liggen, trok na enige aarzeling de stoute schoenen aan en belde de filosofe zelf op voor een afspraak.

Ter voorbereiding van ons bezoek las Wouter enige pagina's en de achterflap. De filosofe blijkt geboren te zijn in Bulawayo, Zimbabwe, te werken aan de *Wits Business School* en *master te zijn in Creative Arts Therapies*. Zo leidt een naamsovereenkomst tot een gesprek, want evengoed gaat zo'n afspraak natuurlijk door.

We zitten achter het huis aan de lange laan in een groene buitenwijk van Johannesburg. In een hoekje van de boomvolle tuin verft een zwarte man in overall een vale tuinstoel wit in het lentezonlicht. Achter hem staan nog drie stoelen en de tuintafel op een soortgelijke behandeling te wachten. De keukenstoelen waar wij echter op zitten, bevinden zich vlak voor het tuinhuis op een flinke afstand van hem vandaan.

Zojuist hebben wij de schrijfster de trap van het tuinhuis helpen afdalen. Om onnaspeurbare redenen is zij hier onlangs ingetrokken vanuit het mooie en grote huis, dat zij eens bewoonde. Haar reuma neemt twee maanden per jaar ernstige vormen aan en slaat dan vooral in haar knieën. Geen kant kan ze uit met haar naar schatting bijna veertigjarige, kromgetrokken lichaam, omdat de reuma haar vastklinkt aan tuinhuis en tuin. Terwijl ze spreekt, heft ze soms een kromme hand, waarvan de toppen van de dikke vingers als aan de palm lijken vastgegroeid, voor haar gezicht om het schelle zonlicht uit haar ogen te weren. Ze is een en al warme vriendelijkheid, en belangstelling, wanneer ze uitgebreid ingaat op onze vragen.

Oeboentoe en *indaba* zijn de kern van het gesprek. Deze sleutelwoorden

van de traditionele zwarte cultuur, die doortrokken is van menselijke waardigheid en respect, komen bijvoorbeeld tot uitdrukking in de wederzijdse ochtendgroet, die de ander tot uitgangspunt neemt: "Hoe heeft u geslapen?" "Ik heb goed geslapen, als u goed geslapen heeft." Het ik als subject dat zich wegcijfert voor de ander als subject. Geen heroïsch westers bewustzijn van het zelf ten koste van het andere, maar een gezamenlijk opgaan van respectvolle individuen in een transparante samenleving, waar de interpersoonlijke relaties centrum van samenhangigheid zijn.

De grote vergadering, *indaba* in Zoeloe, is er, vertelt Barbara, om iedereen tot in de kleinste details aan het woord te laten en meningsverschillen tot consensus te brengen. Steeds opnieuw elkaar raadplegen, elkaars mening horen, met elkaar overleggen, elkaar begrijpen. Steeds weer opnieuw terugvallen op elkaars aanwezigheid en vol ontzag zijn voor het bestaan van elkaar tot samenleving.

Oeboentoe is in al zijn vaagheid niet uit te tekenen, niet aan te wijzen, niet te beschrijven, maar aanwezig. Groet u 's ochtends de schoonmaker in uw bedrijf meer vanuit uw besef van zijn bestaan en van zijn participatie in uw bestaan dan vanuit plichtpleging? Dan zou u toch ook ten minste tien minuten nodig hebben.

Maar het werk gaat voor en uw schoonmaker blijft achter. *Sawubona, ik groet je, ik zie je als menselijk wezen en respecteer je. Ik toon je geen nederigheid of onderdanigheid, maar ik toon je beleefdheid en respect. Je bent een mens als ik en ik laat jou je menselijke waardigheid. Laat ons de onze.*

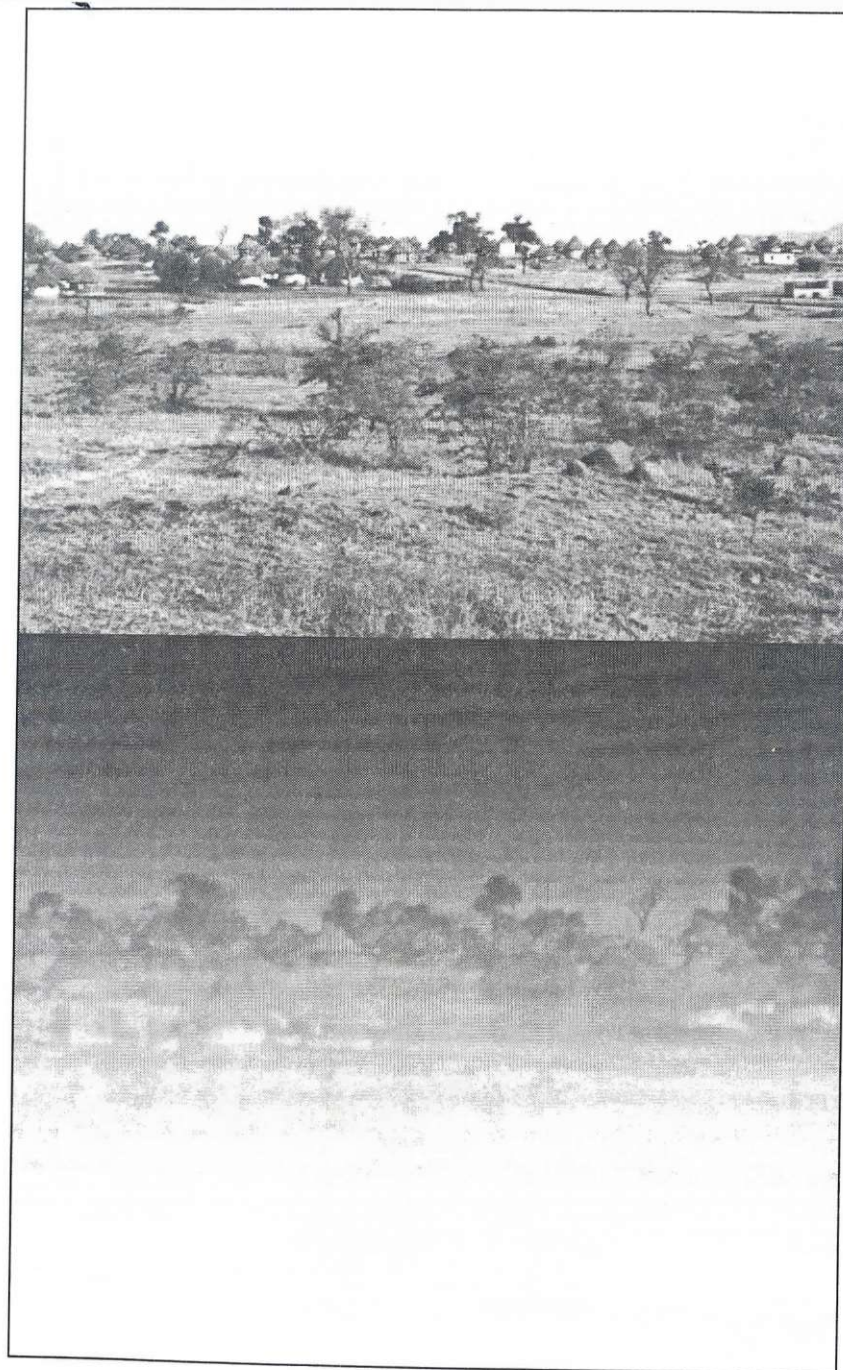
Je zag mijn respect aan voor kruiperigheid en hebt mij toen apart gezet als niet tot de jouwen behorend. Je vond dat er weinig aan mij deugde: mijn huidskleur niet, mijn taal niet, en mijn religie niet. Je kritiek op mij was openlijk en rechtstreeks. Terwijl ik juist gewend ben om uit respect voor de ander directe confrontatie uit de te weg gaan en kritiek op een ander indirect via een ander te geven, die dichtbij die ander staat.

Maar je had geen oog voor mijn persoon of mijn tradities en maakte me tot knecht. Je zag niet dat mijn dunne zwaluwvormige Sotho-schild van impalahuid niet gemaakt was om tegen jou te strijden. Eenvoudig was jouw zege.

Toen ben ik tegen je op gaan kijken en nam ik afstand van mijn eigen leefwereld. Mijn religie werd heidens, de jouwe waar. Ik ging geloven in jouw God, die

mij verbood mijn voorvaderen te spreken en zo raakte ik van mijn verleden vervreemd. Dankzij jouw kogels en dankzij jouw God verloor ik mijn eigenwaarde, mijn menselijke waardigheid, de essentie van mijn bestaan. Maar ik vergeef je en ik vergeet, want jij bent een mens als ik en ik reik je mijn hand. Nu wij samen onze wereld veranderen, zullen we er ook samen iets van maken. Sawubona.

De zwarte man in de tuin is zorgvuldig te werk gegaan. Na de drie uur van ons gesprek, is de eens zo vale stoel smetteloos wit geworden.

Kudde

Een man kwam na verre omzwervingen berooid en zonder middelen van bestaan aan bij een dorpsgemeenschap, waar hij zijn diensten aanbood. De eigenaar van een kudde runderen aldaar zei hem dat hij zelf niet in staat was zijn kudde te weiden, omdat zij te groot was voor een man alleen. Hij vroeg hem daarom het teveel van zijn vee voor de duur van twee jaar te hoeden en zag er zorgvuldig op toe dat er zich tenminste één stier bevond tussen de koeien, die hij aan zijn hoede toevertrouwde. En beiden gingen er als vanzelfsprekend van uit dat de kalveren die in die twee jaar geboren zouden worden, aan de verzorger van het vee zouden toebehoren. Bedelen, vragen om niet, is, evenals geven om niet, een aantasting van de menselijke waardigheid en het wederzijds respect.

(Vertelling van Barbara Nussbaum)

INTERMEZZO

“Ha, Michiel. Hoe gaan dit met jou?”

“Fantastisch, Johan, en met jou?”

“Dankie, baie goed. Ek dag ek hoor nooit meer van jou nie.”

“Je hebt gelijk. ‘t Is te lang geleden dat ik je gebeld heb.”

“Michiel, ons moet meer skakel, verseker. Hoe gaan dit met Wouter? En met Connie?”

“Prima. Wouter heeft het druk. Hij vindt het erg fijn dat jij ook contacten voor hem regelt. En Connie geniet hier met volle teugen.”

“Uitstekend. Seg Wouter hy moenie worrie nie. Ek sal alles reël vir hom en vir jou.”

De telefoongesprekken met Johan van Baalen beginnen steeds op dezelfde manier. Of hij mij nu belt of ik hem, de conversatie is altijd even hartelijk. In Stellenbosch spraken we af dat hij contacten voor mij zou leggen in de plaatsen die ik aan zou doen. Daar stippelden we in overleg met Wouter globaal een route uit: Pretoria, Johannesburg, QwaQwa, Pretoria, Mafikeng, Mmabatho, Thohoyandou, Punda Maria in het Krugerpark, Pretoria, Kaapstad, en opnieuw Stellenbosch. Een reiscombinatie van Wouters onderzoek en het mijne. De redenering is helder: zonder auto blijf je waar je bent. Wouter rijdt. Stap in en je komt ergens. Bovendien is hij geïnteresseerd in wat ik doe en van zijn kant dus bereid om zijn route met de mijne te combineren. Een detour naar de universiteit van QwaQwa bijvoorbeeld wil hij gaarne maken om mijn *meeting* met de mensen daar bij te wonen.

Bovendien wil Johan ook voor Wouter wel enige contacten regelen. En

als hij een traditionele leider bezoekt, zeg in Mmabatho, dan ga ik naar de Universiteit van het Noordwesten, voormalig Bophuthatswana, en stel daar mijn vragen over de derde geldstroom aan de contactpersonen, die Johan zal regelen. En Connie? Hobbelt zij achter de heren onderzoekers aan? Het vijfde wiel aan de wagen? Nee, want waar universiteiten zijn, waar taal wordt onderwezen, waar dorpsgemeenschappen en scholen zijn, daar zijn doven. Dus ook voor Connie, werkzaam op de Koninklijke Ammanstichting in Rotterdam, zal er voldoende te doen zijn. Johan zal ook voor haar enkele contacten verzorgen.

Alles komt uit. Op elke nieuwe landingsplaats bel ik Johan en geef hem mijn telefoonnummer. Altijd belt hij terug, heeft hij een idee, kent hij een contactpersoon op de meest nabije universiteit, de naam van een traditionele leider in de buurt, of heeft hij een student van hem gevraagd ons op te vangen en te begeleiden. Ver weg is hij toch vlak bij.

Ik kan hem altijd bellen, overdag op zijn werk of 's avonds thuis. Als hij niet thuis is, neemt Magdaleen, zijn echtgenote, wel op. Hij heeft verteld dat zij gekweld wordt door reuma. Ik maak mij daar voorstellingen van op de korte momenten dat ik haar spreek. Een vrouw, gekluisterd aan haar stoel en sterk afhankelijk van haar man. Twee kinderen, een *seun* en een *meisiekind*, naar ik heb begrepen. Dat moeten zware bevallingen geweest zijn. En nu een volle dagtaak. Ze zal wel hulp in de huishouding hebben, want hij is overdag weg en moet soms zelfs een paar dagen achtereen van huis zijn in verband met zijn werk. Lezingen geven in het noorden van de Westkaap, driehonderd kilometer verder. Dan blijft zij alleen achter met haar gekleurde dienstmaagd en de zorg voor de *kinders*. Het moet wel een sterke vrouw zijn, die dat alles aankan.

Ik kan niet goed begrijpen dat hij ons heeft aangeboden om, als we weer terug in de Kaap zijn, er een weekend tussenuit te gaan om *daisies* te gaan kijken in de omgeving van Vredendal. Het zal dan eind augustus zijn en volgens hem geven de bloeiende *blommetjies* in die tijd van het jaar een schitterende aanblik. Grote vlakten zijn van begin tot eind *baie* bedekt met een grote verscheidenheid aan uiteenlopende bloemenkleuren. Maar je moet terug kijken. Er zijn wel toeristen die onver-

richter zake omkeren, nadat ze de lange reis vanuit het zuiden hebben gemaakt en geen *blommetjie* hebben gezien. Als ze dan in wrevel hun auto draaien, springen de kleuren hen plotseling tegemoet. Want *daisies* groeien met hun hoofdjes naar het noorden en je ziet ze niet als je uit het zuiden komt. Dat zal ons dus niet gebeuren. We zijn gewaarschuwd en erop bedacht om noordwaarts rijdend het hoofd zuidwaarts te draaien, als we met z'n allen naar de *daisies* gaan. Alleen, Magdaleen zal daar dan niet bij zijn, heeft hij gezegd. Een reden, gaf hij niet. Ze zal wel niet meekunnen vanwege haar fysieke gesteldheid, stel ik me zo voor. Hij zal daar niet te zeer de nadruk op willen leggen.

Waarom doet hij ons eigenlijk zo'n voorstel? Het hoeft toch niet? Hij kan toch thuisblijven bij haar? Of is zijn gewoonte om sigaretten te *bammen* spreekwoordelijk voor zijn Bourgondische levenshouding? Van de andere kant is het natuurlijk zeker te billijken dat hij er ook wel eens tussenuit wil om zich te kunnen ontspannen. Ze zullen daar samen wel afspraken over hebben gemaakt. Maar misschien denkt hij dan toch iets te veel aan zichzelf. Hij heeft immers ook al geregeld dat hij ons in oktober in Nederland zal komen opzoeken. Samen met zijn collega's Sonja en François, met wie hij dan twee weken op reis in Europa zal zijn. Voor de eerste keer. Hij verheugt zich enorm op die reis en is nu al voortdurend bezig er voorbereidingen voor te treffen. Een grote landkaart van Europa die zijn gehele bureau bedekt. Met de vinger wijst hij de plaatsen aan die hij wil bezoeken: Parijs, Rennes, Brugge, Maastricht, Utrecht, Rotterdam, Amsterdam, Groningen. En dan een afsluitend weekend op Schiermonnikoog. Samen met Wouter, Connie en mij. Ook daar zal Magdaleen weer niet bij kunnen zijn.

In een flits schieten dergelijke beelden aan me voorbij in de schaarse en korte momenten dat ik haar spreek. Want ze geeft me óf meteen haar man, óf ze hangt weer vrij snel op, wanneer hij er niet is. Steeds weer als ik haar in het telefonisch voorbijgaan spreek, maakt ze de bijbel in mij wakker. Er is hoop voor haar, want genas Maria in Lukas 8:2 niet uiteindelijk ook *van boze geesten en van ziekten*? *Maria, met de bijnaam: van Magdalena*. Maar als dat waar is en een bron van hoop zou kunnen zijn, dan haalt een andere plaats in de Bijbel dat onmiddellijk weer onderuit: *En zij zeiden tot haar: "Vrouw, waarom weent gij?" Zij zeide tot hen: "Om*

dat zij mijn Here weggenomen hebben en ik weet niet waar zij hem neergelegd hebben.” (Joh. 20:13) Maar Johan en Magdaleen zijn van de Kerk van Beyers Naudé. Zo lichtvoetig als ik met mijn ver achter mij liggende, katholieke afkomst een plaats interpreteer, zullen zij dat zeker niet doen.

Op deze wijze reizen wij onze reis tegen de geruststellende achtergrond van een voortdurend aanwezige Johan. Hij gidst zonder te sturen. Hij suggereert zonder te dwingen. Hij laat me mijn gang gaan, mijn eigen koers bepalen en mijn netwerk van contacten zelf opbouwen.

Als ik even niet weet wat ik zou moeten, schalt het “*Hoe gaan dit?*” me vrolijk tegemoet. Vind ik steun bij zijn verre gestalte, zo klein en gezet als hij is. De inmiddels vertrouwde stem uit de mond in het brede, bruingebrande hoofd met de zwarte snor, het sluike haar en de stalen bril met donkere glazen klinkt in mijn oor. Vrolijk lachend vermoedt hij dat de mensen hem, wanneer hij in oktober in Nederland zal zijn, voor een Italiaan of Turk zullen houden, -in elk geval voor een allochtoon die ooit werd geroepen het werk te doen dat Nederlanders lieten liggen. Ik kan het alleen maar bevestigen. Ziet een Afrikaner er zo uit? Een *fez* zou hem goed staan boven zijn onafscheidelijke jack dat hem net iets te strak zit om zijn gezetheid aan het oog te onttrekken. Hij droeg het zelfs tijdens het diner in restaurant Spiers te Stellenbosch. De hooggesloten kraag, alsof het ook binnen nog winterde, bemoeilijkte hem het slikken. Misschien hoopt hij daardoor minder te eten, want hij stoort zich aan zijn dikte, omdat Magdaleen zich aan zijn dikte stoort. Hij overweegt zelfs met Montignac te beginnen, deze dieet-*hype*, die granen en vlees, koolhydraten en vetten scherp gescheiden laat houden. Wouter zweert erbij en is er zwaar van afgevallen. Dus waarom zou het Johan niet lukken? Baat het niet, het lijkt ook niet te schaden.

Johan heeft zelfs zijn maatregelen getroffen om te voorkomen dat ik eens niet aan hem zou denken op onze reis door het noordelijk deel van Zuid-Afrika. Op de bodem van mijn tas herinnert het gewicht van de dikke *Proder* van David Barnard me gedurig aan Johans bestaan. Overal sleep ik het boekwerk mee, deze *South Africa Development Directory*, waarin de belangrijke instellingen, organisaties, bedrijven, en instanties worden opgesomd en beschreven tot aan de adressen toe. Voor als ik

ergens moet zijn en ik weet niet waar.

Ek gee dit vir jou. Hierdie boek kan jou help. Jy gee het vir my als jy in Stellenbosch terugkom.

PORSELEIN

In Mmabatho, een moderne, tegen het oude dorpje Mafikeng aangebouwde stad in de *North-West Province*, die zo'n driehonderd kilometer van Pretoria af ligt, zoeken we Ida enige dagen op. Zij brengt haar werkzame weken in Zuid-Afrika voornamelijk door in het Provinciehuis van deze voormalige, onafhankelijke Republiek van Bophuthatswana. Met behulp van China Dodovu, die hier *Deputy Director of the Youth Commission* is, probeert zij handen en voeten te geven aan het *Human resource management*. Haar dagen gaan echter, zoals zo vaak bij ontwikkelingswerk, vooral op aan allerhande praktische problemen, zoals het niet werken van computers, het belegd krijgen van vergaderingen en het zoeken naar de juiste mensen om iets gedaan te krijgen. Koekie, die geïnstalleerd is in het secretariaat naast Ida's ruime en van grote, donkere meubels voorziene werkkamer, is een en al devote toewijding en ijver. Maar waar zelfs het inzicht ontbreekt in de hoeveelheid mensen die op de *pay-roll* staan, kan ook een enkele goede secretaresse geen uitkomst bieden.

Voor ons is het goed toeven in Mmabatho. We verblijven in het ook voor onze begrippen luxueuze Malopo Sun Hotel, dat op vijf minuten loopafstand van het Provinciehuis ligt en waar het uitgebreide avondbuffet een keuze biedt uit talloze vlees-, vis- en curry-gerechten, salades en soepen, groenten en fruit, chocolademousses, taarten en ijsvariaties. Vooral het vlees, van *fillet* tot *T-bone* en van *rumpsteak* tot *sirloin* is overweldigend in zijn natuurlijke smaak. Zonder twijfel hebben de zeer ver-

schillende soorten dieren, die voor de productie ervan verantwoordelijk zijn geweest, hun korte leven in de vrije natuur doorgebracht. Hierbij vergeleken valt de muffe smaak van een Nederlandse scharrelkip of -erger nog- scharrelvarken volledig in het niet. Nooit meer vlees in het moederland. Toch zijn we niet tevreden en willen we iets anders, want dit hotel is te westers, al te westers. Een andere keuze is er niet, tenzij we ons verblijf zouden inruilen tegen nog meer luxe en nog meer kostprijs in het Mmabatho Sun Hotel, dat ongetwijfeld ook deel uitmaakt van deze Van der Valk keten in Zuid-Afrika.

Gelukkig heeft mevrouw Tumi Molefe ons uitgenodigd de zaterdag door te brengen in Cookes Lake, waar de *"Mafikeng" Communities Welfare Organisation* ter gelegenheid van de nationale *Women's Day Celebrations* en van de *Official launching of their organisation* een feestelijke bijeenkomst heeft belegd. Gevierd wordt de dag dat de zwarte vrouwen hun pasjes verbranden die het apartheidsregime de zwarten verplichtte bij zich te dragen. Het feest biedt een welkome afwisseling in ons gezapige hotelbestaan en de kans om met de plaatselijke bevolking in aanraking te komen. Bovendien zal het feest gepaard gaan met een *oxbraai*, zo meldt het uitnodigingspamflet..

Tumi is een al wat oudere, waardig imponerende dame, die zich bij onze eerste ontmoeting in het Provinciehuis als 'Pierinkie' aan ons voorstelt. "Zo werd ik al genoemd toen ik de moederschoot nog maar net verlaten had", vertelt ze. "Ik was zo klein en plat dat de omstanders mij een klein schoteltje vonden en die naam heb ik mijn hele leven gehouden." Pierinkies werk in het Provinciehuis bestaat erin de vergaderingen van de traditionele leiders te ondersteunen, maar haar invloed is aanzienlijk groter dan die van een secretaresse. Door sommigen wordt zij zelf als een traditionele leider beschouwd, maar dat ze dat zou zijn ontkent ze ten stelligste. Wel is zij lid van het huis van traditionele leiders en organisatrice van het feest. Misschien is ze in die hoedanigheid wel te kwalificeren als moderne leider van de vrouwen van haar volk. Maar traditioneel leider? Nee, dat is zij niet.

Haar begroeting is een verhaal op zichzelf en zou een voorbeeld geweest kunnen zijn van hoe Barbara Nussbaum ons de waarde van het begroeten in de traditionele cultuur beschreef. Veel vertelt Pierinkie in

een vriendelijk, maar razendsnel tempo over zichzelf, terwijl zij ons een voor een liefdevol tegen zich aandrukt, steeds weer de handen van een van ons vastpakt of een arm om het middel legt. Maar het voorbeeld is eenzijdig, want zij vertelt vooral veel over zichzelf. Belangstelling voor ons, onze geboorte, onze jeugd en opvoeding, ons heden of onze reis, toont zij nauwelijks.

Haar gedrag doet denken aan dat van *chief* Madzivhandila, die wij later in Thohoyandou zullen ontmoeten, en die in een lange monoloog ontkent dat een *chief* een slecht leider zou kunnen zijn. Mijn vraag aan hem of niet luisteren soms een voorbeeld van slecht leiderschap is, beantwoordt hij door er eenvoudig doorheen te praten, net zoals Pierinkie dat doet. Zo kwalificeert hij tegelijkertijd zijn eigen leiderschap, –een kwalificatie die menige ondergeschikte in het westen niet onbekend in de oren zal klinken.

Toch ziet Pierinkie wel wat in ons, want op het feest van *Women's Day* laat ze ons direct plaatsnemen op de eretribune, die uitziet over de vele vrouwelijke feestgangers, tussen wie zich echter ook de nodige mannen bevinden. De meeste vrouwen hebben zich fraai uitgedost in kledij van kleurrijke doeken en hoofdtooiën. De mannen dragen donkere pakken of –meer modern– T-shirts en jeans. Tussen de volwassenen door krioele talloze kinderen die elkaar in spel achterna rennen of dansbewegingen maken op de tonen van denkbeeldige muziek.

Achter de menigte ligt Cookes Lake, waarover een zachte wind enige koelte aandraagt in de hitte van de dag. Links ervan staan enorme zwarte potten, waarin vrouwen met grote houten lepels roeren, te pruttelen op het houtvuur. Het podium zelf zit vol hoogwaardigheidsbekleders van wie ieder geacht wordt het woord te voeren. Dat blijft ons gelukkig gespaard. Wel worden we uitgebreid aan de menigte voorgesteld en door de plaatselijke televisiecamera op de band vastgelegd.

De vele speeches over emancipatie zijn in hun vreemde taal voor ons onverstaanbaar, –ondanks de korte uitleg die China, die ons hier naartoe heeft gebracht, er soms van geeft. We blijven desondanks geïnteresseerd, vooral ook, omdat de speeches worden afgewisseld met traditionele dansen, uitgevoerd op het ritme van de drums. Voor ons brengt deze variatie in toespraak en dans het fragiele evenwicht tot uitdrukking

tussen traditionele gebruiken en moderne opvattingen.

De dansgroep is vrij klein. De vijf jonge mannen gaan schaars gekleed in broekjes van tijgervel. Verder dragen ze witte wollen sjerpen en scheenbekleding en een tijgerband om het hoofd. Ook de zes meisjes hebben niet veel aan: een blauwwit gestipt rokje en een behaasje van dezelfde stof, dat een van hen maar helemaal heeft weggelaten. Aan hun enkels dragen ze banden met belletjes, die rinkelen op het stampen van hun voeten. Hun gezichten zijn sierlijk opgemaakt met witte punten en strepen. Het dansen op het ritme van de drums is intens uitdagend en vraagt veel energie van de lenige lichamen van dansers en danseressen. Dat is te zien aan de danser, van wiens lijf het zweet afdruipt, omdat hij wat dikker is dan de rest.

Dan wordt, na afloop van toespraak en dans, de *Oxbraai* aangekondigd. De hele menigte schaart zich in een lange rij voor de zwarte potten, waaruit een voor een de plastic borden worden vol geschept. Het uitdelen neemt meer dan een uur in beslag, waarin ieder zijn beurt rustig afwacht. Alleen de eregasten krijgen de maaltijd op een porseleinen bord aangereikt op het podium. Pap en vlees, dat wil zeggen een droge klomp gekookte mielies, vergezeld van zenig taai, niet van het bot af te krijgen *beesvlees*, maar overgoten met een heerlijk zachte tomatenuien-saus. Iets eerder mochten we al tussen de bedrijvigheden door genieten van een schotel fijngesneden koeienmaag. Uit beleefdheid hadden we een kleine bete ervan tussen duim en wijsvinger tot ons genomen en ons gelukkig geprezen, toen iemand ons de schotel met deze riekende lekkernijen uit de hand had genomen. Maar ook de pap en het vlees dalen slechts moeizaam in de slokdarm af.

Weemoedig denk ik terug aan de ooit zo verfoeide Macdonalds-hap en vreugdevol verheugen we ons op het avondeten in het decadente Malopo Sun Hotel.

Het verleden van de negenentwintigjarige China Dodovu is oneindig veel langer dan dat van mij, die bijna anderhalf keer zijn leeftijd heeft. China is de Engelse codenaam uit zijn verzetstijd, vertelt hij ons aan de restauranttafel van het hotel. Zijn eigenlijke stamnaam is Mkoko. Hij spreekt het met de Xhosa klik uit. Deze naam gebruikt hij vrijwel nooit

meer. Alleen vroeger, als hij echt wilde dat zijn vader naar hem luisterde, duidde hij zichzelf wel eens met zijn stamnaam aan. Zijn vrolijke kop boven de goedgevulde schotels op de tafel krijgt een smekende uitdrukking: "Pappa, het is Mkoko die tot je spreekt". Ik zie pappa wegsmelten voor deze innig intieme aandrang, die nog eens extra wordt onderstreept door de onweerstaanbare blik in China's ogen. Tegen zo'n beroep op zijn stamverleden kan toch geen enkele vader op.

Maar Mkoko heet in de praktijk van alle dag China en iedereen noemt hem zo. Dat is de naam die hij hoog in zijn hart draagt en waar hij met alle recht trots op is. In 1985, toen hij zeventien jaar was, ging hij, geprest door het apartheidsregime, in zelfgekozen ballingschap naar het buitenland, waar hij –met slechts een korte onderbreking– drieëneenhalf jaar doorbracht in Botswana, Zimbabwe, Zaïre. Daar werd hij door het ANC getraind voor de ondergrondse guerrilla, waarvan hij vanaf zijn 21ste, hier in Mafikeng in de Noordwest Provincie van Zuid-Afrika, deel uitmaakte, maar waarin hij gelukkig nooit een mens heeft hoeven doden.

Furieus was hij, zo herinnert hij zich, toen de ANC besloot met de blanke overheid te blijven onderhandelen. Hijzelf was er voorstander van de apartheid te breken door middel van de gewapende strijd. Dat werd hem niet toegestaan, want de onderhandelingen waren volgens zijn superieuren zo kwetsbaar dat ze elk ogenblik konden stuklopen. Hem werd gezegd zich rustig te houden, zich niet te gedragen als een olifant in een porseleinkast en geen acties te ondernemen, die de besprekingen zouden kunnen verstoren. Makkend legde hij zich erbij neer.

Achteraf oordeelt hij toch positief over hoe het uiteindelijk gegaan is. Het resultaat is immers geweest dat blank en zwart nu meer met elkaar geïntegreerd kunnen raken dan ooit met geweld bereikt had kunnen worden. Geweld had de breuk slechts groter gemaakt, de partijen verder van elkaar verwijderd dan ooit en elk contact verbroken.

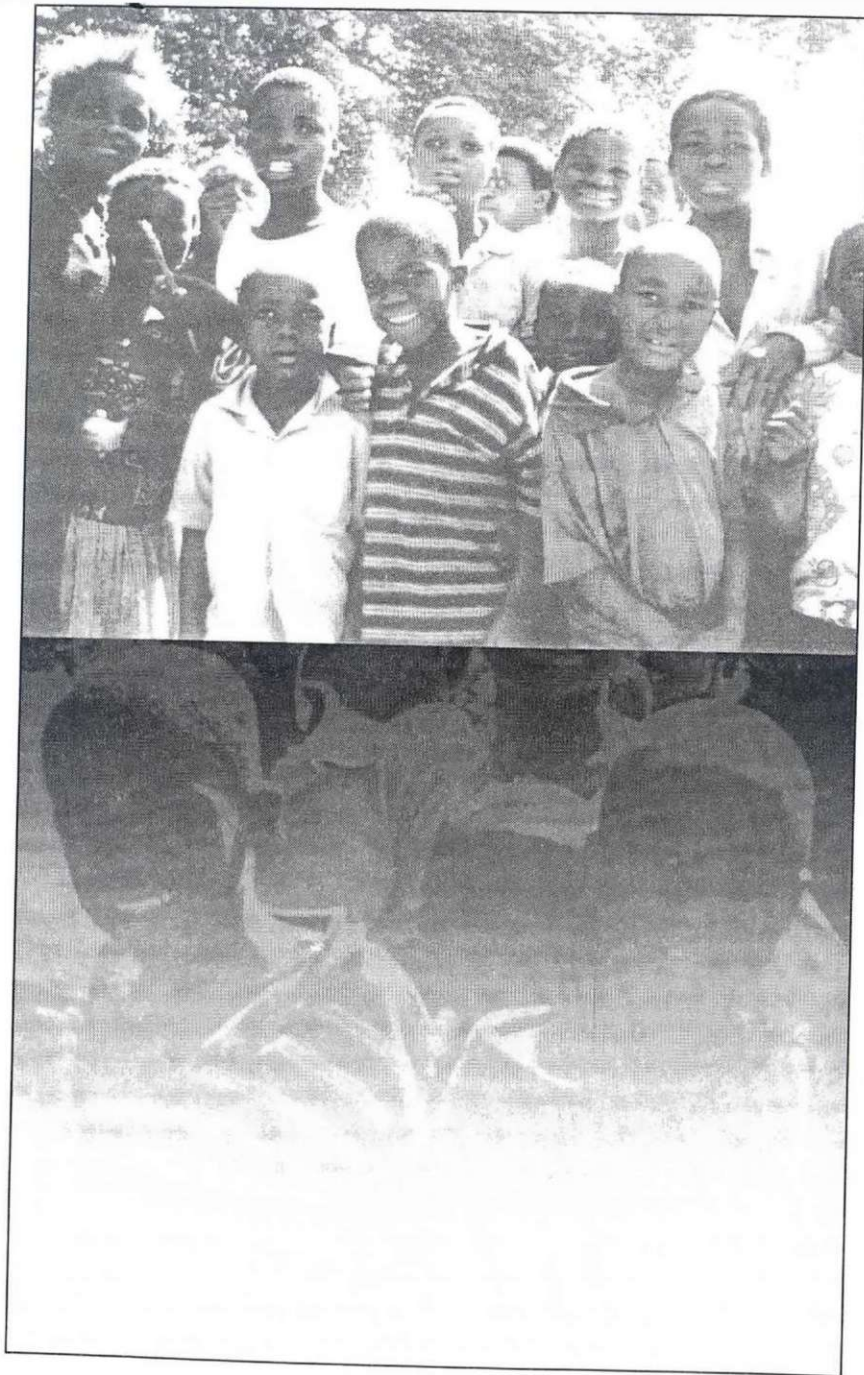
Veel is te danken aan Mandela's wijsheid. Madiba, zoals China hem teder bij zijn stamnaam noemt, is voor iedereen in dit land een vader. Geen andere mens is zo in staat mensen aan elkaar te binden. Toen hij in zijn T-shirt met een grote 6 crop verscheen in het stadion voor de

opening van de finale van de rugbymatch, hoefde hij slechts zijn armen in de lucht te steken om alle aanwezigen het “Nelson, Nelson” in uitzinnige vreugde schreeuwend te laten scanderen. En dan te bedenken dat rugby altijd een blanke sport bij uitstek was.

Drie maanden bracht China vanwege zijn verzetsactiviteiten door in de gevangenis van Mafikeng, waar hij door zijn blanke bewaarders werd geslagen. *Assaulted*, noemt hij het, een eufemisme voor ‘gemarteld’ naar ik vermoed. Het zijn diezelfde blanke bewaarders met wie hij nu samenwerkt in een poging het verleden voorbij te laten zijn. Hij vraagt niet om vergelding of wraak en bekijkt zijn vroegere martelaars niet met wrok. Het verleden is vergeten; we moeten ons samen richten op de toekomst van Zuid-Afrika. Maar vergeven is weer iets anders. Als zijn martelaars zichzelf niet melden bij de Waarheid en Verzoeningscommissie, dan zal hij dat zeker doen.

Mafikeng heette ooit Mafeking, zoals China ooit Mkoko heette. In de wijziging van een naam komt de breuk met het verleden tot uitdrukking. En China heeft met zijn verleden gebroken. Zo is hij nooit naar de *circumcisionschool* gegaan, die hem te sterk gericht is op het in stand houden van de traditie. Daarom wordt zijn vrouw nu spottend door zijn oom “echtgenote van een jongen” genoemd. Diezelfde oom die voor hem het leiderschap waarnam toen hij daar nog te jong voor was bij de dood van zijn vader en die nu geen afstand meer wil doen van dat waarnemend leiderschap. China stoort zich er niet aan. Het waren juist de traditionele leiders die zich lieten gebruiken als zetbazen door de blanke overheid. Nu vormen zij het struikelblok voor de vooruitgang. Traditionele leiders, meent hij, zijn het summum van conservatisme, terwijl de blik juist vooruit moet.

Alweer een andere manier om met het verleden om te gaan. Tabana, Gabriël, Johannis. En nu China.

Circumcision

One of the main initiation rites is that of circumcision for boys and clitoridectomy for girls. This is [...] highly treasured in traditional life. Circumcision involves cutting of the foreskin of the boy's male organ; while clitoridectomy involves cutting some portion of the female organ. In both cases blood is spilt, and the operation is very painful, since often no pain-killing herbs or other preparations are used. Where the custom is followed, everyone must undergo it. [...]

[Circumcision] is also very much a community and public affair. [...] [T]he initiated youths are taken into seclusion in the woods for periods lasting from a few days to several months. [...] The blood which is shed [...] binds the person to the land and consequently to the departed members of his society. [...] Initiation is a public recognition that the individual is now passing from childhood to adulthood. [...] [It] gives opportunity to the young people to be prepared for marriage. [...] [It] is a central bridge in life. [...] [It] is a mark of solemn unity and identification. [...] [T]he young people undergo a period of education and schooling [...] which] concerns tribal life and matters which equip them to live now as full members of their society. [...] Upon completion of their seclusion, the young people return to their homes.

Een van de voornaamste initiatieriten is de circumcisie bij jongens en de clitoridectomie bij meisjes. Deze worden in het traditionele leven zeer gekoesterd. Circumcisie betreft het wegsnijden van de voorhuid van het mannelijk orgaan bij de jongen, terwijl clitoridectomie het wegsnijden betreft van een deel van het vrouwelijk orgaan. In beide gevallen wordt bloed vergoten en de ingreep is erg pijnlijk, omdat er dikwijls geen pijnstillende kruiden of andere toebereidselen worden gebruikt. Waar deze gewoonte in gebruik is, moet iedereen haar ondergaan.

Circumcisie is in grote mate een gemeenschappelijke en openbare aangelegenheid. De geïnitieerde jongeren worden gedurende een periode van een paar dagen tot verscheidene maanden afgezonderd in de bossen. Het bloed dat vergoten wordt, bindt de persoon aan het land en dientengevolge aan de gestorven leden van de gemeenschap. Initiatie is een openbare erkenning dat het individu nu overgaat van kindertijd naar volwassenheid. Het geeft de jonge mensen de mogelijkheid om op het huwelijk te worden voorbereid. Zij ondergaan een periode van opvoeding en scholing met betrekking tot het stamleven en tot zaken die hen voorbereiden op het leven als volwaardige leden van hun gemeenschap. Aan het einde van hun periode van afzondering, keren de jonge mensen naar huis terug.

(John. S. Mbiti, *Introduction to African Religion*. Suffolk, 1991, p.96-102)

Pijl en sirkel

Eeue al glo die Weste in vooruitgang en dat hy daardeur beheer kan kry oor die natuurwette en só'n beter wêreld kan skep. Tyd is vir hom lineêr, 'n reguit lyn vorentoe, opwaarts: 'n pyl.

Afrika, weer, hunker daarna om binne een groot kosmos tuis te wees, om alle teenstrydighede daarbinne te versoen – nie om dit te beheer nie. Sy ritme is die sirkelgang van die seisoene en sy sterkste gewaarwording wat Es'kia Mphahlele noem 'the interconnectedness of all things' – 'n naatlose geheel van verlede, hede en toekoms; van die lewendes en die dooies: 'n sirkel.

Ook in die nuwe Suid-Afrika ontmoet die sirkel en die pyl. En selde lê die pad na heil en die pad na verdoemenis so duidelik vir ons uitgestippel soos tans in die politiek. Hoe goed ons die samenspel van magte verstaan in die oorgang na 'n nuwe bedeling, en hoe goed ons daarin slaag om die westerse kultuur en Christelike geloof aan die ene kant, en aan die ander kant die dikwels onpeilbare Afrika-psige tot harmonieuse saambestaan te orden, sal bepaal op watter een van dié twee paaie ons beland.

Eeuwen al glooft het westen in vooruitgang en dat het daardoor beheersing kan krijgen over de natuurwetten en zo een betere wereld kan scheppen. Tijd is voor de westerse mens lineair, een recht lijn voorwaarts, omhoog: een pijl.

Afrika, weer, hunkert ernaar om thuis te zijn binnen een grote kosmos, om alle tegenstrijdigheden daarbinnen te verzoenen -niet om ze te beheersen.. Het ritme van de mens in Afrika is de cirkelgang van de seizoenen en zijn sterkste gewaarwording is wat Es'kia Mphahlele 'the interconnectedness of all things' noemt -een naadloos geheel van verleden, heden en toekomst, van de levenden en de doden: een cirkel.

Ook in het nieuwe Zuid-Afrika ontmoet de cirkel de pijl. En zelden liggen de weg naar heil en de weg naar verdoemenis zo duidelijk voor ons uitgestippeld als nu in de politiek.

Hoe goed wij het samenspel van machten verstaan in de overgang naar een nieuwe bedeling en hoe goed wij erin slagen de westerse cultuur en het Christelijk geloof aan de ene kant en de dikwijls onpeilbare Afrika-psyche aan de andere kant te ordenen tot een harmonieus gezamenlijk bestaan, zal bepalen op welke van beide wegen wij belanden.

(Attie van Niekerk, *Anderkant die reënboog*. Kaapstad, 1996, p.3)

Madoda Zibi, professor en vice-president ontwikkeling van de Potchefstroomse Universiteit is al 25 jaar traditioneel leider. Hij schetst een soortgelijk beeld als China. Traditie is het kenmerk van traditioneel leiderschap. Het is in principe statisch en conservatief in zijn gerichtheid op het verleden en kan de snelle maatschappelijke ontwikkelingen niet bijbenen. Het apartheidsregime heeft daar dankbaar gebruik van gemaakt door de thuislanden onder het gezag van de in westerse ogen zwakke traditionele leiders te plaatsen. Nu, in het huidige tijdsbestek, worden ze geacht een brugfunctie te vervullen tussen de traditionele gemeenschappen en de moderne politiek. Dat kun je eenvoudig niet van ze verwachten. Maar ondertussen kijkt iedereen meewarig op ze neer.

Nog slechts vier dagen geleden had Wouter aan Tabana diezelfde vraag gesteld naar de functie van traditioneel leiderschap. Tabana had zijn antwoord zorgvuldig in vieren ingedeeld. De traditionele leider handhaaft via zijn medicijnman de relatie met de voorvaders, sluit huwelijken, draagt zorg voor de *circumcisionschool* en lost conflicten in de stamgemeenschap op.

Iets eerder echter had hij tijdens onze rondleiding in *Basotho Village* een van deze vier functies al gelogenstraft toen hij Connie uitnodigde op haar knieën voor de medicijnman plaats te nemen, zodat deze uit de door hem opgegooide botjes haar toekomst kon voorspellen. De medicijnman had -ter inleiding- uit de botjes gelezen dat zij twee kinderen zou hebben, waarop zij naar waarheid negatief had geantwoord. Dan heeft u een tweelingzus, had de medicijnman opnieuw geprobeerd. Het wederom teleurstellende antwoord was toen voor Tabana aanleiding geweest om in te grijpen en de sessie af te sluiten. De handhaving van het contact met zijn voorvaders was blijkbaar niet zo geslaagd, als hij verwacht had. Al zegt dat niets over de uitoefening van zijn andere functies.

Een huwelijksluiting is immers, zo leert Zibi, geen zaak die zich afspeelt tussen twee individuen, maar betreft de gehele gemeenschap en de hoofdman die een huwelijk voltrekt, moet er de gehele sfeer van de gemeenschap bij betrekken. Datzelfde geldt voor de

oplossing van conflicten tussen stamleden. Feitelijk draagt het traditioneel leiderschap dan ook een aantal aspecten in zich waarop de moderne manager jaloers zou kunnen worden. In moderne managementtermen zijn de *chief* en de hoofdman immers traditioneel bedreven in conflictbeslechting, in onderhandelingsvaardigheden en in communicatietechnieken.

Dat zouden dan ook de aangrijpingspunten kunnen zijn om hun brugfunctie in het huidige tijdsgewricht gestalte te geven. Als je oog hebt –zo formuleerde Barbara Nussbaum het vanuit een andere invalshoek– voor de traditionele waarden van waardigheid en collectiviteit, zie je de loyaliteit van de gemeenschap aan haar traditionele leider onmiddellijk. Dan besef je dat hij gedetailleerde kennis heeft van elk lid van de gemeenschap en dat de interpersoonlijke relatie van groter belang is dan eigendom of geld. Dan draait management niet om de zaak maar om de mens. Dan stelt een nieuwe manager zich niet voor met naam en vlugge handdruk en een kort verhaal over wie hij is en wat hij komt doen, maar laat hij zijn medewerkers het woord om hem gedurende een aantal uren de kleren van het lijf te vragen. Dat is de traditionele basis voor saamhorigheid.

Maar, sluit Zibi aan, de moderne ontwikkelingswerker onderkent die capaciteiten van de traditionele samenleving niet. Hij is westers gericht op efficiency en effectiviteit. Traditionele waarden staan daar haaks op. Een graf dient vlak voor de begrafenis gedolven te worden, zodat de gestorvene in verse grond kan worden neergelegd. Het massaal machinaal delven van graven mag daarom wel kosteneffectief zijn, maar sluit in geen enkele zin bij die traditionele waarden aan.

Veel later, in Thohoyandou, zal professor J.M. Nchabeleng van de Venda-universiteit een ander voorbeeld geven: naast de nieuwe, modern geconstrueerde en dus rechthoekige, eengezinswoningen, die projectontwikkelaars bouwen ter vervanging van de oude lemen hutten in Venda, bouwen de stamgemeenschappen hun eigen traditionele rondavels. De nieuwe woningen worden gebruikt als nachtverblijf voor het vee. Niet, omdat ze niet goed gebouwd zouden zijn, maar alleen omdat ze geen enkele relatie vertonen met de leefwereld van degenen voor wie ze bedoeld zijn. Cynisch genoeg is er echter wel enige vooruitgang

te constateren in de bouw van die rondavels. De oude, vertrouwde manier van bouwen, waarbij houtstammen in een cirkel worden geplaatst en met leem worden bedekt, is verlaten vanwege het uitgevaardigde verbod om juist die bomen te kappen waarvan het hout als enige voor het bouwen van rondavels geschikt is. In plaats van hout worden er nu uit grond vervaardigde bakstenen in de bekende cirkelvorm opgestapeld en samengesmeed met een cement van geitenmest. Het geheel wordt echter nog wel overdekt met het bekende rondrieten dak.

En Zibi zelf? Evenals bij Tabana herbergt zijn lichaam twee harten. Traditioneel is hij deel van de gemeenschap, maar modern is hij individu. Traditioneel is hij gericht op de directe behoeftevervulling van de gemeenschap, maar modern heeft hij inzicht in de achtergrond van de grote economische structuren. Cirkel en pijl in een. Zijn studenten begrijpen het verschil niet, als zij hem aan de universiteit aanspreken en hij op dat moment geen tijd voor ze heeft. De traditionele leider heeft altijd tijd voor zijn gemeenschap, maar bij een moderne professor kun je niet onaangekondigd aankomen. Het liefst zou hij teruggaan naar zijn dorp.

Het gesprek met de intrigerende, knappe en innemende, zwarte Zibi duurt een uur. Mmabatho en Potchefstroom liggen tweehonderd kilometer van elkaar vandaan. Drie uur duurt de heenreis en drie uur duurt de terugreis op die tweede vrijdag in augustus.

Die pijn

Ongeveer halverwege ligt Ventersdorp, waar wij op de heenreis even uitstappen om ons van drank en spijs te voorzien in supermarkt Alpha Spar, schuin tegenover de NG-kerk, waarvan de ingang wordt gesierd door het bordje “*Stilte, Kerk*”.

Tref je in Mmabatho en Mafikeng blanke mensen enkel aan in luxueuze hotels, in Ventersdorp, bolwerk en hoofdkwartier van de Afrikaner Weerstand Beweging, is dat wel even anders. Niet dat er geen zwarten of kleurlingen zijn, maar hun aanwezigheid is vaag en onduidelijk tegenover die van de echte Boerenkerels die in hun Toyota-jeeps, waarvan de open achterbak met knechten is gevuld, voorbijrazen. De zelf verworven weelde in de supermarkt kent dan ook geen grenzen. Rekken vol met allerlei soorten drank, brood, vlees, vis, groenten, salades en fruit. De nieuwe Albert Heijn schuin achter het Paleis op de Dam steekt er maar karig bij af.

Dat alles willen ze hen afnemen. ‘t Is toch begrijpelijk dat ze dat niet kunnen toestaan. Met de eigen, blote handen hebben ze van jaren her hun bestaan hier opgebouwd in het zweet hunner aanschijn. ‘t Is onbegrijpelijk dat de Heer heeft toegestaan dat kaffers het landelijk bewind hebben overgenomen en nu zitten te azen op het bezit en land van deze hardwerkende boeren. Zij hebben die kaffers getraind, opgevoed, geschoold en onderhouden. Stank is hun dank. Het woord kaffer kunnen ze alleen nog onder elkaar gebruiken, want iedereen moet nu Afrikaner heten. Een lamlendige, ondefiniceerbare naam. Niet voor niets noemen de Kaapsen zich ‘Afrikaanses’; hebben de afvallige Boeren zich de naam ‘Boere-Afrikaners’ toegemeten om zich van de echte Boeren te onderscheiden; en betitelen zo’n drie miljoen kleurlingen zichzelf als ‘Bruine Afrikaners’. De naam ‘Afrikaner’ zegt eenvoudig niets meer. ‘t Is een hol begrip geworden dat als gevolg daarvan voortdurend moet wor-

den gepreciseerd met bijvoeglijke naamwoorden als 'Ware', 'Regte' of 'Pure'.

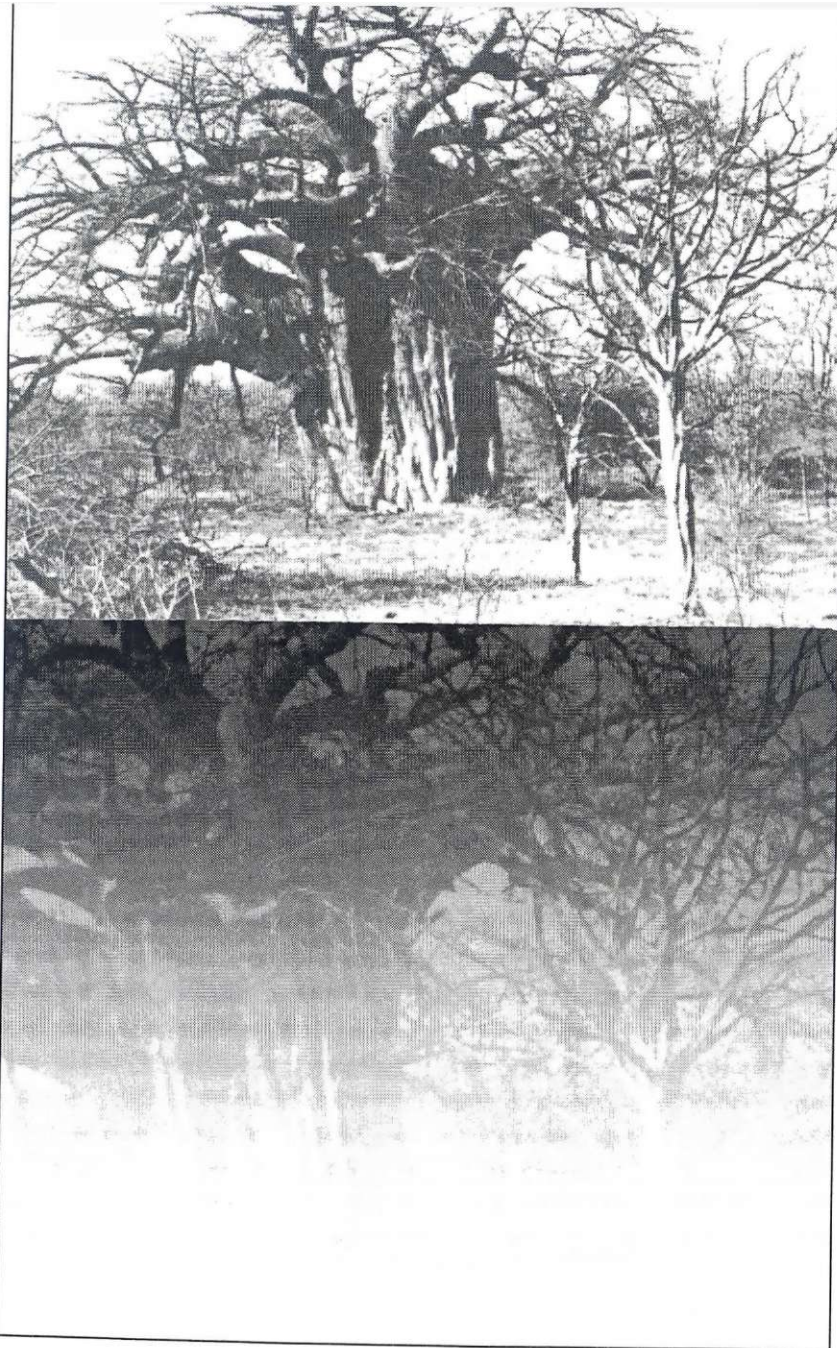
Een echte Boer kent dat probleem niet, want hij heet simpel en eenvoudig 'Boer'. Ook al noemden sommige Kolonialeen zichzelf 'Afrikaander', feit is dat er nooit gesproken is van een Afrikanervolk van de Kaap of van Transvaal. De Boeren zijn altijd over de hele wereld bekend geweest onder hun naam, terwijl de Kaapse Kolonisten 'Kolonialers' waren of 'Hollandse Kolonisten'.

Het Boerenfolk is dan ook het enige folk in Zuid-Afrika dat aan de eisen voldoet, die gelden om 'folk' genoemd te mogen worden. In tegenstelling tot de Afrikaners hebben zij wel een eigen, een unieke geschiedenis. Zeven grensoorlogen, de Grote Trek, de vestiging van de eigen staten van Transvaal en de Vrystaat, de Eerste en Tweede Vrijheidsoorlog, de Rebelle van 1914, het verzet in WO II en het Boerenverzet vandaag de dag. In tegenstelling tot de Afrikaners hebben zij wel hun eigen tradities en feestdagen (van Majubadag tot Krugerdag), hun eigen staatsvormen, kleursymboliek en vlaggen (van de Vierkleur tot de Vrystaatse vlag) en hun eigen volksliederen (van 'Ken jy die Volk' tot 'Hef burgers die lied van vryheid aan'). In tegenstelling tot de Afrikaners zijn zij allen wel blank, want er bestaan geen bruine of zwarte Boeren; hebben zij het Boeraans, een eigen taal die essentieel verschilt van de taal van de Kaapse Afrikaners.

Het Boerenfolk kan dus worden gedefinieerd volgens alle normen en voldoen aan alle vereisten waaraan het begrip 'folk' beantwoordt. Met recht zijn Boeren dus trots dat zij Boeren zijn. Daarom hoeven en zullen zij zich dus deze naam niet laten afnemen, net zo min als hun staat, hun vlag, hun liederen, hun tradities, hun grond of hun bezittingen.

De enig werkelyk echte Afrikaner die zij kennen heeft vier poten en twee hoorns.⁴

20 maart 1974

in die Noorde waar die mense
baie swart is
en die bome hoog die aarde
rooi die lug van metaal
boer 'n boer met onduidelike
gediertes

hy het bv. hiënas gekruis met
Russiese wolwe
en die monsters slof slapperig in
sy tuin rond

want al het hulle ook lewende
spermpies in die lyf
ontbreek die nood tot voort-
planting volkome
en sterf hulle platsak nog voor
die ouderdom
van twee jaar

en hiënas wat op geboorte na
uit die moeders se mae gesny is
weet nie eens hulle is hiënas nie
en kerm maar kan nie huil nie

wéét ons mense dan dat hulle
mense is?

in het noorden waar de mensen
erg zwart zijn
en de bomen hoog de aarde
rood de lucht metaal
boert een boer met onduidelijke
dieren

hij heeft bijv. hyena's gekruist
met Russische wolven
en de monstertjes sloffen slap in
zijn tuin rond

want ook al hebben ze levende
zaadjes in het lijf
de noodzaak tot voortplanting
ontbreekt volkomen
en ze sterven platzak nog voor
de leeftijd
van twee jaar

en hyena's die direct na de
geboorte uit de buik van hun
moeder zijn gesneden weten
niet eens dat ze hyena's zijn en
kermen maar kunnen niet huilen

weten wij mensen wel dat zij
mensen zijn?

(Breyten Breytenbach, *Soos die so*, Kaapstad, 1990, p.87)

Die sirkel

“Muthu ndi muthu nga munwe”, “Een mens is mens vanwege een ander mens”. *“Umntu ngumuntu ngabantu”*, “Ik ben, omdat wij zijn”. *Oeboentoe* in Zoeloe, *botho* in Tswana, *oenhoe* in Shona, *boenhoe* in Tsonga, *vhoetoe* in Venda, *Kagisano* in Botswana, *oezjama* in Tanzania. Talloze malen komt het terug bij de volkeren in Afrika: “Laat ons samen een eenheid van mensen vormen”.

In Thohoyandou, stad benoorden de Steenbokskeerkring, benoorden Pietersburg en benoorden Louis Trichardt, bezoeken we anderhalve week na ons bezoek aan Potchefstroom verscheidene traditionele leiders. Een van hen is *chief* Madzivhandila, in wiens *randabula* op die 19e augustus ook zijn zes hoofdmannen aanwezig zijn ter ere van ons bezoek. Van al de leiders die we treffen, is hij de enige die ons drank (Sisi of cola met keuze uit Pepsi of Pepsi Light) en spijs (zoute *crackers*) aanbiedt. Uit eigen zak, zoals hij laat blijken uit het briefje van 50 Rand (f 20,-), dat hij verstuurd aan een hoofdmannin meegeeft, die de order zal uitvoeren. Hij als voormalig minister van landbou en voormalige vice-president van de voormalige onafhankelijke republiek van Venda, is dan ook waarschijnlijk als enige hier in staat dergelijke lekkernijen te betalen.

Wouter luistert intens begripend naar de antwoorden op de door hem gestelde vragen. Hij zit naast de *chief* die aan het hoofd van de tafel heeft plaatsgenomen met zijn rug naar de open deur, waardoor het schrille zonlicht binnenvalt. Buiten deze bundel licht, in het midden waarvan ons een plaats is toegewezen, is de rondavel in duisternis gehuld. Daar,

tegenover ons in de schaduw aan de andere kant van de tafel, bevinden de hoofdmannen zich, die wij nog enigszins kunnen waarnemen. Het hoofd en lichaam van de *chief* zijn voor ons echter nauwelijks te onderscheiden en vormen een ondefiniceerbare donkere massa in een stralenkrans van licht.

Terwijl de meeste traditionele leiders het voeren van het woord overlaten aan hun belangrijkste adviseur, is *kaptein* Madzivhandila daarentegen degene die hier stevast in gebroken Engels het woord voert. Beleefdheidshalve moeten we dus onze blik voortdurend op hem gericht houden. Welke lichaamshoudingen we ook aannemen om het zonlicht te vermijden, geen enkele biedt uitkomst. Steeds weer als ik in een kortdurend moment van stilte het woord probeer te krijgen om voor te stellen de deur te sluiten, neemt òf Wouter het woord voor een vraag òf de *chief* voor een lang antwoord. Hoofdpijnen dienen zich aan. Wouter blijft intens begrijpend de af en toe door hem onderbroken monoloog volgen.

Uitgebreid gaat de *chief* in op de tradities en structuren van zijn stam. Het grondgebied van zijn stam komt hem erfrechtens toe en voor de dagelijkse bestuurlijke werkzaamheden heeft hij een zestal hoofdmannen, die zijn uitvoerende en raadgevende staf vormen. Elke hoofdman heeft op zijn beurt weer een eigen erfrechtens toekomend grondgebied binnen het gebied van de *chief*, en wordt zelf weer omringd door een raad van adviseurs. Voor alle Vendavolk samen is er een senior, die je 'koning' zou kunnen noemen, maar die benaming is van geen enkel belang. Dat is een typisch westerse uiting van de behoefte aan superioriteit. "Goed, als zij dat vanuit hun gevoel voor structuurdominantie nu zo graag willen, dan noemen we onze senior toch gewoon koning."

Het *chieftainship* wordt erfrechtelijk verkregen. De geboorte bepaalt uit welk huis de toekomstige *chief* afkomstig is. Meestal gaat het daarbij om de oudste zoon, maar dat hoeft zeker niet altijd het geval te zijn. De toekomstige *chief* wordt aangewezen door de *makhadzi*, de zus van de huidige *chief* en vervolgens uit de stam gehaald en elders door zijn oom opgevoed.

Niet alleen het schelle licht in onze ogen maakt het moeilijk de *chief* te volgen, maar ook het feit dat hij door het ontbreken van zijn beide

voortanden en door zijn binnensmondse stemgeluid moeilijk verstaanbaar is. Flarden van zinnen dringen tot ons door, waaruit slechts met zeer veel moeite een zinnig geheel te maken is. Maar Wouter blijft begrijpend knikken.

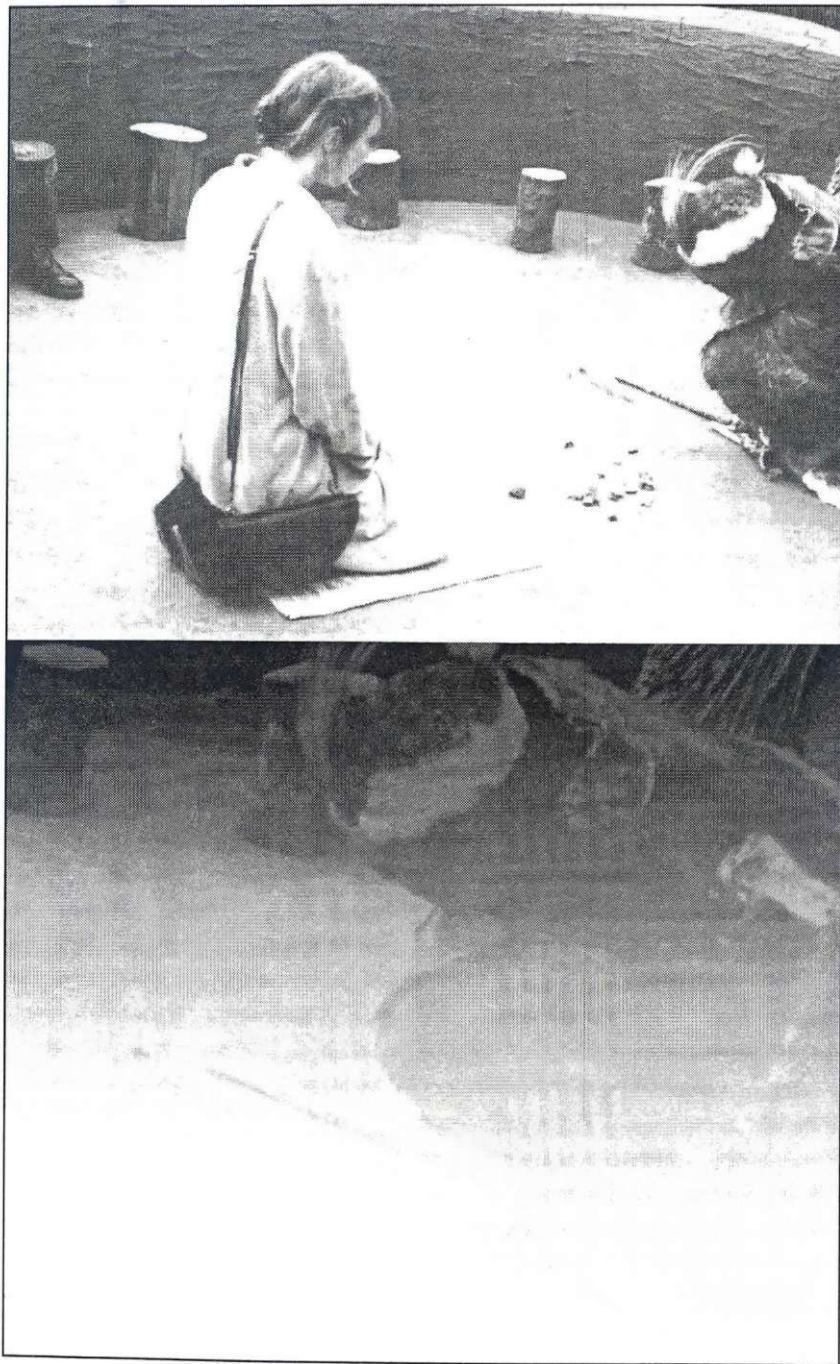
De vier vrouwen van de *chief* moeten doen wat de *chief* zegt. Hij controleert de door hem gegeven opdrachten niet eens, zo vanzelfsprekend is het dat zij ze uitvoeren. Van al zijn vrouwen houdt hij evenveel, want ze maken deel uit van zijn volk en het is zijn volk, waarvan hij houdt en dat van hem houdt. Maar vrouwen zijn pas echt gelukkig als ze onder elkaar zijn en met elkaar kunnen praten over de dingen van de dag.

Met talloze voorbeelden en verhalen doorspekt de *chief* zijn betoog. Een gemeenschappelijk kenmerk ervan is dat zij zich alle op de een of andere manier afspelen bij een *Waterfall*. Daar bij die *Waterfall* werd de *chief* tot *chief* uitverkoren en ritueel als *chief* geïnstalleerd volgens de traditie van zijn stam. Bij de *Waterfall* buigen de *chief* en zijn hoofdmannen zich over de belangrijke problemen van de stam. En bij de *Waterfall* neemt de *chief* op advies van zijn hoofdmannen, die hun advies baseren op de adviezen van hun raadgevers, die deze weer ontleenen aan hun contacten met hun stamgenoten, zijn beslissingen.

Nooit is de stem van de *chief* bij de *Waterfall* van doorslaggevende betekenis. Het enige wat hij doet is factoren in het spel brengen die mogelijk nog niet in het gegeven advies aan de orde zijn geweest. "Jullie willen toiletten op de school hebben? Dat is goed, maar wat zal dat kosten?" Men overlegt en raadpleegt elkaar en komt terug met een voorstel over het totaal aan onkosten. "Dat is goed, maar hoe kunnen we die onkosten bestrijden?" Men overlegt en raadpleegt elkaar en komt terug met het voorstel: "Als we gedurende een bepaalde periode ieder, die het zich kan veroorloven, één Rand per dag opzij laten leggen, dan kunnen de toiletten dan en dan gebouwd worden." "Dat is goed."

De *chief* is de stem van de stam, de wil van de stam, het hart van de stam, zoals de hoofdman dat is van zijn gemeenschap. De *chief* legt nooit zijn eigen wil in een beslissing en zijn beslissing is altijd foutloos, want als hij een vergissing begaat is dat tengevolge van een vergissing van zijn adviezers.

Het gesprek heeft lang geduurd. We zijn al te laat voor onze volgende afspraak. Op weg daar naartoe vraagt Wouter ons of wij ook maar iets van het betoog van de *chief* hebben begrepen. Voor hem is dat zeker niet het geval. “Maar je moet toch beleefd blijven en de schijn ophouden dat je aandachtig en begrijpend zo’n gesprek volgt. Vonden jullie trouwens ook niet dat hij nogal overvloedig gebruik maakte van het stopwoord-je: *Whatyoucall?*” Zijn vraag maakt me duidelijk dat ook ik niets van Madzivhandilas verhaal begrepen heb.

Wobhula Sangoma

Wobhula Sangoma

Nguye-ye umhlola usekhaya
Wobhula Sangoma
Ingane zam zephelile
Angazi kwenzenjani nina ma-
doda.
Sishaya amathambo amhlophe
athe qwa,
Siphinde sishaye.
Lamathambo isangoma.

We! Majekeje sikwama senyan-
ga.
Wandenza Majekeje we
sikwama se nyanga.
Hayi! He-e, simthole phi bafa-
na.

Werp de botjes, Sangoma

Wonderlijke dingen spelen
in mijn gezin.
Werp de botjes, Sangoma.
Al mijn kinderen ben ik kwijt.
Maar wat het probleem is, weet
ik niet.
Werp de botjes, Sangoma, wit
als sneeuw.
Sangoma, werp de botjes weer.

O, Sangoma, je stelt me teleur.
Majekeje, de botjes.
Ik dacht dat je een genie was,
Maar je hebt me verraden, San-
goma

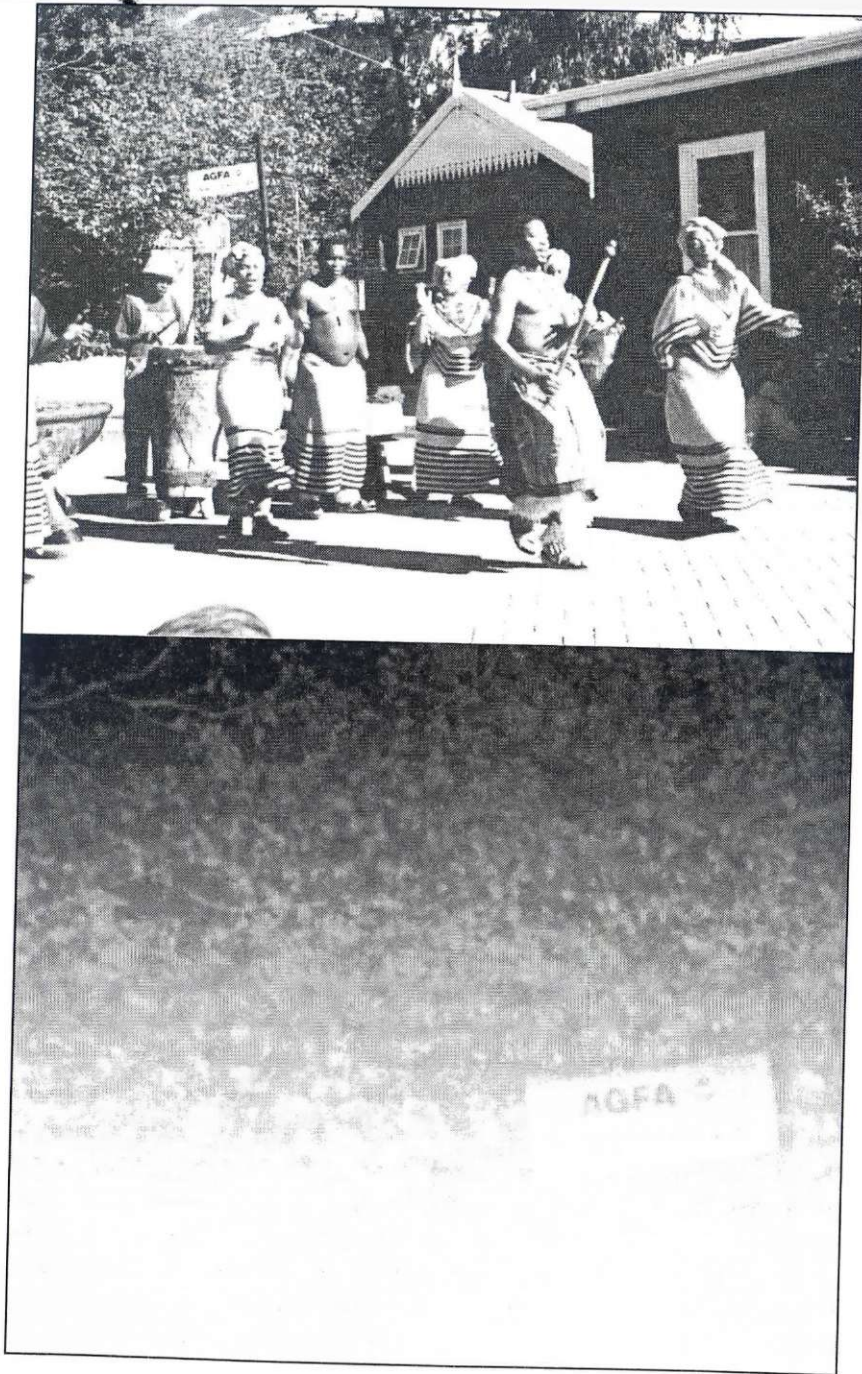
(Lied van Robert Mokoena, Music of Pride of QwaQwa)

De beeldspraak

Zo extreem als de pijl en cirkel suggereren ligt de wereld toch niet meer uit elkaar? Ze helpen slechts begrip te vormen. Het zijn symbolische handreikingen om te zien dat en misschien hoe culturen, die abstracties van de menselijke geest, elkaar omstrengelen in een worsteling van verschil. De een overweldigt de ander, maar de ander gebruikt andere technieken en tactieken dan de een. Wordt overweldigd, maar laat zich niet overweldigen, lijkt buigzaam, geeft mee.

In Zuid-Afrika staat de pijl nog na te trillen in het hart van de ronde schietschijf waarop hij sinds Jan van Riebeeck werd afgeschoten. Het gevaar van romantisering van een wereldbeeld staat om de hoek voortdurend op de loer. Haal traditie en de eigen tijd uiteen en het verlangen naar wat beter lijkt, is daar. En nooit is dat de eigen tijd.

Opgepast dus, want nergens is het meer zoals het was. In hun lemen rondavels met rondrieten daken geloven de zwarten immers Nederduits gereformeerd en aan de ingangen van hun kralen staan de *bottle stores* te wachten op welkome klanten. Jammer dat de beeldspraak van pijl en cirkel zich zo moeilijk laat omdraaien. De eerste kan wel door de laatste geschoten, maar andersom? Misschien kan de cirkel om de schacht van de pijl gedraaid. Maar wat zou dat dan betekenen? Misschien helpt het om de cirkel dubbel te vouwen, de beide uiteinden vast te zetten en hem dan te gebruiken als de snaar van een boog, waarmee de pijl kan worden weggeschoten? Blijkbaar moet er nogal wat worden gedaan om de beeldspraak op deze wijze gekeerd te krijgen. Is dat misschien een teken aan de wand? Geeft het symbool van pijl en cirkel zo zelf precies aan waar het op neer komt? Dat de invloed van de een op de ander gemakkelijker en ingrijpender is dan andersom?

Changes

Strictly speaking, the tribal people of Southern Africa have ceased to exist as such. The great changes that have occurred on the subcontinent in the last few centuries have inevitably ensured that the inhabitants have also changed: from living in a traditional way on the land, they have become peasant farmers, migrant labourers and westernized townsmen. Their former political and economic systems have virtually disappeared, their religious beliefs have been influenced and their culture modified by prolonged contact with the West.

Strikt gesproken hebben de stammenvolkeren van Zuidelijk Afrika opgehouden te bestaan. De grote veranderingen die de laatste eeuwen plaatsvonden op het subcontinent hebben er onvermijdelijk voor gezorgd dat de inwoners ook veranderd zijn: van een traditioneel leven op het land zijn zij boeren geworden, trekkende arbeiders en verwesterde stadslieden. Hun eerdere politieke en economische systemen zijn feitelijk verdwenen, hun religieus geloof is beïnvloed en hun cultuur gewijzigd door langdurig contact met het westen.

(M. West, *Abantu. An introduction to the black people of South Africa*. Cape Town, etc., 1976, p.7)

WAARHEID OP SCHRIFT

Racistische incidenten, die zich dikwijls manifesteren door geweld tegen zwarten, blijven in de Provincie van het Noorden aanhouden ondanks de verwijdering van apartheid uit de statutaire boeken⁵.

Het landelijk dagblad de *Sowetan* van donderdag 14 augustus 1997 voert de leuze *Racism is rife in N. Province* als opschrift op de voorpagina. Juist op die datum reizen we naar Tohoyandou in diezelfde Provincie van het Noorden af. Een vermoeden van de situatie daar was de vorige avond al bij ons opgekomen toen wij na ons vertrek uit Mmabatho, na een bezoek aan Sun City, en na een afstand van driehonderd kilometer, aankwamen in het mijnwerkersdorp Thabazimbi, dat net over de grens in de Provincie van het Noorden ligt en waar we de nacht zouden doorbrengen.

Het chagrijn druipt van het zwaar opgemaakte gezicht van de uiterst blanke loketdame af, die ons in de registers van Hotel Kransberg in Thabazimbi inschrijft. Alleen de pen in haar hand, waarvan de mollige vingers met hun lange paarsgelakte nagels elk een nep gouden ring dragen, is zwart.

Haar vragen zijn kort en korter nog haar antwoorden, als zij ons onze kamers wijst, waarvan het interieur uit de Nederlandse jaren vijftig dateert en waarvan de achterdeur uitkijkt op een kaal door witgeschilderde, hoog opgetrokken muren omgeven binnenplaatsje. De lakens en de dekens op de bedden zijn van een zelfde ouderdom, evenals de gor-

dijnen voor de ramen en het vale vloerkleed op de grond.

Buitenom kun je het ruime restaurant met zijn zware houten balken bereiken, waarvan het midden is gereserveerd voor een grote hoeveelheid opgetaste balen stro om de bezoeker in de sfeer van het boerenbedrijf te brengen. Alle aanwezige gasten en zelfs het bedienend personeel –op één kelner na– is blank.

Naast ons tafeltje zitten twee breedgeschouderde, maar tamelijk kleine mannen af te geven op hun domme zwarte medemens. Iets te luid naar de mening van een van hen, die ons als buitenlanders heeft geïdentificeerd en zijn tafelenoot diets maakt zich wat in te tomen. Uit de woorden die ze vervolgens met ons wisselen, blijkt dat zij voor de duur van twee dagen uit Johannesburg naar Thabazimbi zijn gekomen om *chemicals* af te leveren voor het mijnwezen. Ze geven ons te kennen dit *boring* dorp zo snel mogelijk weer te willen verlaten om naar het leven van de stad terug te keren.

Na afloop van het naar boerengewoonte overdadige diner nodigen ze ons uit een pint te komen drinken in de aan het restaurant aangrenzende bar. Als we echter onder het bordje *Kroeg* zijn doorgelopen en een blik hebben kunnen werpen op het interieur ervan en op de aanwezige, uitsluitend blanke, mijnwerkende mannen, besluiten we daar toch maar van af te zien.

Bij het afrekenen, de volgende ochtend, met de nog altijd even chagrijnige baliedame, blijkt dat we de vorige avond een opschrift over het hoofd hebben gezien, waarmee de hoteleigenaar zijn gasten wijst op de alom bekende *bushveld vriendelijkheid* van zijn hotel en hun verzoekt om eventuele klachten toch vooral bij de balie te melden, zodat de goede service zo mogelijk nog verder verbeterd zal kunnen worden.

Pas als we honderd kilometer verder zijn op het *teerpad* dat aan beide zijden oneindig ver uitkijkt over niets dan grond en struiken en heel af en toe zicht geeft op de aanwezigheid van een *plaas*, zoals een boerderij in het Afrikaans heet –pas dan realiseren we ons dat we geen mens zijn tegengekomen. En dat ook de heenweg naar Thabazimbi hetzelfde beeld te zien gaf. Dan beseffen we dat het zo geïsoleerd te moeten leven in een dorp met niets eromheen in een straal van honderd kilometer als

vanzelfsprekend leidt tot chagrijn, behoudzucht en conservatisme. Als dat in zo'n dorp al het geval is, hoe moet het dan wel niet zijn op die afgelegen boerderij, waar het blanke gezin alleen leeft met zijn zwarte dienstmaagden en z'n zwarte dienstknechten.

Maar wel in de volle rijkdom die vruchtbare grond kan geven. Getuige hiervan zijn de prachtige villa's en tuinen die de ons passerende dorpen Warmbad en Nijlstroom opsieren, waar de lente uitbundig lijkt losgebarsten. De architectuur ervan doet ons terugdenken aan die van de rijkere dorpen in Nederland en haalt de herinnering aan thuis naar boven. Maar de bewoners ervan roepen veeleer weer het beeld van Ventersdorp op en de problemen waar de Provincie van het Noorden mee kampt.

Mijnheer Herbert Muremelwa, die op een boerderij nabij Mara werkt, niet ver van Louis Trichardt, bevond zich drie weken geleden in een alleenstaande toilet, toen zijn blanke baas tegen de andere werklieden zei dat hij op het toilet zou gaan schieten om hem te dwingen naakt naar buiten te komen. Drie kogels werden in het toilet geschoten en een angstige Muremelwa rende naar buiten met zijn broek op de knieën. De boer barstte, naar werd vernomen, in schaterlachen uit.

Toen Muremelwa bij het plaatselijke politiebureau melding maakte van het gebeuren, zei een blanke politieman hem dat hij zich geen zorgen hoefde te maken, omdat de boer alleen maar een 'spelletje' had gespeeld. De agent onderhandelde met Muremelwa opdat deze zijn baas zou vergeven. Een zwarte politieman, die niet tevreden was met dit herstel van de vrede, vertelde dat de blanke agent volslagen gekeerd was tegen elke handeling die ertoe zou kunnen leiden dat blanken in de cel terecht zouden kunnen komen⁶.

Een andere arbeider, Phineus Madibana (58), van een boerderij uit het dorpje Ga-Maponto, vlakbij Bochum, werd naar vernomen in mei van dit jaar bijna vermoord door twee blanken die hem onder assistentie van twee immigranten uit Zimbabwe, handboeien aandeden en in elkaar sloegen. 's Nachts zouden hem naar vernomen schokken met een elektrische prikstok zijn toegediend en werd hij met de zweep geslagen. De volgende morgen werd hij aan een voertuig vastgebonden en erachteraan gesleept.

Phineas Madibana werd ervan beschuldigd kalveren gestolen te hebben en werd pas vrijgelaten toen zijn baas ervan overtuigd was dat hij niets van de vermiste

kalveren afgewist.

Het gebeuren werd gerapporteerd aan de politie, maar de zaak werd zonder verklaring in Louis Trichard geseponneerd, zo bevestigde een woordvoerder van de politie, inspecteur Makhado Sinthumule. Vanwege gebrek aan bewijs, verklaarde OM-officier, Elsophine Botha.

Madibana verloor bijna het gebruik van zijn linkerhand als gevolg van het brute geweld.

Bij een ander incident in maart schoot een boer, Willem Jacobus Stephanus van Schalkwyk, naar werd vernomen Simon Mbedzi (19), een immigrant uit Zimbabwe, dood, toen hij blijkbaar immigranten van zijn boerderij trachtte te verjagen. Het incident werd gemeld bij de politie van Waterpoort en een blanke agent werd op de zaak gezet. De politieman kwam in een politieauto, maar de verdachte werd toegestaan om in zijn eigen auto naar het politiebureau te rijden. Om te verzekeren dat de boer de nacht niet in de gevangenis hoefde door te brengen, werd er, naar wij vernamen, diezelfde zaterdagavond door de politie een borgtocht van 500 R (f 225,-) geregeld met een politierechter.

De verdachte werd die dag vrijgelaten, hoewel de borgtocht pas twee dagen later (op maandag) werd betaald. Naar vernomen werd de borgtocht door een reservist van de politie, die op het politiebureau gestationeerd is, betaald. De zaak tegen Van Schalkwyk is nog steeds hangende. Hij wordt verwacht voor het hof te verschijnen op 13 oktober a.s.

In Marble Hall gebruiken zwarten en blanken verschillende ingangen naar een publiek hospitaal. De entree die door blanken wordt gebruikt, bevindt zich aan de voorkant en heeft een ontvangstkamer met sofa. Zwarten gebruiken de 'achterdeur' en moeten in de rij gaan staan, omdat er geen stoelen aanwezig zijn.

"Dat zijn overdreven verhalen", stelt Silas Khathu Tshezo Ndou met stelligheid vast na een vluchtige blik op de Sowetan. "Ik kan ze eenvoudig niet geloven. Dergelijke dingen gebeuren niet meer."

Hij kan het weten, want hij werkt als *Deputy Director of Traditional Affairs* bij de Provincie van het Noorden. Johan van Baalen, bij wie hij, evenals China Dodovu, studeert aan de Stellenbosche universiteit, heeft hem aangezocht om ons de komende dagen te begeleiden bij onze ontmoet-

tingen met professoren van de Universiteit van Venda en met traditionele leiders.

We treffen hem na onze zeshonderd kilometer lange reis vanaf Thabazimbi precies om 18.00 uur, zoals afgesproken, aan bij het pompstation in Louis Trichardt. Van daaraf leggen we gezamenlijk de verdere honderd kilometer naar Thohoyandou af, de hoofdstad van Venda. *Thohoyandou, Olifantenhoofd*. Want het was deze *chief* die aan het eind van de 18^e eeuw de stammen van de Vhasenzi en de Vhalemba, na hun overtocht over de Limpopo begin die eeuw, onder zich wist te verenigen met andere stammen tot het volk van Venda.

Mogelijk heeft Silas gelijk, maar een beetje twijfelen we toch aan de stelligheid van zijn conclusie, die hij vooral baseert op de zwart-wit ingangen van het ziekenhuis. Als ambtenaar van de provincie zal hij het belangrijk vinden dat zijn Nederlandse bezoekers dit verhaal niet zo maar geloven. Maar op grond van onze eigen ervaringen tot nu toe zouden wij Silas' conclusie niet zonder meer willen delen.

Wij voelen ons inmiddels al redelijk ervaren Zuid-Afrika-gangers die geleerd hebben de aanbevelingen van de diverse personen, die het beste met ons voor hebben, niet meer zo heel nauwkeurig op te volgen. Tijdens onze colleges in Stellenbosch schreven we hun adviezen nog keurig op: "Stop nooit op een verlaten autoweg. Ga nooit alleen over straat 's avonds. Blijf vooral dichtbij elkaar. Rijdt altijd met afgegrendelde autodeuren. Laat je bagage nooit in je auto achter. Draag belangrijke papieren en kostbare bezittingen steeds op een verborgen plaats op je lichaam. Vermijdt elk plakkerskamp. De criminaliteit tiert welig in Zuid-Afrika. Ze beroven je, waar je bij staat. Ze *highjacken* je auto, wanneer je voor een rood stoplicht staat. Ze vermoorden je om een kleinigheid." Het zijn voor ons allemaal raadzame, maar in sommige gevallen toch wel overdreven aanwijzingen geworden, waarvan een flink aantal ook voor Amsterdam opgeld doet.

Onze eerste dagen in Stellenbosch en Kaapstad en later in Pretoria en Johannesburg waren op grond van deze adviezen en van het beeld dat we uit de Nederlandse kranten over Zuid-Afrika hadden gekregen, intens gespannen van criminele aandacht. Achter elke boom of struik

loerde een potentiële misdadiger en iedere passerende burger werd wantrouwend door ons bekeken, vooral als zijn huid zwart was. De eerste keer dat een zwarte bedelaar ons in Stellenbosch bejegende, staat nog vers in ons geheugen gegrift. En die andere keer dat wij met z'n zeven en onder begeleiding van Stephen naar het station in Bellville reden om treinkaartjes voor onze reis naar Pretoria te kopen. De angst om uit te stappen op het van zwarte mensen vergeven marktplaats naast het station en om ons tussen hen door te moeten bewegen naar het loket. En later die dag de schrik in Kaapstad, toen er zowaar twee zwarte mensen op Stephen afkwamen en hem aanboden om voor een geringe vergoeding op onze auto te passen. De zware beveiliging van de Orange Court Lodge, waar wij in Pretoria gelogeerd waren; de akelige angst zelfs onder begeleiding Soweto te bezoeken; de huiverige gespannenheid bij het rijden door de straten van Johannesburg. En dan zelfs nu nog de vrees om het winkelcentrum van Thohoyandou in het voormalige thuisland Venda in te gaan, waar zal blijken dat iedere persoon, die wij bejegenen in deze massa mensen, waartegen wij wit afsteken, ons vriendelijk groet, ons de weg wijst, en ons behulpzaam is. *"How are you?" "I am fine, but how are you?"*

Waarom dan toch die vrees? Waren we niet al eerder zo vermetel geweest om in het winkelcentrum rond te lopen van Mafikeng in het voormalige thuisland van Bophuthatswana, om geheel alleen het stadsmuseum te bezoeken. Hadden we niet nog veel eerder al de stoute schoenen aangetrokken in Phuthaditjhaba in het voormalige thuisland van QwaQwa, toen we, zomaar, geheel alleen het *township* binnengaan waren om daar in een restaurant de maaltijd te nuttigen. En was niet overal iedere mens even vriendelijk geweest?

Steeds weer echoën de waarschuwingen in ons achterhoofd en steeds weer worden ze althans tenminste in die voormalige thuislanden gelogenstraft. 57% van de Zuidafrikaanse bevolking leeft volgens Barbara Nussbaum in de steden en de trek van het platteland naar de verlokkingen van de stad is nog niet gestopt. Eenmaal daar aangekomen, kan men zich enkel scharen in het leger van werklozen en een plek proberen te vinden in de getto's ver buiten de stad. Zo staat de zwarte deur naar criminaliteit open. En als iemand die deur doorgaat en zich aan

andermans eigendommen in de dure buitenwijken vergrijpt, dan treedt onmiddellijk de *self-fulfilling prophecy* van de angst van de blanke mens in werking. De blanke mens, die de zwarte elementen ooit apart heeft gezet en nu hun armoede van buitenaf blijft bezien als een potentiële bron van criminaliteit. Nooit en te nimmer zal hij ze een bezoek brengen om de werkelijkheid onder ogen te zien. Steelt een zwarte, dan stelen alle zwarten.

Xenofobie en vreemdelingenhaat nemen halsoverkop toe en bevestigen de kloof die de afschaffing van apartheid juist geacht werd te slechten. De politieke misdaad die in het teken van die afschaffing stond, is zelf afgeschaft, waardoor het onderscheid voor velen niet meer duidelijk is en geweld altijd gewoon geweld is -ook al hangt het samen met stam-menvetes of apartheidskonflikten. Sociale controle ontbreekt, normverval neemt toe. De steden zijn centra van schizofrenie tussen de *have's*, die hun eigendommen zwaar beveiligen, en de *have not's* die niet weten hoe ze rond moeten komen. De laatste zijn natuurlijk vooral zwart, de eerste vooral blank.

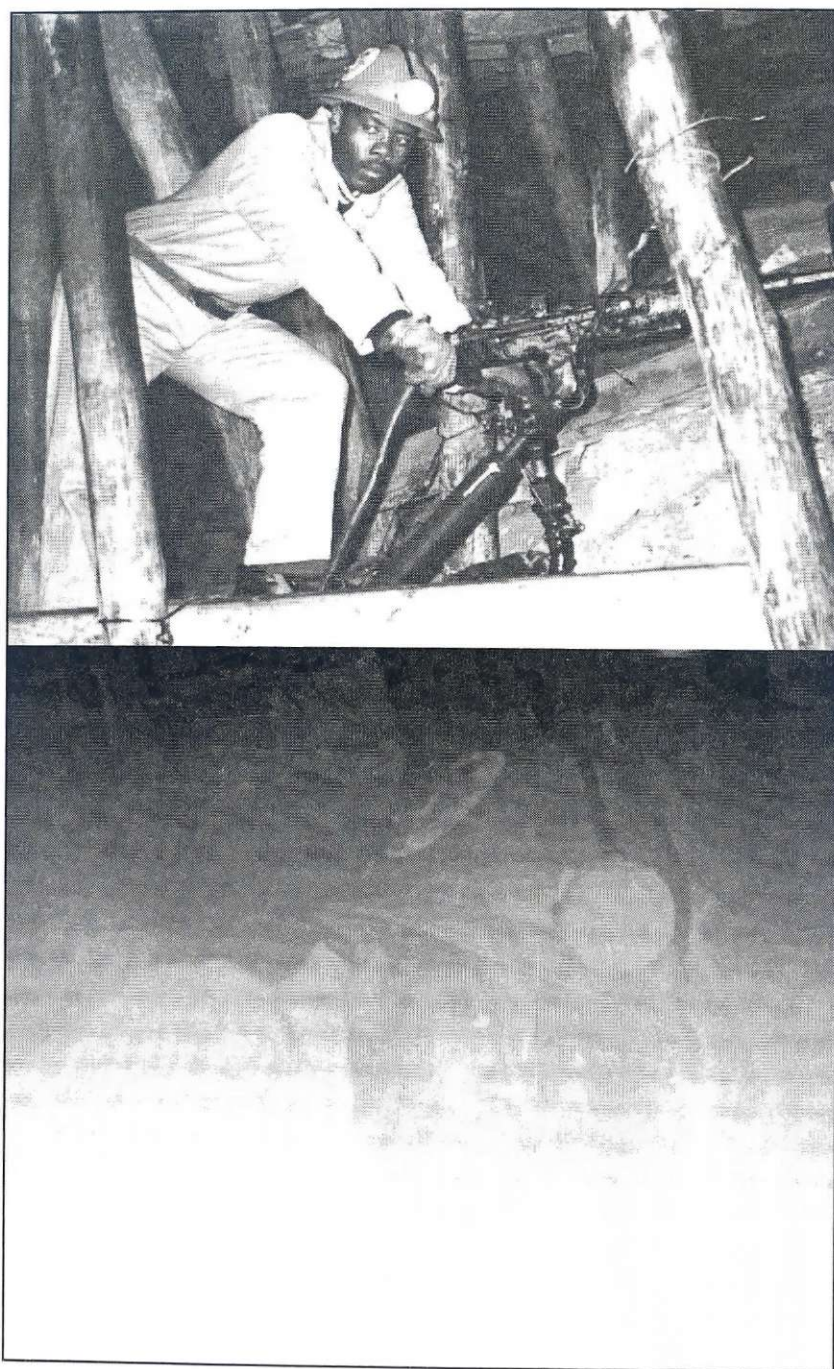
Riël, de herbergier van de Evergreen Lodge in Stellenbosch, is gekeerd tegen de gemeentelijke samenvoeging van zijn stad en Kaapstad, omdat ook hij dan zou moeten opdraaien voor de renovatie van de plakkerskampen aldaar. En in Maclear in de Oostkaap, zo vertelt Wouter na zijn reis daar, weigeren de blanken hun belastingen te betalen, omdat ze voor hetzelfde doel gebruikt worden. Zo blijft de patstelling gehandhaafd en woekert de criminaliteit voort. Van het zwarte recht voor zijn raap geweld tot de blanke witte boorden criminaliteit.

Het gemiddelde aantal moorden in Zuid-Afrika is 45 per 100.000 inwoners. In 1996 werden er dagelijks 68 moorden gepleegd. In 1997 gelukkig ietsje minder: 63. Per dag worden er 30 auto's *gehighjacked*. De oorlogen tussen taxibedrijven gaan gepaard met beschietingen van elkaars auto's. Goed georganiseerde, buitenlandse maffiosi zien hun kans schoon het land te infiltreren. De drugssmokkel trekt aan en in 1996 verloor het land 2,8 miljoen Rand (1,2 miljoen gulden) aan belastingontduiking. En de regering? Die ziet het volgens velen slechts als een overgangsprobleem en grijpt dus niet drastisch in.

Cijfers liegen niet, en zeker niet als ze op schrift staan. De waarschuwingen blijven dan ook in onze hoofden weerklinken, maar op grond van onze ervaringen in de *townships* zijn we toch wel gaan twijfelen aan de stelligheid van deze beweringen.

Goed, uit de zakken van Ida is haar gehuurde *cell-phone* gerold en de wioldoppen van Wouters *Budget-rent-a-car* zijn ontvreemd. Dat gebeurt elders ook, en deze lichte criminaliteit vond niet plaats in de *townships*, waartegen we zo gewaarschuwd werden. De *townships* die ooit het macabere voorrecht genoten om zelfs niet op stadsplattegronden vermeld te worden en in wier non-existentie het overgrote merendeel van de stadsbewoners hun leven slijten.

In Soweto, in de *townships* van Tohoyandou en Phuthaditjhaba en ook veel later in Kayelitsa, een van de vele *townships* van Kaapstad, worden we beroofd noch gemolesteerd en soms zelfs uitermate vriendelijk bejegend. Komt dat, omdat we buitenlanders zijn of doordat we onze voorzorgsmaatregelen hebben genomen en niet van de grote straten zijn afgeweken? Of is het toch, omdat het perspectief van de blanke buitenstaander op het *township* verschrikkelijker is dan het leven in dat *township* zelf?

12 maart 1974

Nou sit ons hier in Orkney
(myndorp)
by Kêkê se ouers. Ek hoop net
nie ek sterf
aan hartverlamming voordat
ons weer hier
weg is nie. Mens kan dit amper
nie beskryf
nie. Die wit mynwerkers kry 'n
groot huis
teen R10 per maand. Hulle kry
veertien (14)
bome en struik verniet plus
tuingrond.
Die swartman moet *natuurlik*
die tuin
vir hulle uitlê en versorg. Die
swartvrou
werk *natuurlik* in die huis. Hulle
is so
skatryk hier dat hulle nie eers
die moeite
doen om hulle straatligte deur
die dag
af te skakel nie. Ek kan net nie
hier
eet of slaap nie.

(maar Godseblief, góói dan die
gif in die wit varke
met die kneukelharsings se
melk!)

Nu zitten we hier in Orkney
(mijnwerkersdorp)
bij de ouders van Kêkê. Ik hoop
niet aan een
hartverlamming te sterven,
voordat we
hier weer weg zijn. 'n Mens kan
dit nauwelijks
beschrijven. De blanke mijnwer-
kers krijgen een
groot huis tegen 10 Rand per
maand. Ze krijgen
veertien (14) bomen en struiken
incl. tuingrond
gratis. De zwarte man moet
allicht de tuin voor
hen aanleggen en onderhou-
den. De zwarte vrouw
werkt allicht in het huis. Ze zijn
zo schatrijk hier
dat ze niet eens de moeite
nemen om hun
straatlantaarns overdag uit te
doen. Ik kan
hier eten noch slapen.

(maar gooi, Godsalsjeblieft,
dan het gif in de melk van die
witte varkens
met hun kneukelharsens!)

(Breyten Breytenbach, *Soos die so*, Kaapstad, 1990, p.79)

EEN LEIDER DE BAAS

Ook Silas is een en al voorzichtigheid voor zijn buitenlandse gasten. Hij begeleidt ons op al onze wegen uit vrees dat ons iets zou kunnen overkomen. Ondanks zijn drukke baan en ondanks de zorg voor zijn vrouw, drie kinderen en broer is hij voortdurend bij ons. Zelfs regelt hij dat wij de laatste twee dagen van ons vijfdaagse verblijf in Thohoyandou –als hij voor zijn werk voor een week wordt weggeroepen naar Botswana– door een van zijn ondergeschikten, Gerson Mahada, worden opgevangen. Silas heeft een prachtig plekje voor ons geregeld in Acacia, een vakantieparkje met eenvoudige, kleine bungalows naast een plakkerskampje vlakbij de stad, waar *ondeunde aapies* ons ontbijten in de ochtend vanaf een afstandje gadeslaan. Het plaatselijke hotel –weer zo een in de bekende keten– had zijn voorkeur gehad, omdat het daar veiliger is. Maar het is vol, en dus heeft hij ons hier ondergebracht.

Wij zijn hem er dankbaar voor. Temidden van de bomen, het gras en de met notendoppen geplaveide paden, zijn wij de koning te rijk in dit parkje, waar nauwelijks een blanke aan zal denken om er een vakantie-dag in door te brengen. Van hieruit ondernemen we onder begeleiding van Silas of Gerson talrijke uitstapjes naar verschillende traditionele leiders. Pas later, als Silas weg is, kunnen we voor de eerste keer op ons eigen houtje het winkelcentrum ingaan. In alle veiligheid.

In de ochtend van de vijftiende augustus heeft Silas een *meeting* belegd

met *chief* Ramagundo en zijn adviseur. Het donkere kamertje in het haveloze kantoor waar ze ons naar toe hebben gebracht, bevat een gammele tafel en een paar versleten stoelen, waarvan de rugleuning bij sommige ontbreekt. Silas moet staan en leunt soms met zijn rug tegen de muur of neemt plaats op een tafeltje in de hoek. Halverwege de bijeenkomst komt een dronken man zonder kloppen binnen die Silas met zachte hand de kamer weer uitwerkt.

Na onze eerste vragen halen *chief* en *deputy chief* elk een blank vel papier en een pen tevoorschijn. Met grote, schuine blokletters schrijven ze in kinderhandschrift eerst onze namen en dan onze vragen op. Dat duurt even, want het schrijven gaat hun niet gemakkelijk af en hun notities moeten goed zijn. Uiteindelijk neemt het gesprek een aanvang, -soms onderbroken voor enige aantekeningen. Na verloop van tijd staakt de *chief* het schrijven geheel. Hij zegt de hele *meeting* overigens geen woord en lijkt, steeds meer gapend, verveeld te zijn, terwijl zijn adviseur spreekt. Ook de overige mannen zwijgen.

Het gesprek cirkelt om het *chieftainship*. Hoe wordt iemand leider. Wat doet een leider en wat zal de toekomst hem brengen? De antwoorden zijn nauwelijks te begrijpen. Een brug tussen de twee culturen ontbreekt. Soms probeert Silas deze te slaan. Steeds weer realiseert hij zich dan bijtijds dat hij interpreteert. Dan geeft hij het woord terug aan de adviseur. Deze spreekt over leiderschap, terwijl de leider zelf zwijgt. Op één keer na, wanneer hij expliciet toestemming geeft voor de beantwoording van een -in onze ogen niet eens zo'n bijzondere- vraag. Alleen daaruit blijkt dat hij de leider is.

Een *chief* wordt geboren uit de eerste vrouw van de *chief*. Het volk wijst de *chief* zijn eerste vrouw en geeft haar een bruidsschat, de *lobala*, mee. Zo wordt een *chief* niet uit liefde geboren, maar uit de wil van het volk. Alleen de overige vrouwen van de *chief* zijn diens eigen keuze, want leiderschap is erfrechtelijk en democratisch tegelijk. Nooit zal een *chief* geboren kunnen worden uit het overspel van de eerste vrouw van de *chief*. Een *chief* wordt aangewezen door de *makhadzi*, een van de zussen van de *chief*, want alleen zij weet wie de nieuwe *chief* is.

Onmiddellijk na zijn geboorte wordt een *chief* weggehaald uit de kraal

van zijn ouders en naar de kraal van zijn grootouders van moederskant gebracht. Daar zal hij door een oom, die eveneens *chief* is, worden opgevoed. Daar zal hij leren zich loyaal aan autoriteit te onderwerpen. Hij zal daar samen met andere kinderen het gemeenschappelijke eten nuttigen, opdat hij leert wat gemeenschap is; opdat hij leert tolerant te zijn; en opdat hij leert bij anderen gemeenschapszin en tolerantie te bevorderen. Hij zal dat gemeenschappelijk eten ook leiden, opdat hij leert een *chief* te zijn. Hij zal deelnemen aan de *tshikona*, de traditionele mannen-dansen en zitting hebben in de raad van *vhakololo*, opdat hij leert het land te besturen en zaken te beslechten. Ook zal hij de *thondo* bezoeken, de *circumcisionschool*, waar hij volwassen wordt. Deze *thondo* is speciaal ingericht voor de leiders, de prinsen. Gewone mannen gaan naar de 12 weken durende *hogo*, terwijl de *vhusia*, die uitsluitend voor vrouwen is bestemd, een tweetal weken beslaat. In alle drie de gevallen is het hoogtepunt van de school de besnijdenis des vlezes, die plaatsvindt om te markeren dat men geen kind meer is, maar een volwassen prins, man of vrouw.

Een *chief* kan echter pas echt leiding geven, als hij tot *chief* is geïnaugureerd. Vanaf dat moment leidt hij samen met zijn adviseurs zijn volk. Tot voor kort (1991) koos hij zelfstandig zijn adviseurs in overleg met zijn ooms, met wie hij de *royal court* vormt, maar thans worden zijn adviseurs door het volk gekozen op grond van hun specifieke vaardigheden. Daarmee staan zij de *chief* met raad en daad bij. De adviseurs zijn belangrijk voor hem bij het oplossen van de problemen die in de gemeenschap voorkomen. Het hele volk beraadslaagt daarover op de volksvergadering, die de Zoeloes *indaba* noemen, maar die in Venda *tshivhidza* heet, en *pitso* in Xhosa, *kgotla* in Tswana, en *dare* in Shona.

Alleen volwassenen en getrouwden mogen aan deze vergadering deelnemen. Zij bespreken daar de belangrijke problemen van de gemeenschap: huwelijksproblemen van echtscheiding tot overspel, of religieuze problemen, zoals wanneer iemand zijn land al wil bewerken, voordat het is ingewijd. Ook politieke problemen liggen in de kring van de *tshivhidza* voor, zoals juridische zaken, grensgeschillen met andere stammen, ruzie over welke hoofdmans nu wat waar te zeggen heeft en het probleem van illegale machtsovername.

De taak van de *chief* in de *tshivhidza* is het om de stem van het volk te verwoorden en bij onenigheid in het volk te overleggen met zijn raad van adviseurs en het volk dan tot een oplossing te laten komen. Daarom moet hij de vergadering openen met een toespraak die uit tenminste vijf punten bestaat: *legitimacy, identity, distribution, penetration, participation*. Als er een crisis in de gemeenschap ontstaat, dan is het altijd op een van deze punten. Het zijn deze vijf punten, waarin de taken van de *chief* zijn samengebonden. Hierop moet een *chief* zich dan ook voor zijn volk verantwoorden en laten zien dat hij goed heeft gehandeld voor en volgens de regels van zijn volk. Een leider die niet handelt zoals het hoort, dat wil zeggen een leider die wreed is of ongehoorzaam aan zijn leider, kan door het volk worden gestraft of geëxcommuniceerd, dat wil zeggen vermoord door gif of kogel.

Nauwelijks kunnen we het verhaal van de adviseur volgen. Onze abstracte vragen en zijn concrete antwoorden schuren schrijnend tegen elkaar. Later bij een andere leider, de *chief* van Mashua, zal ons dat opnieuw overkomen. Ook bij hem zal de afstand groot zijn, zoals moge blijken uit zijn antwoord op een vraag van Wouter, die wilde weten wat de belangrijkste taken van een *chief* zijn:

“Wat is de moeilijkste beslissing in uw carrière geweest?”

Stilte.

“Over welke beslissing heeft u, sinds u *chief* bent, heel lang nagedacht?”

“Hoe bedoelt u dat?”

“Heeft u wel eens een beslissing moeten nemen die zo lastig was dat u er een nacht van hebt wakker gelegen?”

“Ik begrijp niet wat u bedoelt.”

“Een beslissing, waarvan u niet kon slapen.”

“Oh, nu snap ik u. Nee, ik heb een fijne jeugd gehad, ik ben naar de *circumcisionschool* gegaan, ik heb vrouwen en kinderen, en nooit is mijn nachtrust verstoord.”

Plotseling doet de helderheid toch haar intrede in het gesprek met de *deputy chief* van *chief* Ramagundo, wanneer hij zich richt op de toekomst van het *chieftainship*.

Eerst legt hij ons het verschil uit tussen de gemeenschapszin van zijn eigen cultuur en het individualisme dat hoogtij viert in de onze. Vervolgens zet hij vrij gedetailleerd uiteen waarin de politieke staatsvormen in Nederland, België, en Engeland van elkaar verschillen. Hij is schoolgegaan, dat kan niet anders. Zijn schrijven moge onbeholpen zijn, zijn kennis van het Westeuropese staatsbestel liegt er niet om. Onmiddellijk dient zich een teken van herkenning bij ons aan. Over de kloof heen wordt ons de hand gereikt. Hoe is het in godsnaam mogelijk, opeens spreekt deze onbegrijpelijke man onze taal. We zijn weer thuis. En ons huis kent hij beter dan wij het zijne.

Kapitalisme en communalisme zet hij scherp tegen elkaar af, waarbij hij tussendoor ook nog even mompelt dat hij inderdaad *communalism* en niet *communism* bedoelt, want met dat laatste wil hij niets van doen hebben. Het communalisme is de ideologie van zijn cultuur en culmineert in het aangeboren leiderschap. *Sharing* is de kern waar alles om draait. Mensen delen met elkaar en de leider moet erop toezien dat iedereen daarbij aan zijn trekken komt. Dat speelt bijvoorbeeld als er voedseltekorten zijn. Dan komt de leiderschapstaak van *distribution* sterk op de voorgrond. De *chief* kan zijn taken uitoefenen, omdat het volk onvoorwaardelijk vertrouwen in hem heeft –eenvoudig omdat hij de erfachtelijke leider is. Zo vormt hij de basis van de culturele structuur. Een basis die gehandhaafd moet blijven.

Het communalisme van het gemeenschappelijk delen is nog eens wat anders dan het kapitalisme van het individueel winstbejag. Beide staan loodrecht op elkaar en beide hebben hun negatieve effecten, maar die van het kapitalisme zijn stukken erger. Goed, communalisme kan luiheid bevorderen of het nemen van eigen verantwoordelijkheid ondermijnen en het vertrouwen in de traditionele leider is zeker niet bij alle stammen even groot. Maar het kapitalisme biedt al helemaal geen vanzelfsprekend vertrouwen in de *chief* en vernietigt elke vorm van gemeenschapszin.

Democratie is een zwakke poging tot *sharing of chieftainship*, terwijl dat de basis is van het communalisme: het volk beslist, de leider vertolkt de wil van het volk. En zo leidt iedereen. Daarom mag het traditionele leiderschap niet worden afgeschaft. De vanzelfsprekende loyaliteit van het

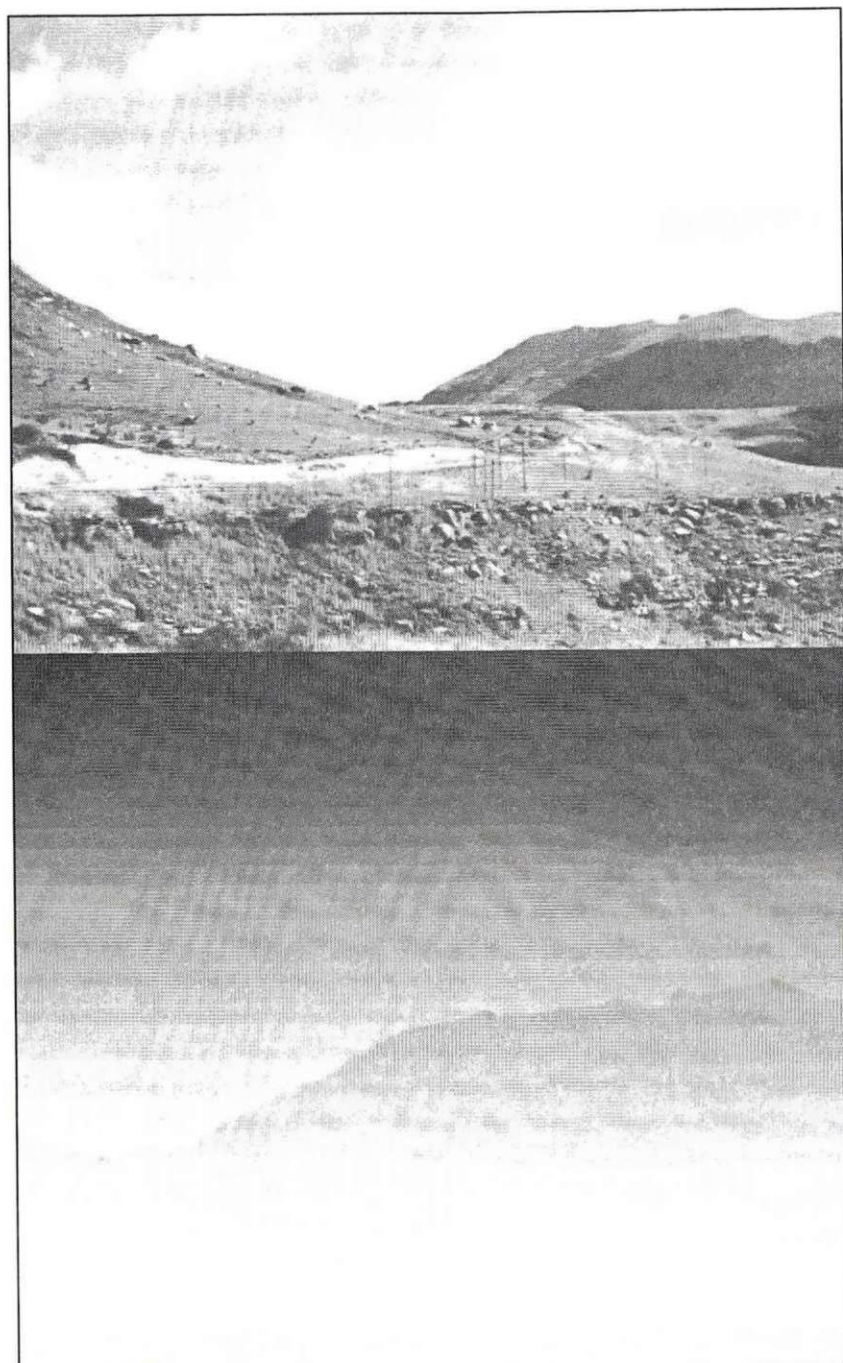
volk aan de *chief* kan onmogelijk worden vervangen door democratische verkiezingen. *Chief* Ramagundo's adviseur is hier buitengewoon fel over, omdat hij vermoedt dat het communalisme het uiteindelijk zal afleggen tegen het kapitalisme. Economisch ligt Zuid-Afrika met zijn enorme potentieel aan grondstoffen immers achter bij de kapitalistische mogendheden, omdat zijn bewoners geen primair kapitalistische instelling hebben. Zo zullen zij de concurrentieslag altijd verliezen van de westerse mogendheden.

De westerse systemen verpolitieken de Zuidafrikaanse cultuur en vernietigen de wortels ervan. Afrikaans leiderschap is geen westers leiderschap. *Toen jij ons leerde wat bezit is, ontnam je ons alles. Met weinig waren we tevreden, zolang we maar in harmonie met elkaar leefden op de grond van onze voorvaders, die ons alles gaf. Onze behoeften waren niet groot en de grens van armoede trokken wij niet. Want samen deelden we wat we nodig hadden en wat we ontbeerden.*

Elke mens was mens door een ander en zo deelden we samen elkaars leven. Niemand leerde iemand dat hij iets niet had en zo bezat iedereen alles. Waarom denken over het leven, als het in de traditie voorligt? Waarom een abstracte toekomst maken, als het concrete verleden aanwezig is? Waarom een behoefte scheppen, als het geluk al is gegeven?

Maar jij was anders en leerde mij dat ik anders was. Jij bezat en leerde me wat ik niet had. Jouw wereld sneed als een mes door de mijne. En mijn verweer was er niet, want ik had niets anders te verdedigen dan wat ons lief was. Zo ontstond ik en zo verwerd ons volk. De kiem van afgunst werd in mijn hart gelegd en groeide als vanzelf voort, toen ik jouw rijkdom zag. Welwillend liet je me erin delen door me te betalen voor wat ik voor je deed. Maar die welwillendheid was gemeten naar mijn maatstaven en ik aanvaardde, omdat ik niet beter kende dan mijn maatstaven.

Langzaam groeide je in mij en mijn volk. Mijn cultuur stootte het implantaat van jouw cultuur niet af, maar accepteerde het, hoewel het er wezensvreemd aan was. Zo leerde ik wat ik niet kende en verlearde ik wat ik kende. En nu zijn wij onszelf niet meer.

'n Doppie op Malmesbury

Pa, staan tog stil
lat die baas jou slaan
lat ons wyn kan kry.
Hou op skeef neuk,
netnou jaag hy ons
van sy plaas af.

Dis 'n feudal system, Jakob:
Werk vir wyn tot jy bly lê –
'n doppie vir brekfis,
'n doppie vir lunch
en 'n laaste horinkie vir die
bed.
Bly gekoring en hou jou bek!

Here, ek vra vir 'n jop sonder
dop.

Pa, sta toch stil,
laat de baas jou slaan
laat ons wijn kunnen krijgen.
Hou op je te misdragen,
straks jaagt hij ons
van zijn erf af.

't Is een feodaal systeem, Jakob:
Werk voor wijn tot je blijft liggen
'n glaasje voor 't ontbijt
'n glaasje voor de lunch
en een laatste kelkje voor 't slapen
gaan
Blijf dronken en houd je mond.

Heer, ik vraag voor een baan
zonder glas.

(Mathews Phosa, *Deur die oog van 'n naald*. Kaapstad, 1996, p.36)

INWIJDING

“*Nda*”, zegt de man. “*Ah*”, antwoordt zij, terwijl ze door haar knieën zakt, haar benen schuin onder haar lichaam vouwt, het hoofd omlaag brengt en de handen plat horizontaal gevouwen in zijn richting houdt. Hij groet eerst en pas dan mag zij antwoorden. Zou hij zich aan het traditionele gebruik houden, dan zou ook hij zijn handen, zij het plat vertikaal, gevouwen en naar rechts bewogen hebben. Vaak echter doet hij dit gemakshalve niet, hoewel hij haar aan de traditie gebonden acht. Diezelfde traditie die zegt dat het geen kwestie is van nederigheid, maar van wederzijds respect.

’t Is zaterdag, zestien augustus. Een gigantisch grote boom. In de schaduw van zijn met bladeren dichte takken zitten, staan en lopen tenminste zeshonderd mensen. Mannen, vrouwen, kinderen, allen zwart en de meesten gekleed in de veelkleurig geblokte stof van hun stam: rood, wit, blauw en roze. De meeste volwassenen zijn geschoeid, maar de voeten van vrijwel alle kinderen zijn rood van het stoffige zand. De zon schijnt fel in deze winter van Venda. De lucht is droog en warm, zeker dertig graden Celsius.

Tegenover de mensenmassa, die onder de boom een halve cirkel vormt, is een houten podium opgericht, overdekt door een zinken dak. Aan de linkerkant ervan hangt een tentdoek dat als zijlufel dienst doet tegen het scherpe zonlicht. De rest van het podium is, op een paar houten dwarslatten na, open. Het trapje aan de voorkant geeft toegang tot een erepoort, bestaande uit twee vertikaal opgestelde palmtakken. Een kerst-

slinger van rode en dennenappeltjes hangt als versiering aan een dwarsbalk. Af en toe schommelt hij heen en weer op het aangename zuchten van een verkoelend briesje.

Op het podium staat een veertigtal keukenstoelen van rood, oranje en blauw plastic. Twee stoelen vooraan in het midden vormen een uitzondering hierop. Het zijn gemakkelijke leunstoelen, overdekt met kleurige dekens. Dezelfde soort stoelen en dekens als wij gisterenmiddag zagen in de rondavel van *chief* Themeli. Waar hij op plaats neemt, wanneer hij zijn gemeenschappelijke *meetings* houdt en uitspraken in geschillen doet. Links voor de stoelen staat een eenvoudige kathedr met een microfoon. Op de grond voor het podium is een geluidsinstallatie neergezet, die zijn vermogen ontvangt van een pruttelende dieselmotor, een vijftigtal meter verderop. Halverwege de bijeenkomst valt hij voor korte tijd stil.

Naast het podium, buiten de schaduw van de boom, is een tentdoeken dak opgetrokken, waaronder eveneens een talrijke hoeveelheid mensen heeft plaatsgenomen op stoelen of gewoon op de rode grond. De halve cirkel van mensen onder de boom sluit aan op de halve cirkel die podium en tent vormen. Zo ontstaat een gesloten kring, waarvan het hart leeg is. Hier zullen de festiviteiten plaatsvinden, want het is feest in Manchi in het gebied van de Thengwe. Hun leider zal worden geïnstalleerd. De sfeer tussen de aanwezigen is er een van gespannen afwachting, en tegelijk ook van een intieme en innige gemeenschappelijkheid. De saamhorigheid is vele malen sterker te voelen dan het precies een week geleden het geval was bij Cokes Lake op *Women's Day*. Maar dat was toen ook niet het feest van één volk, maar van bepaalde individuen van verschillende volkeren.

Als wij na een uurlange reis met Silas vanuit Acacia door het rurale bergachtige gebied met zijn bananenplantages, citrusbomen, maïsvelden en tabaksaanplant in Manchi aankomen, wordt ons direct de crepoort gewezen. Wij mogen op het podium plaatsnemen. Onze blanke huid trekt veel bekijks van de talloze kinderen, die ons angstig, maar toch nieuwsgierig gadeslaan.

De festiviteiten zijn al begonnen en op het podium hebben inmiddels een dertigtal voorname, mannelijke leden van de gemeenschap en notabelen plaatsgenomen. Ze zijn allen gestoken in hun beste kledij. Donkere kostuums, witte overhemden, gekleurde dassen en zwarte schoenen. Maar op sommige jasjes en broeken en op het zwart van de meeste schoenen zijn stoffig rode vlekken waar te nemen. Dit land leent zich niet voor een westers pak.

Dan komen in een lange rij vijfendertig belangrijke vrouwen achter elkaar het podiumtrapje op. Ze hebben ieder een rieten matje bij zich, dat ze een voor een op het podium uitrollen. Ze gaan er op de traditionele wijze op zitten: de benen schuin gevouwen onder het lichaam, de rug naar voren gebogen en steunend op de handen. Hun aantal en de ruimte die ze nodig hebben, is zo groot dat er enige stoelen van het podium af moeten worden gehaald, want geen van hen maakt van een stoel gebruik. Allemaal zijn ze op de traditionele wijze uitgedost. De voeten bloot, de kleurige doeken om de lendenen, de ijzeren ringen rond armen en benen, en om de hals de kralenketting, uitlopend in twee witte rozetten in de nek. Sommigen van hen dragen het bovenlijf bloot, een stoffen band om de bovenarm. Hun donkere huiden glanzen gezond in het zonlicht, maar een van hen is zichtbaar ziek en wrijft voortdurend het vocht uit haar ogen.

Ondertussen is de *tshikona* begonnen. Een vijftigtal mannen danst in een lange rij dicht opeen de omtrek van de open plek voor het podium binnen. Een in witte overall gestoken paljas doet alsof hij de concertmeester is en geeft de verschillende danspassen aan, die de mannen onmiddellijk overnemen. Of is het net andersom? Iedere man blaast over het gat van een verticale pijp, die hij met twee handen vlak bij de mond vasthoudt, en brengt zo één enkele fluittoon voort. Omdat de fluittonen variëren mét de lengte van de pijpen, ontstaat er een harmonische melodie als van een accordeon, die begeleid wordt door de slagen van de drums. Wekenlang hebben de mannen hierop geoefend en de zuiverheid van het resultaat bewijst dat hun inspanningen niet vergeefs zijn geweest.

Wanneer de eersten in de rij het midden van de open plek bereikt heb-

ben, blijven zij daar dansend staan. De mannen achter hen spiralen om hen heen, totdat zij hun rijen hebben opgerold als de *boerewors* bij een slager en een dicht op elkaar gedrongen cirkel vormen. Dan maakt de laatst aangekomene zich los uit deze cirkel en beweegt weer weg langs de omtrek van de open plek. De anderen volgen hem op hun beurt en vormen zo opnieuw een lange rij, terwijl zij zich langzaam van de open plek verwijderen. “*Masha*”, roept de ceremoniemeester dan in de microfoon, waarmee hij aangeeft dat de dans is afgelopen.

Onmiddellijk barst het publiek in luid applaus uit. Hoog daarboven klinkt het schrille tureluren van vele vrouwentongen. De vrouwen op het podium beginnen ermee, terwijl ze hun handen horizontaal plat vouwen, hun hoofden omlaag bewegen, en hun ruggen zo mogelijk nog verder krommen. De vrouwen in het publiek nemen hun gekir vrijwel direct over.

Als de rust is weergekeerd, kondigt de ceremoniemeester in Venda de eerste spreker aan. Het is de dominee. Stilte daalt over de mensenmassa neer. Silas tikt mij waarschuwend op de schouder: “*He is praying. Be quiet*”. En evenals de anderen luister ook ik met gebogen hoofd naar het openingsgebed van de dominee, totdat hij het “*Amen*” uitspreekt.

De spanning in het publiek stijgt, als een groep mannen nadert die twee gestalten tussen zich invoeren. Beide zijn volledig in kleurige dekens gehuld en zo onzichtbaar voor het publiek. De mannen voeren hen het trapje naar het podium op en laten hen plaatsnemen in de twee gereedstaande leunstoelen. Daar blijven zij, verborgen in hun dekens zitten, terwijl de mannen op het podium de ene speech na de andere tot het publiek richten. Soms staat iemand op het podium op, als kennelijk zijn naam wordt uitgesproken. Dankzij Silas weten we dat ook ons die eer wordt gedaan. Verlegen staan we op en knikken het publiek vriendelijk toe, maar onze vuurdoop lijkt heel gewoon en dankbaar nemen we applaus en tureluur in ontvangst.

Na enige speeches is het tijd voor de eigenlijke ceremonie. Enige mannen en vrouwen begeven zich naar de twee bedekte gestalten, doen hen opstaan en verwijderen de dekens. Verbaasd zien we er twee kleine, volledig bezwete jongetjes uit te voorschijn komen. Ze zijn hooguit zeven jaar oud. De een is gestoken in een blauw pakje, dat door de gouden

banden op revers en zakken het aanzien heeft van een generaalsuniformpje. Het jasje is tot aan de keel toe dichtgeknoopt. De ander heeft een grijs pakje aan met een geblokt overhemd en een zwart dasje. Allebei dragen ze zwarte lakschoentjes. De jongetjes kijken knipperend tegen het licht en enigszins verbouwereerd om zich heen. Vrouwen vegen hun bezwete gezichtjes af. Een man haalt een gleufhoed te voorschijn en drukt deze op het hoofd van het eerste jongetje. Zo wordt een leider ingehuldigd! Onmiddellijk klinkt de pijpmuziek weer op, begint een nieuwe *tshikona* en terwijl de mannen deze op de open plek uitvoeren, krijgen de beide jongetjes een slokje mannenbier uit de traditionele nap.

Hij is geboren op 20 maart 1990 en nu dus inderdaad zeven jaar oud. Zijn vader, die de hoofdman van de Thengwe was, stierf twee jaar geleden. Sindsdien heeft een aantal mannen zijn functie achtereenvolgens waargenomen. Nu is zijn eerstgeboren zoon tot opvolger benoemd. Het andere jongetje is zijn eerste adviseur. Ik hoop maar dat het vriendjes zijn. Een leider is van het grootste belang voor het volk en onmin tussen de leider en zijn adviseurs is slecht. De leider moet zich immers open kunnen stellen voor zijn volk, kunnen luisteren, loyaal zijn en vooral niet eigenmachtig optreden. Dat laatste leidt maar tot zelfzucht en dictatorschap.

Silas kent daar een voorbeeld van. Zo'n leider die zijn vrouwen niet keurig bij elkaar in zijn kraal heeft, maar wiens liefjes her en der verspreid zijn over het land. Altijd is hij op pad en nooit is hij thuis voor zijn volk. Hij denkt alleen maar aan zichzelf en zijn eigen geneugten. Zijn volk verwaarloost hij en daar hebben ook zijn adviseurs last van. Feitelijk doen zij het dagelijkse *managerial* werk. Ieder van hen is in één aspect van het leiderschap gespecialiseerd en heeft goede contacten met de mensen in de gemeenschap. Zij adviseren de hoofdman en bij hen moet hij dus het oor te luisteren leggen om te weten wat er in zijn volk leeft en om tot de juiste beslissingen te kunnen komen. Hoe kunnen ze nu een leider adviseren die altijd weg is?

Voorlopig echter zullen de beide jongetjes gelukkig nog niet met dergelijke problemen worden geconfronteerd. De eerste tijd zullen ande-

ren zich van hun taken kwijten. Maar voor het volk is duidelijk: dit is de nieuwe leider.

Opnieuw spreekt de ceremoniemeester het *masha* uit en opnieuw volgen de speeches elkaar op. Elke speech wordt afgesloten met applaus en getureluur en na een serie speeches volgt steeds de *tshigombela*, de vrouwendans. Nu eens dansen alleen de jonge meisjes: het hoofd deemoedig naar de grond gericht, de ruggen gekromd, maar de billen hoog heen en weer bewegend. Een volgende keer zijn het enkel de oudere vrouwen. Voor en na afloop van de dans werpen zij zich zijdelings plat op de grond, waardoor hun feestelijke kledij roodbruin bevlekt raakt. Het hoogtepunt van de dansen is de plaatselijke vrouwengroep, die onlangs nog de eerste prijs heeft gewonnen in de danscompetitie tussen verschillende stammen. De leidster van de groep begeleidt de drumslagen met de tonen van een scheidsrechtersfluitje. Ritmisch bewegen de danseressen zich in een ronde kring voort. Het lichaam schuin voorover gebogen, de voeten stappend op de grond, klappen ze in hun handen op het ritme van de drum. Voor deze winnende dans dragen ze speciale kleding: zwarte jasjes op witte overhemden boven de lange geblokte rokdoeken, die bijeengehouden worden door een ceintuur, waaraan grote witte rozetten hangen. Een hoge witte herenhoed met rode band op het hoofd en een zwarte das maken het geheel af. Het beeld is duidelijk: hier dansen de vrouwen als mannen, maar het is slechts een beeld, want de drum waarop gespeeld wordt, is de kleine drum. De drum voor de vrouwendans. De echte, de grote drum, mag alleen door mannen worden bespeeld.

De drumster staat midden in de dansende kring, maar draagt in tegenstelling tot de danseressen een wit T-shirt boven haar kleurgeblokte doekrok. Duidelijk leesbaar staan er de woorden *Thohoyandou Burial Society* op gedrukt. Zo is de westerse cultuur zelfs tot in de traditionele dans doorgedrongen. Later, bij de dans van de jonge meisjes, wordt deze integratie nog eens extra onderstreept door het T-shirt van een van de danseressen: *Douglas Dale, the best quality milk available*. Jong geleerd is oud gedaan. Ik word dan ook erg nieuwsgierig naar de tekstopschriften in de *domba*, de gemengde dans, maar de ceremoniële dansen blijven helaas beperkt tot de *tshikona* en de *tshigombela*.

Tijdens een van de vele speeches maken Wouter en ik van de gelegenheid gebruik een toilet te zoeken. Verontschuldigend geeft een man, aan wie Wouter de weg vraagt, te kennen dat het toilet uit niets anders bestaat dan een lemen hut, die een gat in de grond herbergt. Stromend water is er niet. Wouters gevatte antwoord dat hij dat zelf wel bij zich heeft, brengt de man tot een onbedaarlijke lachbui. Hikkend wijst hij ons de weg naar een hutje met twee deuren, die door een heggetje afgeschermd zijn. De lucht achter de linkerdeur, waar zich het gat voor de mannen bevindt, is niet fris, maar ook niet vies te noemen. Waar het dak van het hutje op de muur rust, zijn enige ventilatiegaten aangebracht. Als ik de wc-deur weer achter me dichttrek, valt mijn oog op een bosje plantjes, waarvan de mint-geur zijn doel de wc-bezoeker te verfrissen, ongemerkt bereikt.

Wanneer uiteindelijk alle speeches zijn gehouden en de dominee het slotgebed heeft uitgesproken, wordt nog eenmaal de *tshikona* gedanst. En wanneer ook deze *ndowo*, dit eerbetoon aan de nieuwe leider, is afgelopen en de laatste dansende mannen de open plek in de dichte kring van in totaal zo'n duizend mensen hebben verlaten, staan de beide jongetjes op. Ze begeven zich naar een honderd meter verder opgezette tent om samen met hun stamgenoten het feestmaal te genieten. Met de herinnering aan het eten op *Women's day* nog vers in ons geheugen besluiten wij echter niet mee te doen aan deze dis. Tijdig kondigen we ons vertrek aan, zodat we een eventuele uitnodiging tot pap en vlees niet hoeven af te slaan. Wel krijgen we ter afscheid een slok koel water en een proeve van het traditionele mannenbier aangeboden, die we in dank aanvaarden.

De hele ceremonie heeft drieëneenhalf uur geduurd. Al die tijd hebben de dicht op elkaar gepakte vrouwen op het podium hun houding van zittende nederigheid niet gewijzigd. Slechts af en toe bewogen ze. En als dat niet was om zich dieper in het stof te buigen vanwege een gehouden speech of ceremoniële handeling, dan was het vermoedelijk wel om een vermoeid been of een tintelende arm wat beweging te gunnen.

Traditional leaders

Role of traditional leaders

- (1) National legislation may provide for a role for traditional leadership as an institution at local level on matters affecting local communities
- (2) To deal with matters relating to traditional leadership, the role of traditional leaders, customary law and the customs of communities observing a system of customary law -
 - (a) national or provincial legislation may provide for the establishment of houses of traditional leaders, and
 - (b) national legislation may establish a council of traditional leaders

Rol van de traditionele leiders

- (1) Nationale wetgeving kan voorzien in een rol voor traditioneel leiderschap als een institutie op lokaal niveau met betrekking tot aangelegenheden die lokale gemeenschappen betreffen
- (2) Om aangelegenheden te behandelen die betrekking hebben op traditioneel leiderschap, de rol van traditionele leiders, gewoonterecht en de gebruiken van gemeenschappen die een systeem van gewoonterecht in acht nemen
 - (a) kan de nationale of provinciale wetgeving voorzien in de instelling van huizen van traditionele leiders, en
 - (b) kan de nationale wetgeving een raad van traditionele leiders instellen.

(The Constitution of the Republic of South Africa, 1966, art.212)

		Date		Description		Amount	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6		

STILLEVEN

Vol trots geeft *chief* Themeli ons een rondleiding in zijn oude, ommuurde kraal, waarin een vijftiental dicht op elkaar staande rondavels bevolkt worden door zijn familie. Hij geeft hoog op van zijn kraal van oude makelij, die bovendien nog volledig intact is. Zelfs de rondavel, waarin voedselvoorraden worden aangelegd voor slechtere tijden en ter ondersteuning van armlastige familieleden is nog aanwezig.

Gewoonlijk zijn de kralen in Venda niet meer ommuurd en liggen de groepen rondavels in verband met brandgevaar verder van elkaar verwijderd. Drie rondavels bieden normaliter onderkomen aan één gezin. De grootste is de slaaphut voor vader; de andere twee het gastenverblijf en de keuken. De laatste, waarvan het rondrieten dak zwart door de rook afsteekt tegen de andere twee daken, is tevens de slaappleaats voor moeder en kinderen. Als de kinderen opgroeien, dan zal voor de jongens op een gegeven moment een eigen vierde hut worden opgetrokken, tenzij vader eerder sterft en zij zijn hut kunnen betrekken.

Er zijn ook kralen met twee of slechts een rondavel. De alleenstaande weduwe, de gescheiden of de overspelige vrouw leeft geheel op zichzelf -zonder overigens door de gemeenschap verstoten te zijn. En mocht een alleenstaande vrouw moeder zijn, dan wonen haar kinderen bij haar in die ene hut. Bij het opgroeien van haar zoons zal dan een tweede hut worden gebouwd, zodat zij een begin kunnen maken met hun zelfstandig leven. Zo is uit het aantal hutten in de kraal de gezinsomvang en -

samenstelling af te lezen.

Voor Themeli's kraal geldt dit niet, want deze is, door de vele vrouwen en kinderen die hij heeft, bijzonder groot. Bij onze binnenkomst is het er stil. Een vrouw zit in de vrouw-eigen houding op het traditionele matje maïs te pellen. Themeli roept haar iets toe, waarop zij weggaat om, zoals even later blijkt, elke deur van elke rondavel die hij haar aanwijst, te openen. Speciaal voor ons heeft zij haar mooiste doek omgeslagen: witroze gestreept en afgezet met geel band. Om haar enkels en polsen de banden van ijzeren ringen. *Teeth* wordt zij genoemd, want zij bewaakt met haar sleutelbos de afgeslotenheid van elk slot. Zelfs dat van de grote rondavel, waar Themeli met zijn adviseurs in de dekenstoelen vergadert, kwesties bespreekt en beslissingen over problemen neemt. Steeds weer treffen we haar in knielend-zittende houding bij ons binnengaan aan. Elke vrouw die wij ontmoeten, vleit zich op de grond en groet ons met plat gevouwen handen zodanig dat we geneigd zijn een hand toe te steken om haar overeind en op de been te helpen. Maar wie zijn wij om een leven te verstoren en in te breken in de waarden van een cultuur?

Chief Themeli is een goede leider voor zijn vijfduizend koppen tellende gemeenschap en als hij die middag in zijn auto over de *gravelroads* passeert, groeten en wuiven de mannen naar hem en groeten en buigen de vrouwen.

Silas heeft ons uitgenodigd om na de inauguratie bij hem thuis het avondmaal te gebruiken en daaraan voorafgaand de *soccer match* Zuid-Afrika – Kongo op de tv te volgen. Al een paar dagen steken we er de draak mee. Hij gaat ervan uit dat zijn team zal winnen. Hebben de Zuidafrikanen immers niet alle Afrikaanse landen tot nu toe verslagen? En moet er nu niet weer gewonnen worden, willen ze ook het Nederlandse elftal kunnen verslaan in de finale van de *World Cup*? We stemmen er van harte mee in, zij het dat wij aan het spel van zijn team nu al kunnen zien dat het nooit in de finale terecht zal komen. "*We'll beat them here, and then we'll beat you in Paris*", zegt Silas, als hij weer een voetbalgesprek wil beginnen. Steeds weer heeft hij er succes mee en breekt ons schijngevecht onmiddellijk los. Hij laat weten dat geen enke-

le speler in het Nederlands elftal nog de capaciteiten heeft die tot de overwinning kunnen leiden. Wij, die niets van voetbal, laat staan het Zuidafrikaans elftal afweten, verweren ons dapper door op onze heroïsche overwinningen in het verleden te wijzen.

De conversatie doet denken aan de gesprekken met China, die ook al zo'n voetbalfanaat is en zich heeft voorgenomen ons in Parijs te ontmoeten. Blijkbaar hebben we bij hem de indruk gewekt dat wij door een zelfde animo voor het voetbal gedreven worden als hij. Parijs zit er echter voor ons niet in en China zullen we daar helaas dus niet ontmoeten. Toch spijtig dat hij geen middelen heeft om dan naar Nederland te komen, maar voor hem is dat geen reden de moed te laten zakken. Hij valt eenvoudig terug op zijn standaarduitdrukking, die hij langzaam op zijn diepsonore stemgeluid laat vibreren: "*Don't worry, be happy. I am fine*".

Ook Silas' echtgenote heeft zich volgens Silas op de uitzending verheugd. Als we om drie uur hun woning in een van de *townships* van Thohoyandou binnenkomen, staat de buis aan. Zijn vrouw, broer, en twee jongste kinderen zitten er voor. De wedstrijd is al begonnen. Alleen zijn oudste dochter van twaalf heeft zich teruggetrokken.

Stilte treedt na een vluchtige kennismaking in. Het Zuidafrikaanse elftal maakt een doelpunt in de eerste helft. Even springt de kamer op. Daarna weer stilte, totdat Silas zijn broer vraagt om met Wouter van plaats te wisselen. Een gast behoort niet op een ongemakkelijke stoel te zitten. Vredig weggezakt in de zachte fauteuil recht voor het toestel, dommelt Wouter half in slaap. Ook Connie kan haar ogen niet open houden, terwijl ze schijnbaar intens de wedstrijd volgt. De elleboog op de leuning van de bank, de kin steunend in de hand, de blik op oneindig achter half geloken ogen.

Het Zuidafrikaanse elftal speelt steeds zwakker. De Kongolezen oefenen een continue druk uit, maar weten de achterstand toch niet in te halen. Ook de televisieverbinding wordt hoe langer hoe slechter en de wedstrijd begint te lang te duren. Maar eindelijk komt er dan toch een einde aan. Buiten barsten de drumgeluiden los. Zuid-Afrika viert feest. Wouter schiet onmiddellijk wakker en slaat onverbiddelijk toe. "Een erbarmelijke wedstrijd. De kwaliteit van het Zuidafrikaanse elftal was

beneden peil". Silas, blij om de overwinning, geeft schoorvoetend toe. "Maar 't was toch altijd nog beter dan wat het Nederlandse elftal zal presteren in Parijs. *We'll meet again and then we'll beat you!*"

De gastvrouw roept haar oudste dochter en verdwijnt met haar in de keuken. Silas nodigt Connie uit hen te volgen en te assisteren bij de voorbereiding van de maaltijd. Een vrouwentaak. De mannen gaan het plaatsje achter het huis op om de wedstrijd na te bespreken. Ik doe er niet aan mee, maar leer in plaats daarvan de jongste dochter hinkelen. Ze vat het spel snel en springt mijn sprongen parallel mee. Aan het eind van de denkbeeldige krijstreden draaien we ons tegelijkertijd in een luchtsprong om en hinkelen weer terug naar ons beginpunt. Na korte tijd kan ze het alleen. Trots laat ze haar vader zien wat ze geleerd heeft, zweetdruppeltjes op haar gezicht. Teder kijkt hij toe. Haar ogen stralen, zijn brede lach legt parelwitte tanden bloot onder de zwarte snor boven zijn brede mond.

Het loopt al tegen zessen. Achter de wintergroene tuin die op het plaatsje aansluit, zakt de zon snel weg. De sikkel van de maan ligt zichtbaar op haar rug en het Zuiderkruis dient zich al in de schemer aan. In deze tijd van het jaar is *die skemer net 'n uil se toet lank. Dis asof jy die donker kan sien aankom*⁷. Binnen een half uur zal het nacht zijn en het firmament vol sterren staan. Dan zal ik de Melkweg zien, zoals ik hem nooit zag, want alleen hier is het licht van de nacht nog natuurlijk.

De vrouw des huizes komt naar buiten met Connie in haar kielzog. Over een kwartiertje zullen de voorbereidselen voor de maaltijd afgerond zijn. De heren wordt vriendelijk verzocht zich gereed te maken en alvast naar binnen te gaan. Ik twijfel. Al een tijdje voel ik me onhoffelijk. Het hele gezin loopt blootsvoets door het huis. Ook Silas heeft, zodra hij binnenkwam, zijn schoenen uitgedaan om de keurige kamers niet te bevuilden. Maar wij banjeren onbehoorlijk rond met schoenen, waaraan het rode zand van Manchi nog kleeft. Moeten ook wij de gewoonte van het huis volgen en onze schoenen uittrekken? Of ligt het meer voor de hand om te doen wat Silas geruststellend zegt en onze eigen gebruiken in acht te nemen?

Schoenpoets brengt de oplossing. Silas' vrouw haalt een borstel. Eerst neem ik mijn eigen schoenen en die van Wouter onder handen. Dan zak ik voor Connie door mijn knieën, maak zorgvuldig de schoenen aan haar beide voeten een voor een schoon, poets ze en wrijf ze op. Ik voel de ogen van Silas en zijn vrouw op mij neer kijken. Maar als het poetsen van schoenen voor hen typisch vrouwenwerk is, dan toch niet voor mij.

Bij onze binnenkomst staat er in de hoek van de kamer een grote kom met lauwwarm water klaar. Een handdoek ernaast. Ieder van ons wast de handen, voordat we aan de zorgvuldig opgedekte tafel plaatsnemen. Rijst, kip, groene en bruine boontjes, saus. Een karaf water. Het gezinshoofd schept zijn bord als eerste vol. Dan zijn de gasten aan de beurt en vervolgens Silas' vrouw. De kinderen en zijn inwonende broer ontbreken.

De gastheer vraagt Wouter het tafelgebed uit te spreken. Deze aarzelt, enigszins overvallen door de vraag. Silas dringt aan. Hij had toch begrepen dat Wouter Gods zegen over de maaltijd zou afroepen? Een misverstand. Hulpeloos kijken we elkaar aan. Stilte tikt voorbij. We zijn het bidden verleerd, maar willen onze gastheer niet beledigen. Plotseling schiet Van Zyls gebed bij de maaltijd in Basotho mij in het geheugen. Ik zeg zijn woorden na, dank God voor het voedsel op de tafel voor ons, roep Zijn zegen af over onze gastheer, over onze gastvrouw en over hun kinderen en dank hen voor de gastvrijheid die zij ons bieden. Gered. Het avondmaal kan worden genuttigd.

Veel wordt er niet gesproken. Ieder geniet van het heerlijke voedsel. Zodra de borden leeg zijn, staat Silas op en loopt weg ten teken dat de maaltijd is afgelopen. De vrouwen ruimen de tafel af. Ik heb spijt dat ik niet meer heb opgeschept, want blijkbaar is het niet gebruikelijk om jezelf een tweede keer te bedienen. De schalen op tafel waren nog halfvol. Later heb ik spijt van deze spijt, want de door ons achtergelaten resten van de maaltijd zijn voor de kinderen en hun oom. Ik had het kunnen weten. Als er gasten zijn, eten de kinderen apart. Dat was thuis toch ook gebruikelijk. Vroeger.

Na de maaltijd zitten we nog even in de huiselijke kring. Silas fluistert

zijn dochtertje iets in het oor. Ze trippelt vrolijk weg om even later terug te komen met een groot boek dat ze mij overhandigt. De *Spectacular World of Wildlife* van *Readers Digest*. Een geschenk. Enige dagen eerder had Silas aan Wouter een boek over Venda gegeven. Nu wil hij niet dat ik daarbij achterblijf. Daarom heeft hij uitvoerig met zijn kinderen, van wie het boek eigenlijk is, overlegd en samen hebben zij besloten het af te staan aan hun verre gast.

Dankbaar en vol aandacht blader ik het boek door en vraag Silas er een opdracht in te schrijven. In de grote, schuine blokletters van de adviseur van *chief* Ramagundo beantwoordt hij mijn wens. *Given to Michiel by the Ndou family of South Africa*.

Waarschijnlijk voor altijd nemen we afscheid van dit gelukkig ogende gezin. Silas zal ons naar Acacia rijden en roept zijn vrouw toe hem zijn schoenen te brengen. Gehoorzaam voldoet zij aan zijn verlangen. Maar Silas' vrouw is al stukken moderner dan de vrouwen van de Thengwe op het podium in Manchi.

Wie ben ik een oordeel te vellen? Man te zijn in een patriarchale cultuur is niet zo moeilijk. Ik word wel geaccepteerd, heb mijn sekse mee, mijn lengte, mijn basstem, mijn komaf, mijn opleiding en vooral mijn achterland. Mannen staan recht, geven mij de hand, zeggen soms "Nda". Maar nimmer zal ik door mijn knieën zakken, mij neervlijen in het stof op de grond, mijn benen onder mijn lichaam vouwen, mijn handen plat horizontaal in de richting van mijn begroeter brengen en hoofdbuigend "Ah" antwoorden. Als ik dat zou doen, zou niet alleen ik me beledigd voelen. Ik zou een loopje met hen nemen. Sterker nog, ik heb het gedaan, maar de hoedster van het Acacia vakantieparkje doorgrondde mijn geste en gebaarde mij lachend op te staan.

En Connie, Ida, Nicolle? Ook zij worden geaccepteerd. Ook bij hen tellen de factoren komaf, opleiding en vooral achterland mee, maar hun sekse plaatst hen in een bepaalde positie. Van hen wordt niet verwacht dat zij het woord nemen. Het wordt slechts gedoogd. Van hen zou men de "Ah"-begroeting niet vreemd vinden. Althans, veel minder vreemd dan van mij. Natuurlijk wordt ook van mij tot op zekere hoogte verwacht dat ik mij aanpas aan de cultuur die ik bezoek. Maar die aanpas-

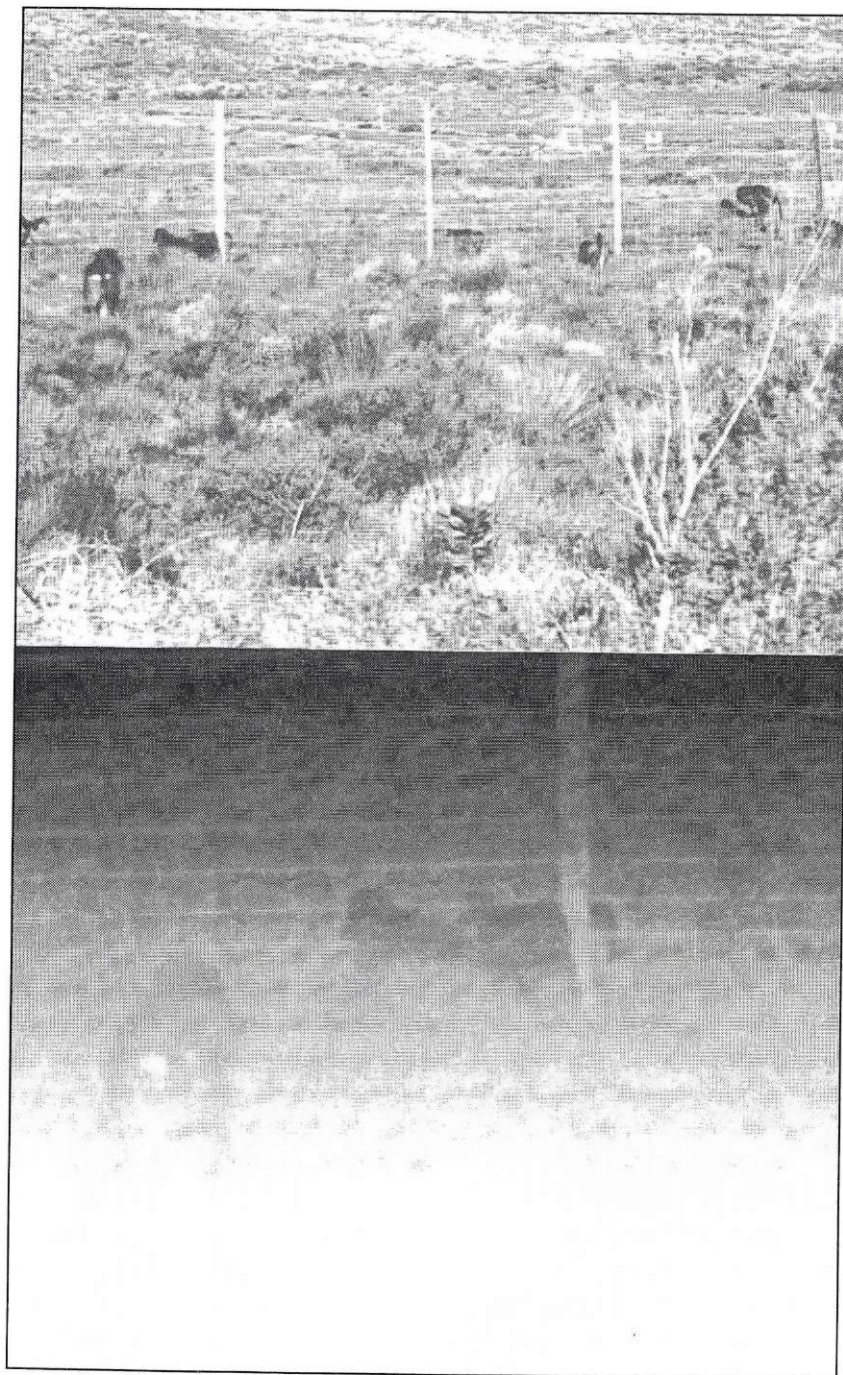
sing is mij zoveel eenvoudiger dan hun, omdat ik als man meer gelijk ben aan de mannen en zij als vrouw meer gelijk aan de vrouwen. Juist daarom is het voor hen weer gemakkelijker een oordeel te voelen dan voor mij. Zij voelen de ongelijkwaardigheid in sekse, terwijl ik deze alleen kan constateren. En zij voelen haar dubbel: ten aanzien van zichzelf en ten aanzien van hun zwarte seksegenoten, maar ook dat is een verschil dat ik enkel kan constateren.

Wie ben ik dus een oordeel te vellen over de zwarte vrouwen in deze cultuur en te zeggen "Sta op. U moet zich niet voor mij vernederen". Terwijl juist ik enkel en alleen vanwege mijn sekse, - ik geef het toe- de beste kans heb duidelijk te maken dat wij in onze cultuur een dergelijk verschillende behandeling van man en vrouw niet prefereren. Althans, enige moeite doen om een dergelijk verschil niet te laten prevaleren.

Affirmative action van de zwarte boven de blanke; *affirmative action* van de vrouw boven de man; *women's equality*.

Zuid-Afrika kent een *Office of the status of Women*. Het bestaat uit zegge en schrijve één persoon, die verantwoordelijk is voor het totale beleid. Zuid-Afrika heeft een zeer liberale abortuswet. Maar het merendeel van het volk is op grond van religie tegen abortus. De *Constitution of the Republic of South Africa* (1996) is een van de modernste grondwetten van de wereld, maar talloze artikelen van die grondwet worden dagelijks talloze malen geschonden.

Ooit bewerkten de mannen het land en bereidden de vrouwen de maaltijd. Nu, zo constateert Silas met enig cynisme, bewerken de vrouwen het land, bereiden de vrouwen de maaltijd, en drinken de mannen bier. Maar Silas' echtgenote is een moderne vrouw.

Bobbejaan

My vrou die Koop 'n
Bobbejaan

Sy bou vir hom 'n spesiale bad
waarin hy self kan kruip,
kan skree en speel en spat
en laggend die toilet gebruik.

Sy leer hom aan 'n tafel sit,
om nie die kos te gryp,
maar eers ogies toe en bid,
dan mes en vurk gebruik.

Sy leer hom aan haar arm stap
en aan die blomme snuif en
kyk,
en óók die mans beleef te groet
en nie hul kale ane ruik.

Mijn vrouw die koopt een
Bobbejaan

Zij bouwt voor hem een speci-
aal bad,
waar hij zelf in kan duiken,
schreeuwen, spelen en spetteren
en lachend het toilet gebruiken.

Zij leert hem aan tafel zitten,
niet het eten te graaien,
maar eerst de oogjes toe en
bidden,
dan mes en vork gebruiken

Zij leert hem wandelen aan
haar arm
en de bloemen snuiven en bekij-
ken
en óók mannen beleefd te groe-
ten
en niet aan hun kale kont te rui-
ken.

(D.J. Opperman, *Komas uit 'n bamboesstok*. Goodwood, 1988, p.91)

INTERMEZZO

Geboren in de omstreken van Calvinia bij het Hantamsgebergte. 1959. Als je er vanuit het zuidwesten via Vanrhynsdorp en Grootdrif naar toe rijdt, doemen de gigantische Bokkeveldberge voor je op. Het *teerpad* waarop je rijdt, trekt een lange rechte lijn ver voor je uit door de onmetelijke vlakte van *fynbos* naar de bergen toe en verdwijnt vervolgens in lange lussen langs de Vanrhynspas omhoog het bergmassief in.

Ongehinderd door enige kennis van de geografie verwacht je, als je eenmaal op de top bent aangekomen, dat de weg zich wel weer omlaag zal slingeren. Niets is minder waar. Voor je ligt een machtig, bergachtig plateau, in de cinder waarvan de weg zich verliest. Er is geen weg meer terug dan de weg die je bent gekomen. Je kunt slechts kiezen voor de bruine verlatenheid van het bergplateau vóór je of terug naar de vlakte in de diepte achter je.

De rand van de Westkaap is bereikt. Vanaf hier strekt de Noordkaap zich uit tot aan de Oranjerivier, de grens met Namibië. Ergens in de eenzaamheid van dit hoogplateau is Johan van Baalen geboren en opgegroeid.

Niet anders dan de andere boeren in deze streek voorzagen zijn ouders in hun levensonderhoud met het fokken en verkopen van schapen. En net zoals zovelen hier zijn ze er op den duur mee op moeten houden,

omdat het niet meer rendabel was. Zijn vader gestorven, zijn moeder een teruggetrokken leven in Calvinia; zijn zus politie-ambtenaar in Piketberg met een vakantiehuisje in Doringbaai; zijn broer zetbaas op de *plaas* van een ander.

En Johan? Johan is *lecturer* aan de Universiteit van Stellenbosch en op het *Department of Public and Development Management* van de al zo vaak genoemde *Business School*. Woonachtig in Kuilsrivier, dichtbij de moderne stad die Kaapstad is, en op vrijwel gelijke afstand van Bellville en Stellenbosch.

Maar zijn hart hunkert naar zijn geboortegrond. Dit hoogplateau is zijn wereld, want in de eenzaamheid hier ruikt de lucht nog naar lucht, voelt de aarde als aarde, en hoort de natuur zichzelf nog. Hier groeide hij op op de *plaas* van zijn ouders, leerde hij hoe lammeren geboren worden en hoe schapen de keel door te snijden. Hier leerde hij elke plant bij name noemen en elke vogel aan zijn fluiten herkennen. Zijn geheugen en verhalen zijn er vol van.

Het gezin leefde op zichzelf. Er was elektriciteit noch gas. Moeder maakte het eten op houtvuur klaar. De dichtstbijzijnde burens woonden acht kilometer van de *plaas* af. Slechts één keer in de zoveel tijd was er kerkfeest in het dorp. Dan kwamen alle burens uit de wijde omtrek bij elkaar. Twintig schapen werden er geslacht om de honderd feestgangers aan de *braai* van vlees te voorzien. Dan was er eindelijk weer eens gelegenheid een ander te zien en spreken en romances te doen ontluiken. Maar gewoonlijk was er slechts het leven van weer, wind en werk op de *plaas* en de stilte van elke dag.

Ik speel veel buiten. De enige vriendjes die ik heb, zijn de kinderen van de bruine schaapscheerders en -slachters van mijn vader. Samen vangen we *dassies*. Dat is *baie maklik en snaaks*. Eerst zorgen we voor een stevige ijzeren draad met een mooie punt. Die draaien we tot een spiraalvormige pijl. En dan gaan we met de drie schaareshonden van mijn vader naar de plekken waarvan we weten dat er *dassies* zijn. De honden jagen ze op en als we een *dassie* weg zien rennen, houden we in de gaten waar hij naar toe gaat. Want dan weten we waar hij zich onder de rot-

sen schuilhoudt. We lopen daar heel zachtjes naar toe. En een van ons tweeën duwt in één keer de draad het gat in, zodat-ie stevig in het *dassie* prikt. Dan draait hij de draad zo, dat hij door het *dassie sy velletjie* heen gaat. Als hij voelt dat hij hem te pakken heeft, trekt hij het *dierdjie* zijn hol uit. Leeft het *dassie* nog, dan *neuk ons sy kop met 'n klip* tot hij dood is. Van de *dassies se velletjies* die wij gevangen hebben, maakt de moeder van mijn vriendje een lekker zacht *baadjie vir ons*.

Of we gaan schorpioenen lokken. Dat is ook *baie maklik*. Het moeilijks-te is dat we er eerst eentje te pakken moeten zien te krijgen, maar als dat eenmaal is gelukt, is er verder geen kunst aan. We maken een houtvuurtje en gooien de schorpioen erin. Als hij goed brandt, komen er vanzelf van alle kanten schorpioenen op de geur af. We maken dan natuurlijk wel dat we weggomen, want de beet van een schorpioen is geen pretje.

Als we besluiten geen schorpioenen te lokken en er geen in het vuur gooien, dan is het interessant, om er een samen met een *slangetjie* in een *boksie* te stoppen. Ze vechten net zo lang tot een van beide dood is. Maar het liefst zit ik 's avonds op de *stoep* voor het huis naar de zons-
ondergang te kijken en te luisteren naar de verhalen van vroeger, die vader mij vertelt.

Mijn vader was een echte *storyteller*. Ik hield veel van hem, maar één ding heb ik hem zeer kwalijk genomen – ook al kan ik het begrijpen vanuit de tijd waarin hij toen leefde. Het staat nog als in mijn geheugen gegrift en ik weet nog steeds niet of ik het hem vergeven heb. Vergeten kan ik het niet.

Ik zou voor de eerste keer naar school gaan, *dorp toe*. Mijn vader zou mij en mijn beste vriendje brengen. Het was ochtend. Mijn kameraadje en ik zaten samen in de achterlaadklep van het *bakkie*, waarmee vader ons bracht en we waren allebei *senuweeachtig* in afwachting van wat de school ons brengen zou. *Myn pa* had ons niets verteld. Hij reed over het *grondpad* naar het huisje van mijn vriendjes *ouma* en stopte daar. Hij draaide zich naar ons om en zei dat mijn vriendje moest uitstappen, *ouma toe*. Mijn vriendje sprong van het *bakkie* af en ging het huisje in. Vader drukte het gaspedaal in, reed weg en bracht mij naar de school in

het dorp, waarop alleen blanke kinderen zaten. Hij zei niets. Dat was de laatste keer dat ik mijn vriendje heb gezien. Ik zou niet weten waar hij is en hoe ik hem ooit nog kan ontmoeten.

Het is alsof het noodlot met ons speelt en met de dingen die wij doen. Mijn vader vond het erg belangrijk dat zijn kinderen leerden. Altijd weer wees hij ons erop dat we moesten lezen en lezen en leren en studeren. Zonder school kom je nergens, was zijn vaste uitdrukking. Boeren heeft geen toekomst hier. Alles had hij er voor over om ervoor te zorgen dat zijn kinderen een goede opleiding kregen en alledrie hebben we een goede opleiding gehad. Ik ben zelfs naar de universiteit kunnen gaan.

Op de avond voordat ik zijn hartenwens in vervulling zou laten gaan door mijn baccalaureaat aan de Universiteit van Stellenbosch te halen, werd hij getroffen door een hartaanval en is hij gestorven. Het voelt nog steeds alsof hij nu degene was die uit het *bakkie* werd gezet. Het *bakkie*, waarmee ik mijn toekomst tegemoet reed.

Al op jonge leeftijd kwam ik mezelf tegen. Alleen in de schoolvakanties kwam ik thuis. *Dan het dit jong seuntjie sy pa gehelp op die plaas.* Samen met de honden moest ik de schapen ophalen. *Kaalvoet* liep ik kilometers door het eindeloze landschap en dagen achtereen was ik alleen met mezelf, de honden, de schapen en mijn verantwoordelijkheid. Er was niemand om me bij de hand te nemen of me zacht aan te raken. Er was niemand die met me sprak. Uren liep ik om een afgedwaald schaap op te halen en al die tijd hoopte ik dat de kudde nog samen was, als ik terugkwam. Eelt onder mijn voeten, schrammen op mijn benen. Stilte, ruimte en het ritme van mijn hart. Ik bestond alleen.

In Johans borst kloppen twee harten om het hardst. Net als bij Zibi en Tabana zijn verleden en heden, jeugd en volwassenheid, traditie en toekomst ook bij Johan in voortdurende strijd met elkaar verwickeld. De hunkering naar de geborgenheid van de natuur tegenover de tevredenheid met het leven tussen de mensen. Het verlangen naar het huis van toen en de weelde van het wonen nu. Net als Zibi en Tabana en die vele anderen heeft ook Johan zijn oplossing gevonden. Niet voor niets doet

hij onderzoek naar de *rural development*, de ontwikkeling van het platteland, in Zuid-Afrika. Niet voor niets combineert hij in zijn werk de Westeuropese Westkaap van dit land met het leven dat hij ooit in de Zuidafrikaanse Noordkaap leidde.

Eens in de zoveel tijd stapt hij in zijn auto en rijdt hij de drie-, vierhonderd kilometer terug naar Calvinia. Niet alleen om *sy ma* te bezoeken, maar vooral ook om de lucht van de hoogvlakte weer op te snuiven, zijn blik over zijn land te laten gaan en opnieuw geboren te worden. Het is te begrijpen dat hij juist hier met ons naar toe wil om *daisies* te zien, –ook al kan Magdaleen niet mee.

Veel noordelijker dan Calvinia is Johan nooit geweest en het Afrikaanse land boven de Steenbokskeerkring heeft hij nooit gezien. Zijn stem klinkt meer dan beroepsmatig jaloers, als hij op onze *stories* reageert uit QwaQwa en Mafikeng, uit Thohoyandou en Nwanedi Luphephe. Maar het is geen man die klaagt. Daarvoor is hij te goedlachs, deze *bammer* van Stellenbosch. *Moenie worrie nie*. Ook het echte noorden van zijn land zal hij vast nog wel eens bezoeken. Al was het alleen maar om uit hoofde van zijn vak China Dodovu en Silas Ndou van verdere begeleiding te voorzien in de ontwikkeling van hun land. *Alles sal regkom*.

LEVEND VERLEDEN

Stoffige *gravelroads* in het vlakke, droge landschap. *Kralen* en losse *rondavels* wisselen elkaar links en rechts af. Lage, bruine struiken tussen keien in roestig zand. Af en toe een boom. Groepjes geiten en kippen scharrelen langs de weg. Soms passeert een magere koe of ezel. Wouter raakt al meer en meer vertrouwd met het *grondpad*. Hoewel hij nog regelmatig uitwijkt voor te diepe kuilen of te grote stenen, begint zijn rijstijl op die van Van Zyl te lijken. Naast hem zit Gerson Mahada en wijst de weg in de warmte van deze dinsdagmiddag.

Zojuist bezochten we de onverstaanbare *Whatyoucall*. De hoofdpijn van zonlicht en concentratie dreunt nog na, gevoed door de raadsels van het *chieftainship*. Wat is de taak van de leider? Wordt hij nu geboren of uitgeverd? En wie is de raadselachtige *makhadzi*? Madzivhandila sprak over haar als de zus van de *chief* die de nieuwe *chief* aanwijst. De onbegrijpelijke adviseur van Ramagundo noemde haar ook als degene die wist wie de nieuwe leider zou zijn. En net als *chief* Themeli zeiden beiden dat de toekomstige *chief* direct na zijn geboorte uit de *kraal* wordt weggehaald om elders opgevoed te worden.

Tientallen kilometers hebben we afgelegd tussen de plaatsen waar wij deze *chiefs* bezochten, maar slechts weinig zijn we wijzer geworden. Wouters speurtocht naar het Afrikaans leiderschap stuit stevast op de grenzen van het eigen inlevingsvermogen. Op verschillen in taal en concept. Geen centimeter zijn we opgeschoten. En opnieuw liggen

honderden kilometers van onbegrijpelijkheid voor ons.

Hoog op de berg ligt de kraal van Thomas Tshinavhe, *chief* van de Mashua, zoon van Ramaopa en leider van de zeven hoofdmannen van de stammen die de talen Venda en Tsonga spreken. Zijn broer staat ons onder aan de berg op te wachten. We zijn laat. Achter hem aan klauteren we omhoog.

De *chief* woont niet in een rondavel, zoals we verwachten, maar in een vierkant huis, waarvan de witte en groene verf op muren en vensters is afgebladderd. Als wij aankomen, knarst de deur open. Een lange, oude man schuifelt naar buiten, wijst op zijn maag en maakt duidelijk dat hij zich niet zo lekker voelt. Al een paar dagen niet. Maar het zal wel weer over gaan. Hij heet ons welkom. Uit het grote trieste hoofd boven het bruine overhemd met de sierlijk witte bloemen, kijken ernstige ogen ons aan. Zijn vrijwel haarloze wenkbrauwen zijn voortdurend gefronst. De greep van zijn grote met ouderdomsvlekken bedekte hand is zwak. Stoelen worden van onder de berg aangedragen. Als eerste mag hij gaan zitten. Zesentachtig jaar en al enige tijd niet meer als leider actief. Zijn broer, die niet de zoon van zijn moeder is, neemt het leiderschap waar. Hij zal ook het woord voeren. In de vele jaren dat Thomas Tshinavhe *chief* was, heeft zijn broer hem geadviseerd. Hij weet er meer dan genoeg van om nu zelf het *chieftainship*, zij het als plaatsvervanger, uit te oefenen.

We vertellen de reden van ons bezoek. Wie we zijn. Wat we komen doen. Ik herinner me Pierinkie en wat Barbara Nussbaum over begroetingen zei en wijk af van het standaard introductieverhaal dat inmiddels is gegroeid. Uitgebreid ga ik in op mijn persoonlijke afkomst. Dat ik uit een groot gezin van maar liefst elf kinderen kom. Vijf jongens, zes meisjes. Dat zij alle nog leven en gezond zijn. Dat mijn moeder nu bijna tachtig jaar oud is en een sterke vrouw. Over mijn broers en zussen vertel ik. Dat zij inmiddels allemaal het gezin waarin zij geboren zijn hebben verlaten. Getrouwd zijn, hun eigen gezinnen hebben gesticht. Dat ik negentien neven en nichten heb. Dat de band met onze ouders nog steeds hecht is en we hen en elkaar met een zekere regelmaat bezoeken.

Ook zeg ik dat mijn vader hoofd van het gezin was, voor de inkomsten zorgde en in een bepaald opzicht misschien wel te vergelijken met een traditionele leider.

Niets wijst er op dat deze veranderde poging tot contact effect sorteert. Hun reactie op mijn introductie is exact dezelfde als die van de andere *chiefs* aan wie we ons slechts kort voorstelden door de reden van ons bezoek te noemen en te vertellen wat we in het dagelijks Nederlands leven doen. Eerst een stilzwijgen. Dan het geven van gelegenheid tot het stellen van vragen.

Onmiddellijk gaan we in op het raadsel *makhadzi* en de door haar verkozen leider. De antwoorden van adviseur Tshinavhe bieden op sommige punten eindelijk enige helderheid, maar vertroebelen juist weer op andere.

Een *royal family* wordt gevormd door een *chief* met zijn broers en zusters. Als deze *chief* trouwt, moet het tenminste zijn met een vrouw uit een *royal family*. Zijn eerste zoon uit dit huwelijk zal de nieuwe *chief* zijn. De *makhadzi* wordt gekozen uit de zusters van de *chief* en is dus ook van koninklijke bloede. Meestal is zij de oudste zuster, maar dat hoeft niet. Ook een andere zus kan tot *makhadzi* worden uitverkoren. Een *chief* heeft vele broers en zussen. Zijn vader is immers met meer dan één vrouw getrouwd, en zo zal ook zijn zoon meerdere vrouwen hebben naast zijn eerste vrouw van koninklijke bloede.

De *makhadzi* leeft aan het hof en kan in familieaangelegenheden geraadpleegd worden. Zij is samen met de *ndumi*, die een broer en de *deputy* van de *chief* is, de belangrijkste adviseur. Zij stelt samen met de *ndumi* de opvolger van de *chief* aan het volk voor. Want zodra de eerste zoon uit het huwelijk van de *chief* en diens vrouw van koninklijke bloede het levenslicht heeft aanschouwd, haalt de *makhadzi* hem in alle stilte bij de moeder vandaan en brengt hem weg naar familie van de *chief*, die hem grootbrengt.

Zo weet niemand behalve de *makhadzi* wie of waar de opvolger van de *chief* is. Ook de *chief*, de moeder van het kind en het kind zelf zijn hier niet van op de hoogte. Het is het geheim van de *makhadzi*. Pas als de tijd is gekomen dat de opvolging van de *chief* moet gaan plaatsvinden,

maakt zij dit geheim bekend. Het geheim, dat zij altijd bij zich draagt om te voorkomen dat er jaloezie over de opvolging zal ontstaan tussen de zonen van de *chief* of erger nog dat een heks het koningskind zal betoveren. Zo zal de jonge *chief*, die nog niet weet dat hij *chief* zal worden, zich ook niet kunnen voorstaan op zijn toekomstig *chieftainship*, maar als gelijke onder gelijken kunnen opgroeien.⁸

Ook de *tshivhidza* is onderwerp van gesprek, deze *indaba* in Venda, die net als de volksvergadering bij de Zoeloes, beoogt helderheid en doorzicht te geven in de problemen die in een volk leven. Iedereen mag vrijuit spreken en spreekt tot er een oplossing is gevonden en de gevonden oplossing wordt door de *chief* en ter instemming van het volk als beslissing vertolkt. Van het grootste belang zijn daarbij de raadgevingen, die de adviseurs aan hun *chief* verstrekken.

Elke woensdag houdt de *deputy chief* van Mashua zitting om uitspraak te doen in zaken van rechterlijke aard. Zijn hoofdmannen dragen de onderwerpen aan, wanneer ze er zelf niet uit kunnen komen. Meestal gaat het om zo'n drie tot vijf zaken. De bespreking ervan met de betrokkenen duurt gemiddeld ongeveer een uur per zaak.

Als resultaat ervan legt de *deputy* in geval van overtreding dikwijls een boete op. Het geld komt in de gemeenschapskas en wordt voor een goed doel aangewend, bijvoorbeeld voor het opknappen van de school. De hoogste boete die hij ooit heeft opgelegd, was 200 Rand (f 90,-). Het ging toen om een zaak van hekserij, weet hij nog. Maar meestal zijn de overtredingen niet zo ernstig en de boetes lager. Nog nooit is iemand die hij heeft beboet ontevreden weggegaan, want iedereen weet dat zijn zaak grondig is besproken en waaraan het geld van de boetes wordt besteed.

Tevreden stelt de *deputy chief* vast dat hij altijd de juiste beslissingen heeft genomen en dus nog nooit spijt van een beslissing heeft gehad. Dat kan eigenlijk ook niet anders, want hij is altijd goed geadviseerd. Maar nog belangrijker is dat zijn broer, Thomas, zovele jaren lang op zo'n voortreffelijke wijze leiding aan zijn volk heeft gegeven en er zo voor zorgde dat dit land een land van vrede is. De volkeren van Venda en Tsongo hebben diep respect voor deze *chief*, die hier naast ons zit, het gesprek

de hele tijd stilzwijgend gadeslaat en ons af en toe vriendelijk met zijn grote, droeve ogen aankijkt.

"Een *ndou*", kenschetst Connie hem. "Zijn enorme hoofd en hopeloos kolossale lichaam doen me denken aan een lieve tedere olifant. Ik kan me voorstellen dat hij met zijn zachtmoedige blik mensen helemaal voor zich inneemt. Mij in elk geval wel." We zijn alweer vertrokken. De stoelen hebben we naar beneden helpen dragen. Het afscheid was kort. We worden verwacht op de volgende afspraak en opnieuw zijn we laat. Twintig kilometer lang wolken van stof achter ons.

De adviseur van de *royal family* staat al klaar, als we eindelijk uitstappen bij het paleis. Het verschilt in niets anders van andere kralen waar we zijn geweest dan dat er een muur van op elkaar gestapelde stenen omheen is gebouwd. De adviseur spreekt in een barak buiten het paleis een kort welkomstwoord. Haalt ingelijste foto's van voormalige vorsten van de wand en geeft er tekst en uitleg bij. Een van hen heeft nog meegevochten in de Tweede Wereldoorlog. De foto toont een kleine man met witte baard. Engels uniform, een koningsstaf in de hand. De adviseur klimt weer op de tafel en hangt de foto zorgvuldig terug aan de verroeste spijker in de wand.

Een oudere vrouw komt de barak binnen, vleit zich neer op de grond naast de deur, groet ons met plat gevouwen handen op de gebruikelijke wijze en vertrekt weer.

"*The royal family is expecting you. Let's go outside and meet them*", stelt de adviseur ons voor. We lopen achter hem aan. Op de buitenmuur van de barak is een gedenksteen aangebracht, die in witte verf de verbintenis tussen volkeren memoreert:

IL I TOMBO LO RWELWA TARI NGA
VHO NANGA M.D.C. DE WET NEL,
KHOMISHINARI - DZHENGERALA VHA U
THOMA WA VHAVENDA NA VHATSONGA:
NDI TSHIANGADZI TSHA VHUKONANI
HA VHUDI VHURE VHUKATI HA VHADU-
HULU VHA VHUHOSI HA DAMBANYIKA NA
VHA THU VHA VHO PAUL KRUGER,
- KHORO YA LUSHAKA YA HA DAVHANA

7-10-1966

HIERDIE HOEKSTEEN IS GELÉ DEUR
SY ED. DR. M.D.C. DE WET NEL
EERSTE KOMMISSARIS - GENERAAL VAN DIE
VENDA EN TSONGA VOLKSGROEPE
AS 'N GEDAGTENIS AAN DIE MOOI VRIENDSKAP
TUSSEN DIE KONINKLIKE AFSTAMMELINGE
VAN DAMBANYIKA EN DIE VOLK
VAN PAUL KRUGER
- DAVHANA STAMOWERHEID

We begeven ons naar de koninklijke afstammelingen, die iets verderop in een klein groepje op ons staan te wachten. Het droge gras waarover we lopen is bedekt met vuil: papiersnippers, een oude krant, bier- en colablikjes, autobanden. Tussen de struiken ligt het verroeste karkas van een wagen.

De mannen zijn eenvoudig gekleed in flanellen broeken en gekleurde overhemden met korte of opgerolde mouwen. Een voor een drukken de leden van deze koninklijke familie ons de hand. Er wordt nauwelijks gesproken. Maar ze moeten weg. Andere afspraken roepen. Gegeneerd verontschuldigen we ons voor onze late aankomst. Of we nog wel een foto mogen nemen –tenminste als daar de tijd voor is? Het streelt hun ijdelheid. Zeker is het toegestaan hun beeltenis vast te leggen, maar dan op een mooiere plek dan hier. Achter de barak bij de muur van het paleis is het beter.

Met z'n allen lopen we erheen. Alleen de oude vrouw blijft achter. Een drietal stoelen wordt naast elkaar gezet. De mannen nemen erop plaats, maar een foto mogen we nog niet nemen. Een moment geduld. Dan komt de oude vrouw. Een mooie doek om haar lichaam geslagen, een gele bandhoed op het hoofd, ijzeren ringbanden om haar polsen. De koningin-moeder. In al haar trots neemt zij plaats op de grond voor haar zoons. Ons wordt gewezen vanwaar en hoe we de foto's van dit tafereel moeten nemen. Koninklijke beelden.

Dan staan de mannen op om afscheid van ons te nemen. Ze drukken hun waardering uit voor onze komst. Misschien kunnen we over een maand terugkomen om aan het grote feest hier deel te nemen. Ze verwachten tenminste vijftienduizend bezoekers. Er zijn ook uitnodigingen naar de regering in Kaapstad en Pretoria gestuurd. Naar alle waarschijnlijkheid zal Nelson Mandela komen. Over een maand vindt de inauguratie van de nieuwe koning van Venda plaats. Een zeer belangrijke gebeurtenis, waarvoor de voorbereidingen al weken geleden zijn begonnen.

We voelen ons zeer vereerd, maar zien geen mogelijkheid om dan weer hier naar toe te komen. Tot hun spijt moeten we de uitnodiging afslaan. Een voor een kijken we hen aan. De kans dat een van hen de nieuwe koning wordt, achten we vrijwel nihil. Want van hen is algemeen

bekend dat zij de zoons van de koningin-moeder zijn. Haar eerstgeboren zoon moet dus ergens in Venda rondlopen, zich onbewust van zijn koninklijke afkomst. Pas twee dagen voor zijn inwijding zal de *makhadzi* in het diepste geheim naar hem toekomen en hem vertellen wat hem te wachten staat. En het volk zal zijn nieuwe koning voor het eerst aanschouwen op het moment dat de dekens rond zijn lichaam worden opengeslagen. Tenminste, als wij alles goed begrepen hebben.

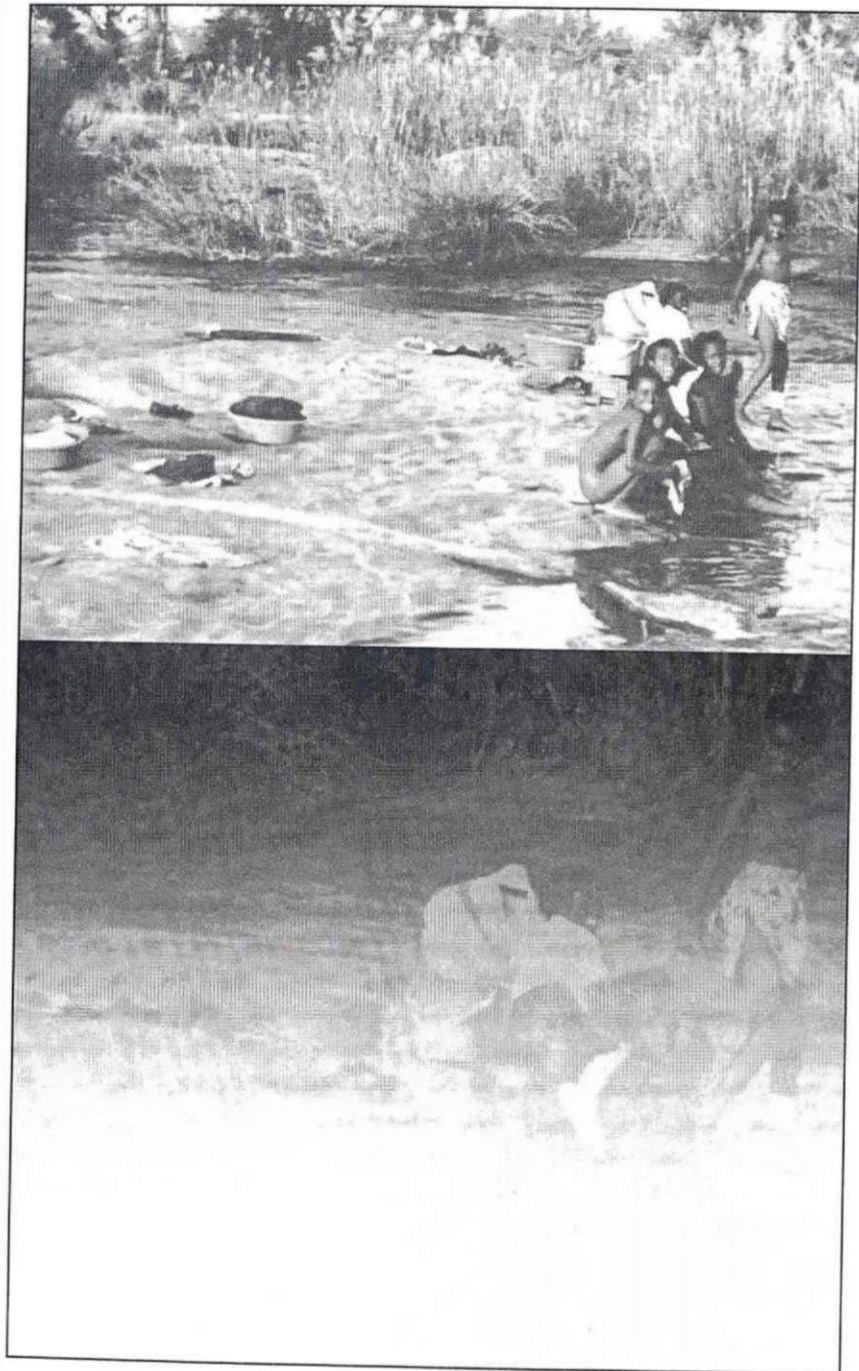
De dag is al bijna voorbij, wanneer wij onze terugreis naar het Acaciapark aanvangen. De geiten langs de weg worden door kinderen bij elkaar gedreven en naar de kraal gebracht. Koeien sjokken, begeleid door kinderen met zweepstokken, in rijen achter elkaar huiswaarts.

Voor de derde maal die dag steken we de Luvuvu-rivier over, waarin nog krokodillen leven, zo vertelde Gerson ons vanochtend. Deze keer ligt de rivier te glanzen in het licht van de zonsondergang. We houden stil op de brug. Aan onze linkerhand spelen kinderen duikertje in het helderblauwe water. Op de oever rechts van ons zijn vrouwen op hun knieën kleren aan het wassen. Achter hen in het pluimenriet hangt de was te drogen in de zon. Daartegenover aan de andere kant van de rivier zit en staat een zestal mooie meisjes in het water. Ze kijken giechelend naar ons op.

Wouter en ik stappen uit, fototoestellen in de hand. Een van hen heeft het direct in gaten. Zonder gêne neemt zij, naakt als zij is, een pose *en profil* aan, waarbij ze haar rechterheup uitdagend de lucht in steekt. Haar vriendinnetjes schateren het uit, spettend met de handen in het water. Dan wordt het lieflijke tafereeltje nog uitgebreid, als we gezang horen. Een groepje van vijf jonge vrouwen komt over de verre weg voor ons aanlopen. Ze zijn in fleurige rokken gestoken, dragen takkenbossen op het hoofd. Hun witte tanden in de bruine gezichten lachen ons tegemoet. Terwijl zij zich naast elkaar over de hele breedte van de weg spreiden, nemen deze houtdraagsters de mooiste poses voor ons aan. Vrolijk groetend passeren ze ons zonder ook maar één moment hun stap te vertragen.

Plotseling verscheurt het geluid van een claxon dit bekoorlijke beeld. Een grote vrachtwagen achter ons. We blokkeren de weg. Zwaaiende

zwarte armen sommeren ons door te rijden. En mét de rivier, de was-
sende vrouwen en de badende meisjes laten we de traditie van een cul-
tuur achter ons. De zon daalt al sneller aan de horizon.

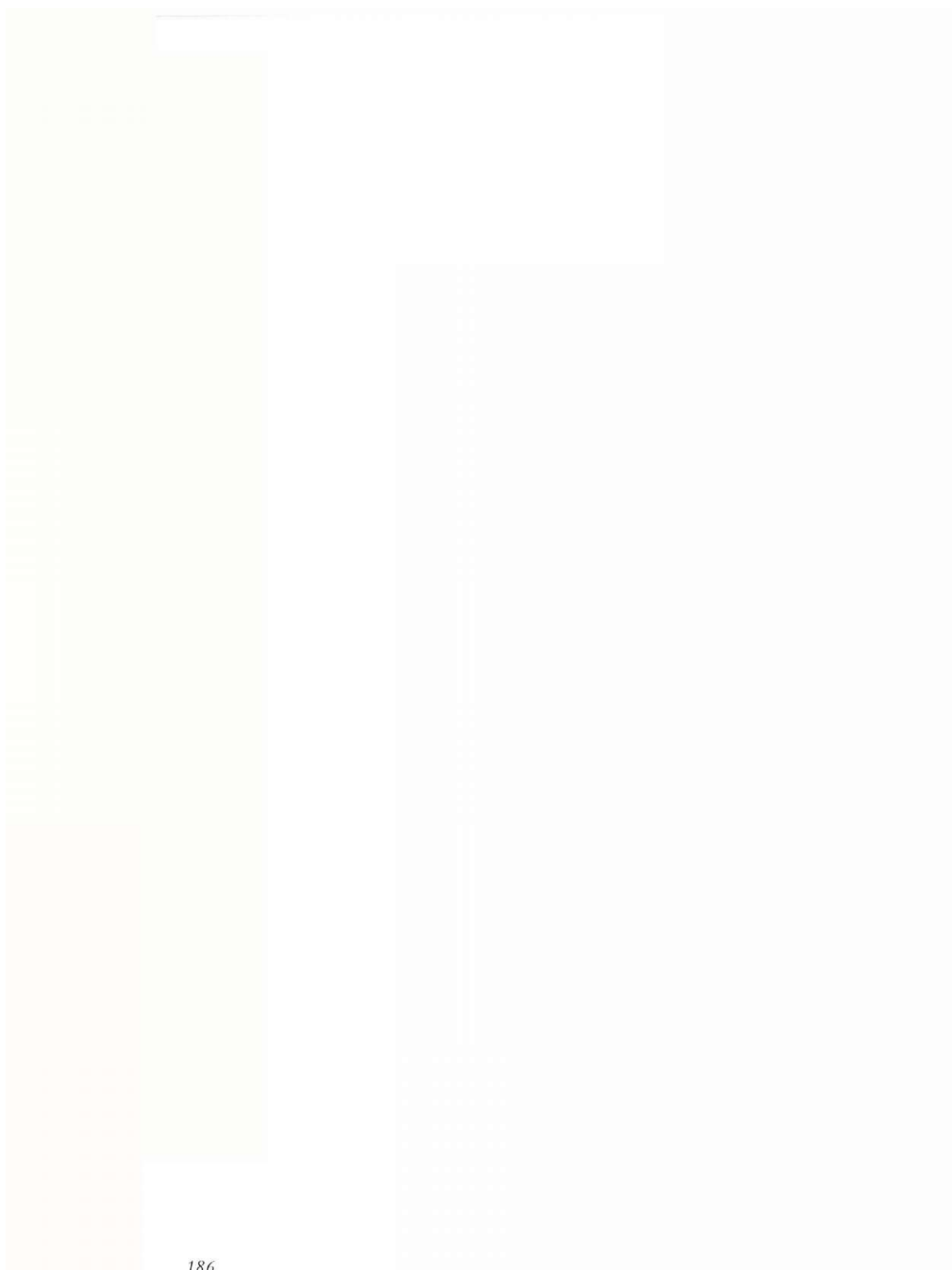

Jongvrou

Die jongvrou dra hout vir haar
vuur
regop deur die veld op haar
kop.
Uit die berg kom sy aangestap
in die middag (growwe riem
styf
gewoel om die lang stukke hout
uit die droë bosse gebreek).
Sy vervat af en toe die drag
op haar kop. Die oostewind
waai
haar lang sisrok teen haar
enkels
waarom rooi tou lig gedraai is.
Sy dink aan die vuur teen ske-
mer
as hulle die duikerram braai
en sing: "Kokwane. Kokwane."

Het meisje draagt hout voor
haar vuur
rechtop door het veld op haar
hoofd.
Van de berg af komt zij aange-
lopen
in de middag (een grove riem
vast
gebonden om de lange uit de
droge
bossen gebroken stukken hout).
Zij verschikt soms de vracht
op haar hoofd. De oostenwind
waait haar lange sisalrok tegen
haar enkels
waar rood touw licht omheen is
gedraaid.
Ze denkt aan het vuur als het
schemert,
als ze de duikerram braden
en zingen: "Kokwane,
Kokwane."

(Johann Lodewyk Marais, *PalimpSES*. Kaapstad/Pretoria, 1987, p.39)

ZWEET

Op de vele kilometers omzwervingen die we maken om de *induna* en zijn *chief* te bezoeken, rijden we donderdag op onze terugreis van het mislukte bezoek aan Mutele langs de Nwanedi, een zuidwaartse zijtak van de Limpopo.

Connie en Johann Marais zitten in de auto met Wouter. Ik rijd met Johan Viljoen mee. De open ramen maken een gesprek onmogelijk. Het zweet gutst van onze lichamen -hoe hard we ook rijden. Het verlangen naar de andere wagen met zijn airconditioning is groot, maar onervulbaar. Daarvoor rijdt hij te ver achter ons. Zo ver dat we stoppen, wachten en uiteindelijk keren. Hij staat geparkeerd bij een kleine heuvel aan de roodbruine rivier.

Achter de heuvel ligt een akkerlandje, groen van de gewassen. We stoppen, stappen uit, klimmen over het prikkeldraad en lopen over een paadje tussen spinazie en tabak door naar de anderen, die staan te praten met een man die het land bewerkt. Hij spreekt Venda, maar verstaat het Sotho van Johann Marais goed.

Vroeger werkte hij in de mijnen in Johannesburg. Dat putte hem volledig uit en hij wilde er dan ook zo snel mogelijk weg. Gemakkelijk was dat niet, want een inkomen is broodnodig en zonder geld is het moeilijk voor jezelf te beginnen. Toch heeft hij het gedaan. Hij is hier naar toe gekomen, heeft dit stukje land gepacht, bewerkt en bebouwd. Dankzij het water is de grond hier vruchtbaar. En nu kan hij van het geld dat de dorpelingen uit de omgeving voor zijn gewassen betalen, net rond komen. Maar in elk geval heeft hij zijn vrijheid terug en kan hij

leven op het land dat hij liefheeft.

Achter hem op het weggetje door zijn akker, zitten zijn drie kinderen op houten krukjes bij een smalle scheve boom rond een houtvuurtje waar een pot en waterketel op staan te pruttelen. Een klein tafeltje naast hen is gedekt voor het middagmaal: een oude theedoek als tafellaken, een paar plastic borden, geen bestek. Zijn vrouw is bezig met de was in een plastic teiltje, dat boven op een verroest olievat staat. Verder bestaan de schamele bezittingen uit een jerrycan met water en enige pannen en potten. Aan een verticaal neergezette boomstam hangt een colbertjasje. De kinderen, vijf, zeven en twaalf jaar oud, giechelen naar elkaar, verleggen om onze aanwezigheid. Ze zijn blootsvoets, hun kleren en handjes vuil van het stof. Pas na enige tijd wint de nieuwsgierigheid het van hun schroom. Maar dan komen ze ook snel los. Ze durven me zelfs een handje te geven, als ik naast ze kom zitten en lachen vrolijk en open om de gekke geluiden die ik maak. Ze verstaan niets van wat ik zeg, maar imiteren al vlug een paar van de woorden, die ik uitspreek. Ik leer ze afscheid nemen in het Nederlands en als we vertrekken, rennen ze nog een tijdje “doei” roepend achter ons aan.

Voordat we gaan, koopt Johann wat spinazie van de boer. Tien grote groene bladeren, die in geen enkel opzicht op de kleine blaadjes lijken, zo kenmerkend voor de spinazie in eigen land. Op het moment dat we weggaan, draait een militaire auto de bocht van het akkerpad op. We schrikken en vragen ons af of de militair die uitstapt, iets van óns zou moeten. Gelukkig is dat niet het geval. Ook hij komt enkel langs om wat groenten te kopen. Gerustgesteld rijden we weg. Connie en Johann in Wouters wagen. Johan Viljoen en ik zwetend achter hen aan.

Op onze jacht naar afspraken doen we twee keer de boerderij aan van Jan Stein, een kennis van Johann Marais. De eerste keer op woensdagmiddag, 20 augustus, -vlak nadat we de beide Johannen, Marais en Viljoen, in Tshipise ontmoet hebben en op de terugreis zijn naar Nwanedi Luphephe.

Wij hadden immers niet de rechtstreekse route genomen van Thohoyandou naar Tshipise, zoals we met hen hadden afgesproken, maar waren via Nwanedi Luphephe gegaan, omdat een tocht door dit

park ons mooier leek. De onbegaanbare weg bestond uit keien en gaten, leverde een lekke band op en kostte meer tijd dan verwacht. Zo troffen we hen dan een uur te laat aan, rustig op ons wachtend. *African time* – ook in het Europees ingerichte vakanticoord voor stadsblanken, dat Tshipise is.

Gelukkig was het volgeboekt en had Johann zijn toevlucht moeten nemen tot het 50 kilometer verder gelegen Nwanedipark, in het hart waarvan zich een van alle gemakken voorzien rondavel conferentievoord bevindt.

Nu moesten we deze vijftig kilometer, die we met zijn drieën net hadden gereden, opnieuw afleggen, –terug naar Nwanedi Luphephe en verder nog. Want onderweg bedacht Johann dat we misschien eerst nog een bezoek aan een kennis van hem konden brengen. Hij had hem al een tijd niet meer gezien en het leek hem aardig hem te verrassen. Dus reden we voorbij de ingang van het Nwanedipark voor een bezoek aan Jan Stein.

De boerderij ligt een flink eind, maar nog net zichtbaar, van de geasfalteerde weg af en is slechts bereikbaar over een *gravelroad* die door het akkerland voert. Onze wagens hullen de zwarte landarbeiders langs de kant van de weg in wolken van stof. Dat belet hen echter niet ons na te zwaaien. Jan Steins *plaas* ligt in de schaduw van gigantische *njalabomen* en wordt omgeven door een met zorg onderhouden tuin, waarin eigenhandig gekweekte *impala-lelies* bloeien. Het bestaat uit een woonhuis met enkele stallen. Het geheel ziet er goed verzorgd, maar niet erg welvarend uit.

Jan Stein is niet thuis, zo komt een huishoudhulp ons vertellen. Hij is al een tijdje weg naar een vergadering van boeren over de verkoop van land. Het zal wel even duren voor hij terug is. Besluiteloos dreuntelen we rond het woonhuis. Johann is net begonnen een briefje te schrijven, als stofwolken in de verte duiden op de komst van twee wagens. Het is inderdaad Jan Stein, vergezeld van een andere boer, die onmiddellijk weer doorrijdt.

Hij groet ons hartelijk, wijst ons enige stoelen, die in de tuin staan opgesteld rond wat losse tafeltjes, en begint in *vinnig* Afrikaans te praten. Het

is nauwelijks te volgen voor ons, maar Johann schijnt hem goed te verstaan. Uit zijn woorden, die bij vlagen voor ons herkenbaar zijn, begrijpen we dat het al politiek is, waar hij het over heeft.

De staat, de provincie. Alles is tegen hem. Hij woont hier nu al vrijwel zijn hele leven als zetbaas en heeft met eigen hand in het zweet zijns aanschijns het land bewerkt en tot bloei gebracht. En nu nemen ze hem alles af. Het is de schuld van die kaffers. Goed, hij weet dat hij dat woord niet mag gebruiken in deze nieuwe tijd, maar hij doet het toch. Want kaffers zijn en blijven het. Waarom willen ze hem weg hebben? Om zijn land in te pikken. Dat bleek maar weer op de vergadering die hij zojuist bijwoonde. Maar hij pikt het niet. Hij blijft. Samen met de anderen, zijn nabije en verre burens, met wie hij hierover regelmatig contact heeft.

Ze hadden het toch goed? Ze hadden toch niets te klagen. Het is door Hilversum, door die opruiende uitzendingen waarmee Zuid-Afrika elke dag maar weer vanuit Nederland bestookt werd, dat zich de onvrede bij de kaffers heeft ontwikkeld. "Jullie", wijst hij de vinger priemend naar ons, "jullie zijn de feitelijke oorzaak dat ik nu met de nek word aangekeken. Met je anti apartheidsbeweging. Maar mij krijgen ze er niet onder. Ik blijf!"

De toon is gezet; pareltjes van angstzweet sieren ons voorhoofd. Hoe te reageren? We zwijgen bedremmeld en gaan zo een discussie met hem beleefd uit de weg. Maken hem duidelijk dat we hem niet echt verstaan, hoewel de teneur van zijn woorden, onderstreept door zijn gebaren en mimiek, ook ons volslagen helder is. Maar je gaat toch geen ruzie maken met degene die je ontvangt. En ondanks zijn harde woorden aan ons adres, blijft ook hij zich als een gastheer opstellen, die wil laten zien dat hij wel degelijk tot de beschaafde wereld behoort –al is de interpretatie van wat beschaafd is geheel aan zijn zijde.

Hij leidt ons over zijn erf rond, laat zijn tuinen zien en een kamer in zijn woning. De wanden ervan zijn volgestouwd met jachttrofeeën. De een nog groter en mooier dan de ander. Koppen van impala's, herten, zwijnen, een wildebeest, ja zelfs een buffel sieren de wand. Op de grond ligt een kleed van berenpels, compleet met kop en op tafels en kasten, overal staan en liggen opgezette dieren. Niet zelf geschoten, bekennt hij lachend, hoewel hij altijd wel een fervent jager is geweest, maar het

opzetten van dieren is een andere tak van sport, die hij niet beoefent. Als we weer buiten zijn, vraagt hij of we ook bier hebben meegenomen, dan kan hij ons iets aanbieden, want momenteel heeft hij geen bier in huis. We schudden ontkennend het hoofd en grijpen de gelegenheid onmiddellijk aan om ons uit de voeten te maken. Het wordt onze tijd, want het toegangshek tot het Nwanedipark sluit om zes uur en we hebben nog een weg te gaan. Akkoord, maar dan moeten we morgen terugkomen en iets te drinken meenemen. Hij van zijn kant zal dan wat voedsel aan laten rukken.

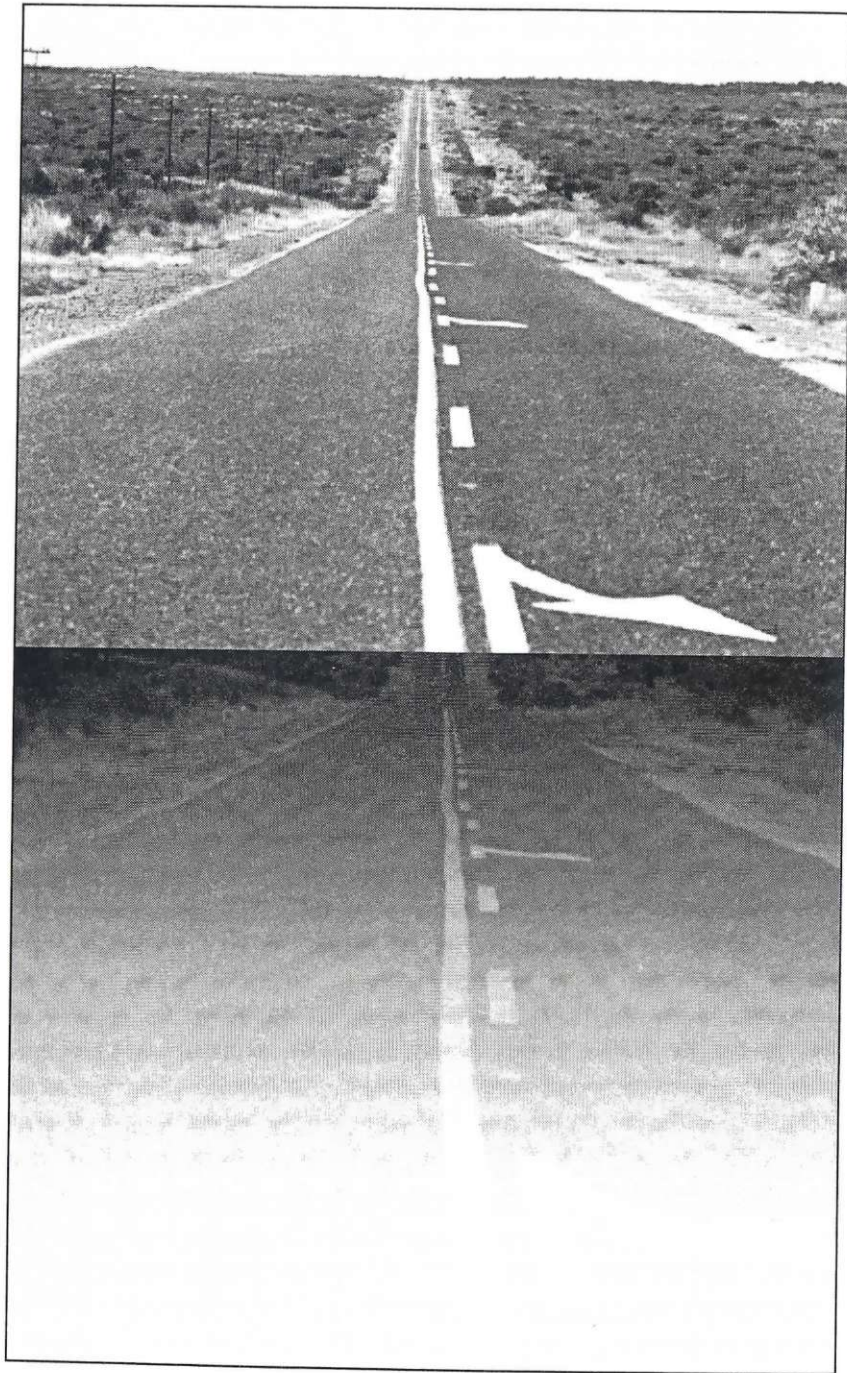
Hij kijkt omhoog naar de onbewolkte lucht: ja, het zal wel kunnen. Vanavond of vannacht gaat het zeker regenen, maar morgen is het droog. Dan kunnen we dus wel een *braai* houden.

De tweede keer dat we Jan Stein op zijn boerderij bezoeken, zijn we op de terugweg naar Pretoria. Het was ons niet gelukt om zijn uitnodiging voor de donderdag gestand te doen. Daarvoor hadden we die dag teveel tijd verloren met het heen en weer rijden tussen niet nagekomen afspraken. Eigenlijk kwam het excuus ons wel goed uit, maar we wilden toch ook niet definitief vertrekken en hem beledigd achterlaten. Dus besloten we om dan toch nog maar even bij hem langs te gaan na ons bezoek aan *chief* Mutele op vrijdagochtend.

In een bocht van de gravelweg, waar eergisteren nog een aantal gestreepte *nakedi*, muishondjes, speelde, heeft zich een grote plas water verzameld. Niet van de regen, want het is de afgelopen dagen kurkdroog en stralend heet weer geweest. Zo droog, dat de arbeiders van Jan Stein het nodig vonden om het akkerland te besproeien. De sproeiers staan nog vol open, als we langsrijden, en het koele water klettert op de voorruit van de auto's, die half wegglijden in de gladde modder van de plas. Toch lukt het zowel Johann als Wouter –ervaren automobilisten als ze zijn– om met de nodige tegensturing de wagens heelhuids door de zwarte poel te leiden, terwijl de modder aan alle kanten opspat en het wit van de wagens met grote klodders zwart bevlekt.

Opnieuw blijkt de lange magere man, wiens huid gebruind is door het voortdurende werken in de zon, niet thuis te zijn. En opnieuw begint

Johann een briefje te schrijven. Maar ditmaal maakt hij het af. Geen auto's in de verte. Geen Jan Stein die ons ontvangt. Mét het briefje laten we een kalender met Hollands landschap, een paar pakjes sigaretten, wat blikjes bier en een fles wijn achter in de hoop Jan Stein wat milder tegenover ons te stemmen.

Vergelegen

Al ons sweet lê hier, al ons lag en ons huil. Elke boom en klip op Vergelegen het 'n storie, elke klofie, en net ons ken hulle storie. Ons ken elke berg en elke voetpad soos ons onself ken, soos ons die huis ken, soos ons elke skaduwee in die huis ken, en die kraak van elke deur, en elke geitjie teen elke muur. Vergelegen is nie 'n plaas nie, Vergelegen is óns, -elkeen van ons op sy eie en almal van ons tesame. Jy kan nie van jouself af weggaan nie.

Al ons zweet ligt hier, elke lach en elke traan. Elke boom en klip bij Vergelegen heeft 'n verhaal, elke kloof, en alleen wij kennen hun verhaal. We kennen elke berg en elk voetpad, zoals we onself kennen, zoals we het huis kennen, zoals we elke schaduw in het huis kennen, en het kraken van elke deur, en elk hagedisje tegen elke muur. Vergelegen is geen boerderij, Vergelegen zijn wij, -ieder van ons op zichzelf en wij allemaal samen. Het is onmogelijk van jezelf weg te gaan.

(Chris Barnard, *Voetpad naar Vergelegen*, Kaapstad, 1987, p147.)

EINDELOOS WEG

Dan vangt de terugreis van vierhonderd kilometer naar Pretoria aan. Het afscheid van de beide Johannens is kort maar hartelijk. Tot Pietersburg rijden we nog achter elkaar. Daarna gaat ieder zijns weegs. Zij eerst, dan wij. Het doel, Pretoria, is hetzelfde, maar het rijtempo verschilt, zo spreken we af. En vlak voor Pietersburg, waar een bloedende man langs de weg en een blokkade door een takelwagen de restanten van een verschrikkelijk ongeluk zijn, rijdt Silas langs ons naar het noorden. Hij zwaait, maar we zien hem niet. Hij keert, maar haalt ons niet meer in. Afscheid van Venda.

Het mijmeren begint; de tegenstellingen tuimelen over elkaar heen in mijn hoofd. Jan Stein en Mutele, de hoofdman van Madimbo en Silas, zwart en blank, traditie en moderne tijd, Thomas Tshinavhe en *Whatyoucall*, leiderschap en horigheid, man en vrouw. Ik krijg er geen grip op.

De weemoed van het afscheid maakt de behoefte groter om de traditie van Venda te romantiseren. Om het individualisme ver weg te werpen en in te ruilen voor het communalisme van de *deputy chief* van *chief* Ramagundo. Om de koude regen in Nederland voorgoed te verruilen voor de winterse warmte van Venda. 'Aangenaam gebied', zoals de oorspronkelijke bewoners Venda niet voor niets noemden, toen zij het in de 18^e eeuw vanuit het noorden binnentrokken en er hun tradities vestigden.

Maar wat zijn die tradities? Hebben we ze deze dagen eigenlijk wel

meegemaakt? Het T-shirt van de drumster op de inauguratie van de *chief* van de Thengwe in Manchi. De geloken ogen van Tabana bij Van Zyls gereformeerd gebed in QwaQwa.

De stem van Nchabeleng snerpt opnieuw in mijn oren: "Er is geen sprake meer van een Venda traditie. Die is weg. Moderne invloeden en traditionele cultuur zijn onontwarbaar in elkaar gekluwd. Voor jullie is het slechts het vreemde wat je aantrekt, maar dat vreemde is er niet meer. Die zogenaamde traditionele inwijding, die je hebt meegemaakt. Daar was helemaal niets traditioneel aan. Als het echt traditioneel was, dan zou het in grote afzondering en stilte gebeurd zijn. Het zou donker zijn geweest. Alleen de *makhadzi* en de *ndumi* en enkele nauwe getrouwen zouden erbij zijn geweest. Pas na de inwijding zouden ze zijn teruggekomen en de nieuwe leider aan het volk getoond hebben. Dan zou er volop en uitbundig feest zijn gevierd. Maar een inwijding, zoals jullie erover vertellen? Nooit! Want nooit zou ook maar iemand hebben toegestaan dat jullie erbij zouden zijn geweest. Je hebt gewoon volksvermaak meegemaakt –misschien zelfs enkel afgestemd op de toeristen die jullie zijn."

Nchabeleng, de decaan onderzoek en ontwikkeling aan de universiteit van Venda in Thohoyandou. 't Is alweer enige tijd geleden dat we hem ontmoetten, toen hij vertelde dat de mensen in Venda hun rondavels bouwen naast de door projectontwikkelaars gebouwde woningen. Nchabeleng, die twaalf jaar in ballingschap heeft geleefd en in totaal zevenentwintig jaar in het buitenland heeft gewoond. In Engeland, in Amerika, en ook jaren in Nederland. Nchabeleng met zijn stalen bril-letje op zijn rusteloos rondbewegend hoofd in het restaurant van het hotel van Thohoyandou. Hij at niets behalve het nagerecht, omdat eten zoveel minder voedsel geeft dan denken.

Ik noemde hem cynisch, maar dat was hij niet, zei hij. Hij was filosoof, gepromoveerd op Paul Feyerabend in een poging de suprematie van de westerse wetenschapsmethodologie aan de kaak te stellen. Hij had geweigerd de literatuur die zijn promotor Nuchelmans hem opgaf, te lezen: "Ik zoek mijn eigen literatuur wel bij mijn onderwerp. Mij hoeft je niet te beïnvloeden. Ik vind mijn weg wel." Zelfstandig denker, hoogleraar op de universiteit, gewone man van zijn volk. "Mijn professoraat

telt niet als ik tussen de mensen van mijn stam ben. Dan ben ik enkel als de anderen. Ouderdom en respect voor de ervaring van ouderen, geboren leiderschap. Dat telt, maar het hoogleraarschap aan de universiteit van Venda? Nou, nec.” Het zijn vrijwel dezelfde woorden als die van Zibi, de decaan aan de universiteit van Potchefstroom en traditioneel leider. Er moet dus wel een kern van waarheid inzitten?

Traditioneel kende men hier goed noch kwaad, vertelt Nchabeleng. De mensen leefden, simpel in de saamhorigheid van hun stam. Oordelen, beoordelen, laat staan veroordelen, het was het laatste waar ze aan dachten. De *chief* was de stem van het volk en liet zijn eigen wil niet prevaleren boven die van de gemeenschap. Waarom zou hij? De mensen hier hoedden elkanders vee, kwamen voor elkaar op en deelden elkaars zorgen in alle vriendelijkheid.

Ze leefden in en bij de natuur, die alles gaf waaraan ze behoefte hadden –onvergelijkbaar met het leven in welke stad dan ook. Bezit was van geen belang, want alles wat ze bezaten, was gemeenschappelijk. De moeder was het boek, want boeken hadden ze niet. En dus was alle kennis die nodig was, bij haar. Zij was het die de verhalen, de gewoonten en gebruiken, en de vaardigheden doorvertelde en overbracht. Bij haar ging de familie te rade. Zo leefde men van generatie op generatie.

En zeg nou niet dat ze dus als dieren leefden, zonder bewustzijn. In eenheid leven met de natuur, de afwezigheid van oordelen en veroordelen en de afwezigheid van individueel bezit, betekenen nog niet dat het denken op zichzelf ontbreekt. Als het onderscheid tussen goed en kwaad niet op individueel niveau wordt gemaakt, omdat de gemeenschap het hoogste goed is, wil dat niet zeggen dat moraal afwezig is.

Maar de kerk met haar zendelingen en missionarissen leerde hun de moraal van het individuele hoog te achten en doorbrak op perverse wijze de tradities van deze samenleving. Gelukkig is dat niet helemaal gelukt, want in het verborgene zijn de gewoonten en opvattingen, de gebruiken en tradities blijven bestaan. Onttrokken aan het oog van de kerk bleven de zogenaamd primitieve rituelen uitgevoerd worden.

Er zijn toch altijd wel middelen te vinden om de schijn te wekken dat je meedoet, terwijl je feitelijk blijft doen en denken wat je altijd dacht en deed. Hetzelfde gold in de tijd van de apartheid. Ook toen zijn de

gemeenschappen tegen alle verdrukking in voor een groot deel zichzelf gebleven. Het geldt zeker niet voor iedereen. De *chief* die naar persoonlijk bezit en gewin heeft leren verlangen, zal zich manifesteren als een dictator. Hij krijgt onmiddellijk alle mogelijkheden om zijn volk uit te buiten in de schoot geworpen –juist omdat het traditioneel een grenzeloos vertrouwen in zijn leider heeft. Vele leiders zijn inderdaad die kant opgegaan als vreselijke prototypes van de effecten die de ene cultuur op de andere kan hebben.

Maar in de kern is de gemeenschap hier niet veranderd, hoewel ook hier het kluwen van traditie en moderne tijd onontwarbaar is, beide meer en meer in elkaar geïntegreerd raken, en het oorspronkelijke onzichtbaar is geworden.

“Wil je een sigaret?” Wouters vraag schrikt me uit mijn overpeinzingen op, als hij het geelgroene pakje van het inmiddels overbekende merk *Gauloises Light* onder mijn neus houdt. Hij weet nog niet dat zijn vraag in de toekomst naar aanleiding van *bammer* Johan van Baalen zal veranderen in “*Sal ons rook?*” en zich zal ontwikkelen tot een traditionele uitspraak tussen ons drieën. Gretig accepteer ik. We blazen rook uit, wisselen wat woorden. Dan valt de stilte weer in.

De auto rijdt met een snelheid van honderdveertig kilometer per uur over het uitstekend onderhouden *teerpad* op weg naar Pretoria. De wegeninfrastructuur is erg goed in Zuid-Afrika, –althans voor wat betreft de geasfalteerde hoofdroutes. Daarbuiten zit je onmiddellijk op gravel. Wie zei dat ook weer? Dat in armere landen de aandacht voor de infrastructuur zo groot is. Niet omdat de overheid dat graag wil, maar omdat de corrupte ondernemers er wel bij varen en er maar al te goed op letten hun invloed op de overheid onder controle te houden. Enfin, het doet er niet toe.

Nchabeleng. Zijn verhaal roept herinneringen op aan wat Wouter nog zal vertellen, als hij teruggekeerd is uit Lesotho. Want na onze aankomst in Pretoria zullen onze wegen zich scheiden. Connie en ik gaan morgen door naar Kaapstad, terwijl Wouter in zijn eentje nog anderhalve week zijn zoektocht naar het leiderschap zal voortzetten. Op de plek waar ik nu zit, zal hij een vrouw laten plaatsnemen met een kip op haar

schoot. In Lesotho zal hij –tegen alle waarschuwingen uit Stellenbosch in– lifters mee gaan nemen –zij het alleen vrouwen en kinderen. En deze vrouw zal zijn auto voor het vervoer van haar kip gebruiken. Achteraf zullen er als herinnering enige veertjes op de bank liggen. Geen eieren. Ook in Lesotho ontmoet hij een aantal traditionele leiders. Verbaasd zal een van hen opkijken als Wouter op zijn vraag hoe in Nederland het *chieftainship* is geregeld, antwoordt dat het in het geheel niet bestaat. Dat wij helemaal geen traditionele leiders kennen, behalve misschien Beatrix, onze vorstin. De terechte conclusie van de *chief* dat hij dus de Beatrix van zijn stam is, zal Wouter alleen maar kunnen delen.

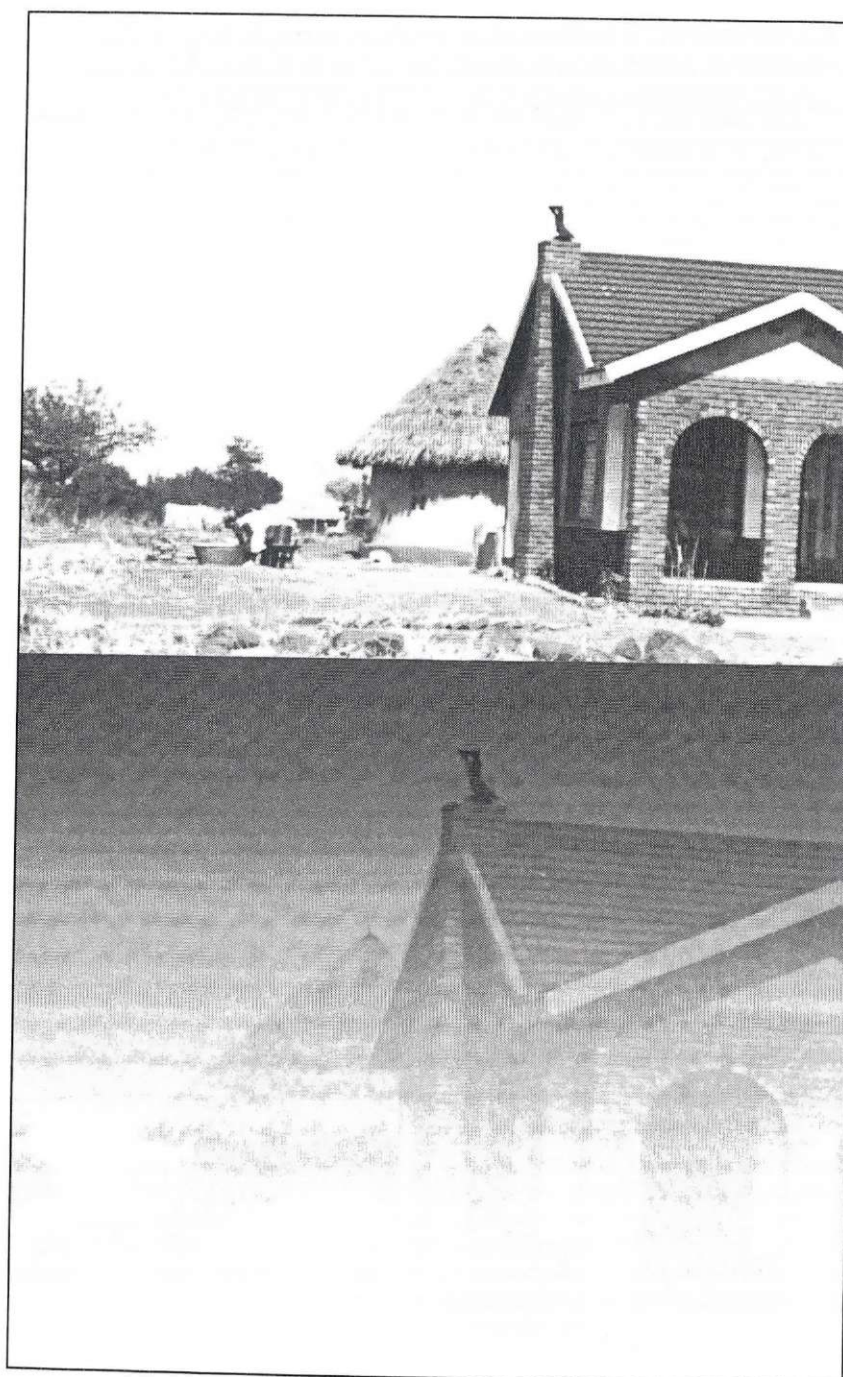
Bij weer een andere gelegenheid zal hij te horen krijgen dat het de Engelsen waren die de inlanders leerden niet zoveel koningen te hebben. De Engelsen zelf hebben toch ook maar één koning. Wat moeten zij er dan met meer dan een? *Quod erat demonstrandum*. En zo waren in één klap alle inlandse koningen koning af en mochten zij zich alleen nog *paramount chief* noemen.

Toch deed dit conservatisme van de Engelsen hun uiteindelijk niet zoveel. *What is in a name*, per slot van rekening? Als *chiefs* bleven de koningen immers precies hetzelfde doen als ze altijd al deden. Onttrokken aan het oog van de Engelsen bleven ze wat ze altijd al waren: koningen. Nee, het zegt meer over de Engelsen zelf, die de eeuwige hunkering naar hun eigen land nooit hebben kunnen verbergen. *Saltpricks*, worden ze daarom genoemd, *soutpiels*. Elke Engelsman die hier leeft, staat met het ene been in Zuid-Afrika en met het andere in Engeland en door deze geforceerde spreidstand hangt zijn geslacht permanent te verzilten in het zoute water van de Atlantische Oceaan.

Het is donker, als we Pretoria binnenrijden. De Orange Court Lodge is opnieuw ons huis, maar nu voor slechts één koude, regenachtige nacht. Het is voorbij met de warmte van het noorden. Op de natte straat valt het op dat er zoveel blanken zijn in tegenstelling tot de eerste keer dat we hier waren. Toen, nog maar drie weken geleden, waren we niet gewoon aan zwarte mensen om ons heen. Nu zijn we dat wel en springt het omgekeerde in het oog. Perspectieven wisselen.

De volgende dag, zaterdag, vliegen Connie en ik door naar Kaapstad, waar we Peter, Nicolle en Ferno weer treffen. Ook daar blijkt de wereld veranderd. Blanken alom. Rijke villa's langs kronkelende wegen. Alles even groen. Bij de verkeerslichten worden geen sinaasappels, frisdranken of kranten verkocht, zoals in Pretoria, of avocado's en bananen zoals in Venda, maar bloemen.

We logeren hoog in de Tamboerskloof, vlakbij de Tafelberg en Signal Hill. Camden Mansions van dezelfde eigenaars als de Orange Court Lodge. Ook dit *hostel* is zwaar beveiligd. Vanachter de stevige tralies van het hek groet ik volgens vanzelfsprekend Venda gebruik een passerende zwarte man: "*How are you?*" Hij groet me niet terug. Vraagt slechts bedelend om een sigaret en loopt zwijgend door als hij er een paar van me heeft gekregen. Is Venda mij nu voorgoed verloren?

Changes in traditional customs

We should take note that many of the traditional African customs and ideas [...] have severely been disrupted by the Western ways of life which have been introduced in Africa. Fortunately these traditional customs have not died out completely, and in some parts of Africa they are still observed, while in others they are being revived. [...]. Customs connected with birth and the naming of children can with slight modifications continue to be followed; but those concerned with initiation seem difficult to retain as a whole in practice, particularly because of the coming of Western types of schooling. In this the loss is great, but there is also gains in exchange. Whether one is better than the other is a matter of opinion [...].

We moeten opmerken dat vele van de traditionele Afrikaanse gebruiken en ideeën ernstig verstoord zijn door de westerse levenswijzen die in Afrika zijn geïntroduceerd. Gelukkig zijn deze traditionele gebruiken niet volledig uitgestorven en worden zij in sommige delen van Afrika nog steeds waargenomen, terwijl ze in andere delen nieuw leven wordt ingeblazen. Gebruiken ten aanzien van geboorte en naamgeving kunnen met lichte aanpassingen gehandhaafd blijven, maar het lijkt moeilijk om in de praktijk als een geheel vast te blijven houden aan de gebruiken met betrekking tot initiatie, vooral ook vanwege de opkomst van westerse schooltypen. Het verlies in dezen is groot, maar in ruil daarvoor is er ook winst. Of het een beter is dan het ander is een kwestie van mening.

(John S. Mbiti, *Introduction to African Religion*, Suffolk, 1991, p.103.)

HOME, SWEET HOME

Keuzemogelijkheden genoeg. We kunnen hier, dichtbij Stellenbosch, blijven, waar we nu inmiddels alweer bijna een week zijn. We kunnen ook naar Kaapstad gaan. Zeg het maar! Ze zijn allebei interessant. 't Enige is misschien dat het tweede wat meer reistijd kost. En we hebben alleen 's ochtends, want de middag is gereserveerd voor de slotbespreking van ons buitenlandverblijf.

Stellenbosch dan maar? Dat komt ook beter uit, want Johan van Baalen kent een student die er werkt en waarschijnlijk wel een gids kan regelen. Goed, donderdag, 11 september, 9.00 uur precies, voor de deur van het Departement Sielkunde. Een van de universiteitsbusjes zal gereed staan. Johan rijdt.

In Zuid-Afrika op studiereis zijn en dan geen *squatterkamp* bezoeken. Dat kunnen we onszelf niet aandoen. We zijn geen toeristen die op een van de vele georganiseerde groepsreizen delicaat niet op het bestaan van de plakkerskampen worden gewezen. "Als u nu naar links kijkt, dan ziet u de prachtige wijngaarden liggen, waar de overheerlijke Zuidafrikaanse wijnen worden geproduceerd". Terwijl rechts de krotten, afgeschermd door een haag van bomen en struiken, aan hen voorbijgaan.

We bezochten Soweto met onze goede gids Gabriël, maar toen waren we nog te bleu en voorzichtig om met een bewoner te spreken of een krot binnen te gaan. Nu zijn we gewend aan de schurende armoede en rijkdom, aan de gespletenheid van woonwijken, en aan de botsing van culturen. Angst en vrees zijn aanzienlijk minder geworden.

Zelfs Johan kijkt er anders tegenaan en steekt zijn revolver niet bij zich, zoals hij twee maanden geleden aankondigde. “*Michiel, als ons een plakkerskamp gaan besoek, moet jy nie skrik nie dat ek dan my rewolwer by my moet steek. Dit es baie gevaarlik in hierdie plaas. Ek dra my rewolwer vir selfverdediging, maar ek het darem gelukkig nog nooit nodig gehad om iemand te skiet nie.*” Zouden onze gesprekken met hem over criminaliteit in Zuid-Afrika dan toch van invloed zijn geweest? Heeft ons perspectief zijn perspectief ietsje veranderd? Het moet wel, want hij reageert anders.

De dag belooft warm te worden; de lente kondigt zich aan. Alles groeit en bloeit: camelia's, azalea's, flamingo's en aronskelken, die ‘*varkoren*’ heten in het Afrikaans. Zelfs de prothea's en de bougainville tonen alweer teken van leven. De geuren zijn soms bijna te sterk op deze prachtige ochtend, waarop wij het plakkerskamp van Stellenbosch bezoeken. De *suburb* is gegroeid op de plaats van een voormalige *vineyard* en telt inmiddels zo'n twintigduizend inwoners.

We komen binnen langs het enige sportveld dat Kayamandi rijk is. Een paar kinderen trapt er tegen een balletje. Het veld, waarop ze spelen, is kaal door het vele gebruik ervan. Gras groeit er nauwelijks. Meerdere teams moeten er noodgedwongen hun wedstrijden tegelijkertijd spelen. Rugby, maar vooral socker. Het is lastig spelen, want de fluitjes van de diverse scheidsrechters zijn moeilijk uit elkaar te houden, vertelt Eric. Hij is onze bescheiden gids, die op het gemeentehuis van Stellenbosch werkt, maar zelf in Kayamandi woont. Hij mag van geluk spreken dat hij werk heeft.

Zesenvijftig procent van de inwoners hier is werkloos. De weinigen die werk hebben verdienen hun schamele loon vooral bij de rijke Kaapse wijnboeren, bij de municipaliteit of de universiteit. Ook werken ze wel als bediende in de huishoudens van Stellenbosch.

We hebben ze ontmoet, deze *domestic workers*. In de Evergreen Lodge bij Riël, in de Orange Court Lodge in Pretoria, in Camden Mansions in Kaapstad, en hier in Stellenbosch, in Fynbos Villa, bij Lien. Steeds bleken het mensen die bescheiden op de achtergrond opereren om je het leven zo aangenaam mogelijk te maken.

Het herinnert me aan die dag, einde juli, dat herbergier Riël een nieu-

we grasmat in een deel van zijn tuin liet leggen. Het was een natte en koude ochtend. Het werk werd gedaan door een zestal zwarte mannen, waarschijnlijk hier woonachtig, in Kayamandi. Ze haalden de grasplakken van het volgeladen *bakkie*, waarmee ze gekomen waren, en legden ze snel en secuur naast elkaar op de grond. Hun voorman, blank, stond erbij en keek ernaar. De handen in zijn broekzakken, een sigaretje bungelend tussen de lippen. Soms stak hij een voet uit om een zode wat aan te trappen, maar vaker haalde hij een hand uit zijn zak om aan te wijzen dat een plak niet secuur genoeg lag naar zijn smaak. Onmiddellijk werd zijn aanwijzing dan opgevolgd, totdat hij niets meer te wijzen had. Het is een bijna vast tafereel. De zwarte mens doet het handwerk. Zijn blanke voorman staat erbij en geeft de aanwijzingen. Bij het openbreken van de straten in Pretoria, in de supermarkten van Kaapstad, bij het benzinestation in Thabazimbi of in de mijnen van Johannesburg. Alleen in Mafikeng en Thohoyandou, in Nwanedi Luphephe of Mashua kwam het amper in het openbaar voor. Maar daar wonen dan ook vrijwel geen blanken. *“Jy verstaan nie, hé? Om een van die volk te wees, is nie dieselfde as om een van die here te wees nie - ons lewe op twee heeltemal afsonderlike vlakke. Jy is gewoon daaraan om te hiet en te gebied, om alle voorregte en diens te aanvaar as jou regtmatige deel in die lewe.*

Maar met óns is dit anders. Geen regte, geen gunste, geen toegewings nie, niks meer as die wind en die reën en die son, die lug bo ons hoofde en die paaie voor ons voete. ‘n Vreemde wêreld, vriend, maar ons lewe darem, goed of sleg”. “Ek verstaan nie.” “Nee, seker nie. Jy is gelukkig. Maar jy verstaan nie -dis onmoontlik.

Dit is die verskil, nie taal of godsdiens of enigiets anders nie: dat jy jou hele lewe lank as mens handel is, dat jy eerbied ontvang het, al is dit net op formele en onkonvensionele wyse, dat jy ‘n gevoel van jou eie waarde kan hê. Terwyl óns nie eers weet wat dit is om mens te wees nie, niks ken nie behalwe hitte en koue en honger en dors en pyn, niks weet nie behalwe hoe om blindelings aan die lewe te bly tussen geboorte en dood. Kan jy dit besef?”⁹

Het oorspronkelijke centrum van Kayamandi is, zo vertelt Eric, door de Boeren gebouwd voor hun zwarte arbeiders op de wijngaarden en hun gezinnen. Een zelfstandige gemeente, onafhankelijk van Stellenbosch.

Lieflijke, goedgebouwde, stenen *middle-class* woningen uit 1948.

Later stroomde een toevloed van mensen uit het noorden naar de Kaap, waar zij meenden dat er werk was en het leven beter. Rond het centrum werden *hostels* opgetrokken, stenen slaap- en woonverblijven met losstaande washokken ernaast. De ronde *hostels* waren er het eerst en werden door de Boeren gebouwd; de rechthoekige kwamen er later door toedoen van het stadsbestuur van Stellenbosch.

Alleen mannen konden in de *hostels* terecht. Vijftien op één kamer. Ingedeeld naar etnische groepering. Xhosa bij Xhosa, Zoeloe bij Zoeloe. Verstopte wc's, kapotte ramen, smerige keukens. Hun gezinnen mochten niet meekomen. Dus lieten de zwarte werkers uit het noorden hun ega's en kinderen daar achter. Maar een man alleen wil wel eens wat en zo kwam het er snel van dat velen er twee vrouwen op na hielden: een in het *homeland* en een hier. Van hun karig inkomen mochten ze dan hun beide gezinnen onderhouden met alle sociale druk en psychische nood van dien. Pas sinds 1992 mogen ook de gezinnen uit het *homeland* zich hier vestigen.

De zwarte toevloed groeide en werd te groot. De stad bleef door haar rijkdom aantrekken en stoot door haar armoede af. De vele monden konden -zeker in tijden van grote droogte- gevoed noch gelaafd worden. De stad bleef trekken en de mensen uit het noorden bleven komen. Het centrum barstte uit zijn voegen. Tussen de oorspronkelijke *middle class* woningen en de *hostels* verzezen de krotten en *squats*. Aanvankelijk lukraak dooreen en gebouwd naar eigen believen, maar later in speciaal daarvoor aangewezen gebied. Een *squat* bouwen in het voor woningen bestemde gebied, is verboden, want daar horen stenen huizen te staan en geen opgestapelde hopen zinken platen

Sinds 1994 zijn Stellenbosch en Kayamandi één gemeente met zo'n honderdduizend inwoners. Ook de plakkers zijn in het gemeentebestuur vertegenwoordigd. De samenvoeging zorgt zichtbaar voor ontwikkeling. Het rijke Stellenbosch zet zich in voor het arme Kayamandi. Samen met de CPA (*Cape Province Administration*) investeert de stad in betere woningen en betere infrastructuur voor het *squatterscamp*. Maar het kan altijd beter.

We bezoeken enige nieuwe flats. Erg klein voor onze begrippen: een huiskamertje annex keuken, een wc, een bad, een slaapkamertje. Stromend water, elektriciteit. Een student in Nederland zou een gat in de lucht springen met zo'n kamer, maar hier leven er gezinnen in met vijf kinderen en een of meer andere familieleden. Want iemand die eindelijk een flat heeft weten te bemachtigen, laat zijn broer, zus, tante of oom toch niet achter in de *squat*. Niet iedereen heeft recht op een flat. Hij die het langst in een krot woont, is als eerste gerechtigd een flat te krijgen. Een eerlijke toedeling, maar voor niets gaat de zon op en een flat kost nog altijd zo'n 100 Rand (f. 45,-) per maand. Dus een baan is het minste om flatgenot te kunnen bemachtigen.

Tussen krot en flat ligt een wereld van verschil. Wij rijden de omgekeerde weg. Na ons bezoek aan de flatjes rijden we de krottenwijken binnen. Aan de kant van de geasfalteerde straten, waardoor elke wijk omarmd wordt, is soms een waterkraan aangebracht. Daar wassen de zwarte vrouwen hun kinderen, zichzelf en hun kleren. Of ze halen er het water in emmers op en doen het waswerk thuis. Dat wil zeggen voor de deur van hun krot.

Er zijn vrijwel alleen vrouwen en kinderen op deze ochtend in Kayamandi. Mannen zijn nauwelijks aanwezig. Iedereen is zwart. Geen kwestie van discriminatie volgens Eric. Van de zwarten mogen de kleurlingen hier best wonen. Ze komen alleen niet. Er is maar één kleurling gezin in Kayamandi. 't Valt te begrijpen. De kleurlingen van Stellenbosch wonen immers in weer een andere, betere wijk, tussen Kayamandi en Stellenbosch in. Vanaf de heuvel in de krottenwijk zijn ze te zien, deze wijken van witte kleurlingenhuisjes. Keurig gescheiden van het blanke centrum van de stad, iets verderop. Een prachtig uitzicht over het groen tot aan de berg. Als je goed kijkt is zelfs de witte kerk van Stellenbosch te zien. De Moederkerk, want net zoals de rivier hier de eerste was, zo was hier ook de kerk de eerste.

De krotten staan in lange rijen dicht tegen elkaar aangebouwd. Tussendoor lopen smalle paden, die op sommige plekken nog modderig zijn van de onlangs gevallen regen. Ze verbinden de geasfalteerde straten rondom elke wijk. Maar ze zijn minder smal dan sommige in Soweto en een kleine vuilniswagen kan er net overheen. Het krotvuil

wordt met enige regelmaat opgehaald, maar wat buiten de paden ligt, blijft liggen. Dat moeten de krotbewoners zelf opruimen. Ze moeten toch ook enige verantwoordelijkheid leren nemen. Maar dat gebeurt nauwelijks en dus stapelt het vuil langs de paden zich op en vormt een bron van allerlei ziektes.

Elke krot is genummerd, want elke inwoner moet belasting betalen. Voor de vuilophaaldienst bijvoorbeeld, voor het water in de schaarse kranen en voor het gebruik van het clustertje toiletten, dat zich vlakbij de ingang bevindt. Één toilet op vijf gezinnen en elk toilet is voorzien van een hangslot. Alleen zo zal het schoon blijven. Dankzij het eigen verantwoordelijkheidsbesef.

Kayamandi kent één arts. In het centrum bevindt zich één kliniek. Is het echt nodig, dan kan er gebruik worden gemaakt van de medische voorzieningen in de stad. Artsen zijn er niet in de kliniek. Wel vier zusters en acht assistenten, die gezamenlijk zo'n 130 patiënten per dag bedienen. Veelal zwangere vrouwen en kinderen, voor wie de toegang gratis is. Of enige van de zevenennegentig tuberculose patiënten die de stad rijk is. We spreken met de hoofdzuster. Ze klaagt over gebrek aan tijd, aan ondersteuning en aan de eenvoudigste medische artikelen. Simpele brandwonden kunnen nauwelijks verzorgd worden, terwijl er zovelen, vooral kinderen, zijn, die brandwonden oplopen, wanneer zij, gekweld door de kou in de winter, te dicht bij het vuur komen om toch maar enige warmte te krijgen.

Zo'n 60% van de inwoners is besmet met HIV, schat de hoofdzuster. Maar hoe tel je een percentage, als zeker niet iedereen die aids heeft, zich meldt? Vele mannen zullen zich niet melden. Die genezen zichzelf wel. Door te slapen met een maagd, kunnen ze immers hun aids bestrijden. Daarvan zijn ze overtuigd. En hoe jonger het meisje is, hoe beter. Des te groter is immers de kans dat zij nog echt een maagd zal zijn.

We hebben met de hoofdzuster te doen, maar doen kunnen we niets. Sommigen van ons laten –vlak voor de terugreis naar Nederland– de weinige medische artikelen, die we voor onszelf hebben meegenomen, bij de kliniek bezorgen. Een paar rolletjes verbandgaas, wat jodium, en de spuitjes die we achteraf toch niet nodig bleken te hebben.

Ook de *primary school* bezoeken we. De hoofdmeester laat trots en uitgebreid de mooie, ruime nieuwbouw zien. De school ligt op een heuvel en heeft een prachtig uitzicht op de stad en de bergen, waar een kasteel tegenaan ligt, dat opgetrokken werd voor een rijke Duitser.

De school telt 1300 leerlingen en 31 onderwijzers, de staf inclusief. Zo'n 40 tot 45 kinderen per onderwijzer of onderwijzeres dus. Tot voor kort leidde de school op tot graad twaalf. Onlangs is dat teruggebracht tot graad zeven. Afhankelijk van de graad bedraagt het schoolgeld 15 tot 20 Rand per kind per jaar (ongeveer zeven tot negen gulden). De totale inkomsten zijn daarmee zo'n 14.000 Rand per jaar (f 6.500,-). Vele ouders kunnen het geld niet betalen, -ook al dringt het schoolhoofd er stevig op aan, want verantwoordelijkheidsbesef moet ook de ouders worden bijgebracht.

Verdere inkomsten ontvangt hij van de staat, die het salaris van de onderwijzers betaalt. Afhankelijk van de ervaring is dat ongeveer 30.000 tot 50.000 Rand (f 14.000,- tot f 23.500,-) per persoon per jaar. Ook de boeken worden van overheidswege aangeschaft, maar zeker niet elk jaar opnieuw. Generaties van kinderen gebruiken dezelfde boeken om er op school en thuis uit te leren. Ook het groot onderhoud van het schoolgebouw wordt door de staat betaald. Voor alle andere kosten is de hoofdmeester aangewezen op de inkomsten uit het lesgeld. Hij wijst naar de gebroken ruit in zijn kamer die hij niet kan laten repareren, omdat de middelen ontbreken. Hij wijst naar de tafels en stoelen, waarvan er zichtbaar te weinig zijn. Hij wijst naar de door de Universiteit van Stellenbosch geschonken computer op een tafel in de hoek, waar hij niets aan heeft, omdat er geen printer is.

Ondanks zijn financiële wanhoop, blijft hij vrolijk en vriendelijk. Hij heeft hart voor zijn school, kinderen en onderwijzers en hij ziet de toekomst fier tegemoet. Hij legt ons de lesroosters uit, die hij met de hand uitgeschreven tegen de muur van zijn kamer heeft hangen. De onderwijzers wisselen van klas, afhankelijk van het vak dat ze geven. In het algemeen zijn het goede krachten. Daarover heeft hij niet te klagen. Wel over de nieuwe *Education Act* die hem verplicht om de voertaal al in de derde graad Engels te laten zijn voor alle vakken, terwijl kinderen op die leeftijd alleen nog maar Xhosa hebben leren spreken. Zo'n overgang is

voor hen veel te groot. Het zou beter zijn ze een paar jaar Xhosa en Engels naast elkaar te laten gebruiken, zodat ze de laatste taal langzaam aan kunnen leren. Dat zou een oplossing zijn voor flink wat problemen die de kinderen schijnbaar met een bepaald vak hebben. Maar de wet staat dat niet toe. Gelukkig zijn de onderwijzers op dit punt niet zo gezagsgetrouw en helpen ze de kinderen toch wel in Xhosa.

In de klassen, die we bezoeken, zitten de kinderen keurig in groepjes bij elkaar. Te tekenen, te rekenen of te schrijven. Ze lachen ons toe en sommigen hebben de moed iets in Xhosa naar ons te roepen. Allemaal dragen ze het schooluniform, dat door hun ouders betaald wordt. Het geeft eenheid en het verschil tussen een arm kind en een armer kind vervaagt ermee. Bovendien krijgen de ouders zo meer verantwoordelijkheidsbesef voor hun kinderen.

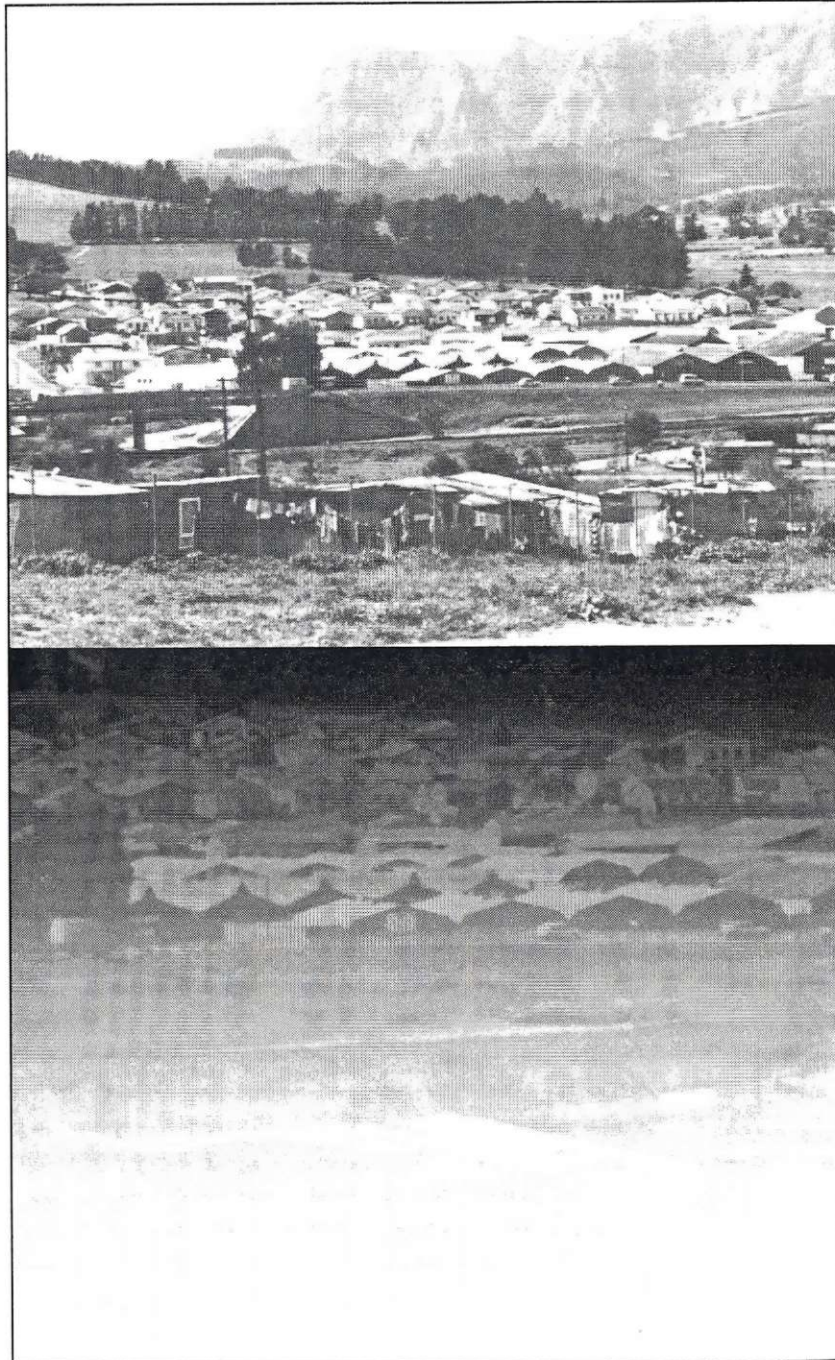
De vrouwen en kinderen, de weinige mannen die we tegenkomen, - ze zijn allen even vriendelijk en open tegen ons. Ze groeten ons lachend en staan ons graag te woord.

Sommigen nodigen ons uit hun barak binnen te treden. Het interieur van vijf vierkante meter is steeds even *spic and span*, net zoals de kleren die de bewoners ervan dragen. Onder de weinige bezittingen bevindt zich altijd wel iets moderns: een tv, een stereo-installatie, Belgische vazen van Blokker, kitsch van porseleinen poesjes en hondjes. Maar de armoede overheeft. Aarden vloer, zinken wanden en dak, een scheef raampje van karton of gesloopt uit een schuur, wijnetiketten of vuilniszakken als behang. Ze maken er het beste van. Een vrouw vertelt over haar kinderen; een ander laat ons trots het fotoboekje van haar familie doorbladeren.

Tussen de krotten van Kayamandi hangt een sfeer die geen enkele bedreiging in zich draagt. Ze herinnert aan de sfeer van het platteland in het noorden en aan de kralen in Venda. Ook de wijze van leven en wonen roept die herinnering op. Want de rondavels daar lijken de zelfgebouwde krotten hier. De kinderen daar spelen als de kinderen hier. En ook hier vertrouwt men, net als daar, de woorden van Sangoma en medicijnman. De verschillen zijn echter groot. Geen loslopende koeien, kippen, of geiten. Geen autarkie van armoede. Geen volk van dezelfde stam. De deuren zijn voorzien van hangsloten. Achter de omheining van een klein voortuintje liggen twee vervaarlijk blaffende honden aan

de ketting ter bescherming van de schamele bezittingen: *Watch the dog*. Een parallel dringt zich op. Het Dorpsmuseum in Stellenbosch toont aan de hand van 17^e eeuwse woningen hoe de Nederlandse kolonialisten toentertijd in de Kaap leefden. Het is alsof er een uitsnede uit de 17^e eeuwse cultuur van de Lage Landen is gemaakt, die rechtstreeks is getransplanteerd naar het Zuid-Afrika van toen. De kleding, het schoei-sel, het voedsel, de stoelen, tafels, schilderijen, het keukengerei, de bedden, de Goudse pijpen. Niets, maar dan ook niets wijst er in deze woningen op dat ze in Zuid-Afrika stonden en dat de bewoners in Zuid-Afrika leefden. Zo lijkt het alsof de zwarten uit het noorden op hun beurt hun eigen cultuur hebben overgeplaatst naar de verwesterde samenleving in de Westkaap. Alleen met dit verschil: zij lijken zich meer aan de hun vreemde cultuur te hebben aangepast dan de Europese bewoners dat indertijd deden.

Verklaart dat misschien dat zowel Kayamandi, het *squatterscamp* bij Stellenbosch, als Kayelitsa, het *squatterscamp* bij Kaapstad, de verwijzing naar thuis in hun naam dragen? Kayamandi: *sweet home*, en Kayelitsa: *new home*?

My huis

My huis is my verskansing. Ek ken die mure wat elke kamer omsluit. Ek kan van kamer tot kamer gaan. Ek kan 'n stoel verskuif, of 'n spieël teen die muur regstel, ek kan blomme pluk en in 'n vaas sit. Ek streef my huis met my hande, met my oë. Maar sy het bygekom; ek is nie meer alleen nie.

Sy het kom woon in die kamer in die agterplaas en haar plek is afgepen. Ek het groot struik geplant om dié kamer vir my oë te verberg. Saans as ek die venster toetrek van die kamer wat na haar kant front, hoor ek 'n gepraat agter die struik, of 'n skuifelende geluid soos van wat iemand wat uitkom en in die struik water.

Ek praat nie en ek kyk nie uit nie. Ek trek die gordyne dig. [...]

Die lewe in die kamer in my agterplaas is verbonde aan my lewe. Sonder dié lewe is ek soos 'n liggaam wat nie skaduwee maak nie [...]. Ek en die lewe van die swart vrou in my agterplaas.

Mijn huis is mijn verschansing. Ik ken de muren die elke kamer omsluiten. Ik kan van kamer tot kamer gaan. Ik kan een stoel verschuiven of een spiegel tegen de muur rechthangen. Ik kan bloemen plukken en in een vaas zetten. Ik streef mijn huis met mijn handen, met mijn ogen.

Maar zij is erbij gekomen; ik ben niet meer alleen.

Zij is komen wonen in de kamer op de achterplaats en haar plaats is afgegrensd. Ik heb grote struiken geplant om die kamer voor mijn ogen te verbergen. 's Avonds als ik het venster sluit van de kamer die aan haar kant grenst, hoor ik gepraat achter de struiken, of een schuifelend geluid als van iemand die naar buiten komt en in de struiken plast.

Ik praat niet en ik kijk niet naar buiten. Ik trek de gordijnen dicht [...]

Het leven in de kamer op mijn achterplaats is verbonden aan mijn leven. Zonder dat leven ben ik als een lichaam dat geen schaduw maakt [...]. Ik en het leven van de zwarte vrouw op mijn achterplaats.

(Elsa Joubert, *Agterplaas* In: *Die Afrikaanse Kortverhaalboek*. Saamgestel deur Abraham H. de Vries, Goodwood, 1995, p.310-319)

DAISIES

Het woord van deze man is niet zomaar gegeven. Zijn belofte om in het noorden van de Westkaap *daisies* te gaan zien, komt hij na. Zonder Magdaleen, dat is waar. Zij moet thuisblijven, omdat ze de kinderen niet alleen kan laten.

We gebruiken het weekend dat de overgang vormt van ons verblijf in Kaapstad naar dat in Stellenbosch, voor onze tocht naar de *daisies*. Na twee weken stad en stevige onderdompeling in het onderzoek naar de derde geldstroom is mijn behoefte aan afwisseling groot. Een rechtstreekse doorgang van Camden Mansions, Kaapstad, naar Fynbos Villa, Stellenbosch, zou te veel van het goede humeur vergen. Bovendien is ook Wouter inmiddels weer in Kaapstad aangekomen. Nog één maal gedrieën op reis in Zuid-Afrika -al is het maar voor drie dagen. Een mooiere afsluiting is bijna niet denkbaar -zeker nu onze tot nu toe virtuele reisleader er in levenden lijve bij aanwezig zal zijn.

Wat we nog niet weten is dat het weekend ingeklemd zit tussen twee doden: Mobutu op vijf en Moeder Theresa op zeven september, terwijl de zesde september in het teken zal staan van de begrafenis van Lady Diana. Geen enkel ogenblik zal deze wetenschap ons echter storen. Integendeel, ze bevestigt eerder de levensvreugde, waarmee wij dit gezamenlijke en laatste weekend in Zuid-Afrika beleven.

We vertrekken op vrijdag, vroeg in de middag, vanuit Bellville, waar we eerst inkopen doen. Een enorme supermarkt in een enorm winkelcentrum, dat qua omvang met het Utrechtse Hoog Catharijne te vergelij-

ken valt, maar veel luxueuzer is. Ook onze boodschappen zijn enorm. Het is nooit verstandig om met een lege maag levensmiddelen in te slaan. Wij doen dat wel en we rekenen dan ook nog op zes mensen. Jochen, een student van Duitse afkomst, die voor zes maanden aan de *Business School* stage loopt, en Sarah, die er als secretaresse werkzaam is, zullen ons zaterdag namelijk komen vergezellen. Er dient dus voldoende levensvoorraad te zijn.

Het wordt meer dan voldoende. De laadbak van de auto op het parkeerterrein zit tjokvol. De achterklap kan bijna niet meer dicht. Alleen het vlees voor de *braai* ontbreekt nog. Dat zullen we onderweg aanschaffen, belooft Johan. Hij weet een *slaghuis* bij Vredendal, waar hij altijd zijn vleesinkopen doet, als hij in de buurt is. Je kunt er zien hoe de *chops* rechtstreeks van het lam worden gesneden.

Na een korte woordenwisseling geeft Wouter Johan het stuur van de auto in handen. Met een gezicht of hij nooit anders is gewend, steekt deze het sleuteltje in het contact. Maar starten lukt hem niet. Zijn gezicht betreft. Hij zoekt op en onder het dashboard naar mogelijkheden om de wagen aan de praat te krijgen. Hij vindt er geen. Naarmate zijn gezicht meer verbeterd raakt, wordt dat van Wouter vrolijker. Totdat het peesterijtje lang genoeg heeft geduurd en Wouter hem wijst op het veiligheidspalletje. Als het hem daarna eindelijk gelukt is de wagen te starten, rijdt Johan echter zonder enige aarzeling weg van de parkeerplaats. Vanaf dat moment zal vrijwel alleen hij nog rijden.

Een man, die weet wat hij wil. Om de sfeer enigszins te herstellen roept hij vriendelijk: "*Sal ons rook?*", waarmee hij duidelijk maakt dat hij nog steeds geen eigen sigaretten bij zich heeft. Wouter houdt hem zijn pakje voor: "*Ek dag jy vra nooit*", is zijn even vriendelijke antwoord. Geen sigaret zal dit weekend nog zonder deze woorden worden opgestoken. Zo wordt een traditie gevormd.

Al lang geleden heeft Johan ons verteld dat het wel driehonderd kilometer rijden is vanaf Kaapstad naar de *daisies*. Hij is niet zeker of ze er wel in die aantallen zullen zijn waarvan hij vindt dat ze zich aan buitenlandse gasten zouden moeten tonen: als tapijten van wilde bloemetjes. Het is waar dat Namaqualand in de Noordkaap de beste garanties

heeft. Maar zover zullen we niet kunnen gaan en de omgeving van Vanrhynsdorp biedt ook goede kansen. Het moment en het weer zijn erg belangrijk. Eind augustus, begin september en het mag niet te droog of te nat zijn. Anders zal het allemaal maar *min* worden. De meeste *blommefjies* zijn immers uiterst gevoelig en openen hun blaadjes alleen als de zon goed schijnt en dan enkel tussen tien uur 's ochtends en vier uur 's middags. Maar nu heeft Johan goede hoop. De zon straalt volop. We besluiten de N7 te volgen richting Malmesbury en Clanwilliam. Daarna via Vredendal en Papendorp naar Doringbaai, want dat is onze bestemming. Het vakantiehuisje van Johans zus, dat ze ons voor het weekend heeft uitgeleend. Op de terugweg kunnen we dan de route langs de Atlantische Oceaan nemen. Maar nu eerst de N7 naar het noorden, naar de geboortestreek van Johan.

In het begin is het traject vrij glooiend en groen. Hoge bergen en diepe ravijnen komen later pas. Dit is nog het zuidwesten van de Westkaap. Het vruchtbare Swartland, genoemd naar de zwarte *renosterstruiken*, die het land bedekken. Hier liggen de uitgestrekte valleien van de wijn- en graanboeren. Tussen het eindeloze *fynbos* zijn de diverse kleuren van kleine plukjes *daisies* al zichtbaar –als we tenminste omkijken– en vormen zo een aankondiging van wat ons verderop te wachten staat. Ooit leefden de Khoikhoi hier, de Hottentotten, maar daarvan is vrijwel niets meer te merken. Of het moet zijn in de kleur van de mensen die de boerderijen en landerijen aan weerszijden van de weg bevolken. Zwarten komen hier niet voor. Enkel blanken of kleurlingen.

De streek is welvarend. Dat is te zien aan de rijke boerderijen en dorpen. Maar de streek is ook getekend door apartheid, want net als elders in Zuid-Afrika bevindt zich naast bijna elk welgesteld dorp een plakkerskampje. Toch zien de huisjes van de landarbeiders rond de gegoede boerderijen er welverzorgd uit en zijn ze vrijwel allemaal van steen. Dat is elders wel anders. De boeren hier hebben er blijkbaar het geld voor over om hun mensen goed te verzorgen. Dat wordt sinds de afschaffing van de apartheid alleen maar beter, want een slechte indruk willen zij niet geven, –doodsbang als ze zijn voor een te drastische doorvoering van *affirmative action* in deze streek.

Na zo'n honderdtwintig kilometer verandert het landschap drastisch.

De glooiende vlakten en velden verdwijnen. Voor ons liggen de Cederberg en de Kouebokkeveldberge. De Piekenaarskloof toornt hoog boven ons uit. De autoweg loopt er via de gelijknamige pas dwars doorheen. We stappen uit bij een picknickplekje om van het vergezicht te genieten en Johan de gelegenheid te geven diep adem te halen, de laatste restjes Kaapstadse lucht uit te blazen en een sigaret op te steken.

De weinige keren dat hij vroeger met zijn ouders in het *bakkie* naar Kaapstad reed, stopten ook zij hier, op precies deze plek, om even uit te rusten, iets te eten en te drinken. Terwijl hij vertelt, zet hij zijn bril af en sluit hij gelukzalig zijn ogen als om dit beeld van weleer scherper op zijn netvlies te krijgen. Dan poetst hij de glazen, zet de bril weer op en kijkt rond. Veel is er veranderd. Toen was de weg smal en niet geasfalteerd. Als je met je *bakkie* eenmaal achter een vrachtwagen zat, kon dat eindeloos duren. Nu loopt er een brede vierbaans autoweg, waar je zonder vaart te verminderen overheen kunt zoeven. Ook het landschap is meer gecultiveerd dan vroeger. Maar de bergen zijn in hun imponerende macht onveranderd hetzelfde gebleven en vanaf deze plek in de pas van de Piekenaarskloof heb je nog steeds een onmetelijk ver uitzicht. Diep onder ons tekenen de enorme groenbruine cirkels, die niets van doen hebben met magische krachten, zich af in het landschap. Hun onnatuurlijke vormen ontstaan door de eindeloze rondgang van de kilometerslange sproeiinstallaties van de boeren. En waar water is, is het groen.

Op enige kilometers afstand van de Piekenaarskloof bevindt zich het stadje Citrusdal, waar Johan het zekere voor het onzekere neemt en op zoek gaat naar een bloementuin. Stel dat de omgeving van Doringbaai niet biedt wat zij zou moeten bieden. Dan hebben we hier in elk geval de nodige *blommetjies* gezien. De weg is gauw gevraagd aan kleurlingen, die ons blanken uiterst beleefd buigend te woord staan. Over en weer is het *asseblief meneer* en *dankie meester* niet van de lucht.

De tuin is dan ook snel gevonden. Zij spreidt haar bloemenpracht uit over een heuvel die een schitterend uitzicht biedt over de breed stromende Olifantsrivier. Als je tussen je ooghaartjes doorkijkt zie je de imaginaire olifantsslurven uit het water opsteken. Maar het is lang geleden dat de laatste kuddes hier ronddoelden en ook de *blommetjies* zijn

niet wild, want de tuin is kunstmatig aangelegd.

Vanaf Citrusdal volgt de N7 de Olifantsrivier over een afstand van meer dan honderd kilometer. Voorbij Clanwilliam en voorbij Trawal tot aan Klaver. Daar buigt zij af naar het noordoosten, richting Vanrhynsdorp en verder, veel verder tot Vioolsdrif aan de Oranjerivier, die Zuid-Afrika afgrenst van Namibië. Daar gaat zij over in de B1, de hoofdroute naar Windhoek. Wij blijven echter de Olifantsrivier volgen via Spruitdrif naar Vredendal. Onderweg kopen we, zoals beloofd, de *lamschoppies*, de *boerewors*, de *droë wors*, de *biltong* en wat dies meer zij. En in Vredendal zelf komen we net op tijd aan om de slijter nog met een bezoek te veren.

Het is een schattig dorpje, gesegregeerd in Vredendal Noord voor de kleurlingen en Vredendal Centraal voor de blanken. Links en rechts van de straat lopen bruine mannen te wankelen. Sommige liggen slapend in de berm van de weg. Johan waarschuwt dat het nu erg gevaarlijk rijden is. Vrijdag is *pay day* en de arbeiders zetten hun verworven rijkdom onmiddellijk om in grote hoeveelheden drank, die direct genuttigd moeten worden. En als ze niet laveloos in coma vallen, dan lopen ze in dezelfde conditie wel onder een auto of kruipen ze beschonken achter het stuur.

Het herinnert aan dat opschrift in die dorpswinkel vlakbij een mijn in de buurt van Nwanedi Luphephe, waar de openingstijden op vermeld stonden. Elke dag van 7.00 tot 12.00 en van 14.00 tot 17.00 uur. Behalve op vrijdag, dan is de winkel in verband met uitbetaling van loon open tot 21.00 uur. Wie van ons was toen nog zo naïef te geloven dat het loon misschien wel in de winkel werd uitbetaald? Weg is nu alle naïviteit. Arbeiders worden dan wel niet meer in vaatjes wijn uitbetaald, maar het effect is precies hetzelfde gebleven.

Gelukkig komen er geen ongelukken van en trekt het drinkende groepje mannen voor de slijterij zich niets van onze aanwezigheid aan. Zo gaat het dus ongestoord voort naar Papendorp, waar nauwelijks meer papen zijn en waar de enig nog overgebleven Khoikhoi weldra zijn laatste adem zal uitblazen. Naar Strandfontein, waar het *teerpad* zonder aankondiging abrupt overgaat in een *grondpad* langs de spoorlijn, die de Noordkaap met Vredendal verbindt.

En dan nog een klein stukje zuidwaarts tot Doringbaai, “een fabrieksstadje met visverwerking en diamantboten; hoog op een verlaten kustlijn van rotsklippen. Het is een populair vakanticoord voor boeren uit de Karoo, maar van weinig belang voor de meeste andere reizigers.¹⁰” Niet zo voor ons. Het huisje van Johans zus is snel betrokken en de *braai* duurt tot diep in de nacht, terwijl we luisteren naar het ruisen van de Atlantische Oceaan in de verte.

'n Afrikaner

Frans Malan is 'n Afrikaner. Hy glo in God, gaan elke Sondag kerk toe, herdenk elke jaar Geloftedag, en stem in elke verkiesing vir die Nasionale Party. Hy het 'n sagte hart en lewe gelukkig. Min dinge kwel hom. Hy stel nie belang in hoeveel kernduikbote Rusland in vergelyking met die V.S.A. het nie en hy is nie werklik geïnteresseerd in wat die Eerste Minister se planne vir Suid-Afrika is nie. So lank Frans sy werk goed doen en sy gesin behoorlik onderhou, is hy tevrede. In sy 37 jaar het hy nog nooit rusie gesoek of sy vuiste gebruik nie. Selfs in sy kinderdae al het sy ma gesien hier is 'n mens wat moeilikheid vermy. [...]

Dié aand toe hy vir sy twee klein seuns gaan nagsê, het hy met sy Bybel in hulle kamer gaan sit. Hy het vir hulle gelees: "Jy moet jou naaste liefhê soos jouself." Op sy eenvoudige en onoorspronklike manier het hy vir hulle verduidelik dat mens in jou lewe ander mense moet help voordat jy enigiets anders doen. 'n Goeie Christen mag niemand veroordeel of haat nie, en dit help nie jy sê dit net of word 'n diaken nie. Jy moet dit voel en dit uitlewe. En hy het homself 'n bietjie verbaas toe hy sê: "Daar is baie verkeerde dinge in hierdie wêreld, maar die verkeerdste ding is om jou rug te draai en mense wat ly nie raak te sien nie."

Frans Malan is een Afrikaner. Hij gelooft in God, gaat elke zondag naar de kerk, herdenkt elk jaar Geloftedag, en stemt in elke verkiezing op de Nasionale Partij. Hij heeft een zachtmoedig hart en leeft gelukkig.

Weinig dingen kwellen hem. Hij stelt er geen belang in hoeveel duikboten met kernkoppen Rusland heeft in verhouding tot Amerika en hij is niet echt geïnteresseerd in wat de plannen van de Premier voor Zuid-Afrika zijn. Zo lang Frans zijn werk goed doet en zijn gezin naar behoren onderhoudt, is hij tevreden. In zijn zevenendertig jaar heeft hij nog nooit ruzie gezocht of zijn vuisten gebruikt. Zelfs in zijn kinderdagen al zag zijn moeder dat hij een kind was dat moeilijkheden vermijdt. [...]

Toen hij die avond zijn twee zoontjes welterusten ging zeggen, is hij met zijn Bijbel in hun kamer gaan zitten. Hij heeft hun voorgelezen: "Je moet je naaste liefhebben, zoals jezelf." Op zijn eenvoudige en weinig oorspronkelijke wijze heeft hij hun verduidelijkt dat een mens in zijn leven andere mensen moet helpen, voordat hij iets anders doet. Een goed Christen mag niemand veroordelen of haten, en het helpt niet als je dit alleen maar zegt en diaken wordt. Je moet dit voelen en uitdragen. En hij verbaasde zichzelf een beetje, toen hij zei: "Er zijn veel verkeerde dingen op de wereld, maar het meest verkeerde is het om je rug te keren en mensen die lijden niet te zien."

(M.C. Botha, *Frans Malan*. In: *Die Afrikaanse Kortverhaalboek*. Saamgestel deur Abraham H. de Vries, Goodwood, 1995, p.323-331)

INTERMEZZO

Eindelijk is hij weer in het land waar hij altijd naar terugverlangt. Hier op vierhonderd kilometer van Kaapstad is hij thuis. Weg van dat kankercentrum van de wereld, waar het onderzoek naar deze en andere longziekten zo voortvarend ter hand moest worden genomen, omdat de stad voortdurend door smog wordt geteisterd. Door fabrieksdampen en autogassen, die het schiereiland nauwelijks kunnen verlaten, omdat ze blijven hangen tegen de bergketens in het noorden. Dat alles ligt nu ver achter hem. Hier geniet hij van de grond onder zijn voeten, de natuur om hem heen en vooral de lucht. Diep snuift hij de lucht in door zijn neusgaten en met kracht stoot hij haar weer uit. En opnieuw in en weer uit. Het gezicht opwaarts, de neus boven de zwarte snor omhoog. Gelukzalig kijkt hij mij aan door zijn donkerglazige bril. *“Michiel, hierdie land es my tuis. Jy moet dit sien. Hier es ek gelukkig”*.

Exact zeven weken later, op 24 oktober, zal hij op precies dezelfde wijze staan te blazen en snuiven op het strand van Schiermonnikoog. Want na zijn twee weken durend verblijf in Europa brengt hij ons een bezoek. En ter afsluiting van die weken zullen we ons installeren in het oude Hotel Van der Werff. Op die regenachtige vrijdag in de herfst. Opnieuw is de oude groep dan compleet. Johan, Wouter, Connie en ik. En net zoals Jochen en Sarah in Doringbaai, zo vullen François en Sonja op Schiermonnikoog de groep aan met twee personen. Maar er is nog een overeenkomst. De lucht hier is als de lucht daar. De wind in zijn haren herinnert hem aan Calvinia –de streek waar hij geboren is.

Johan is een rasechte Afrikaner en hij is er trots op. Trots op zijn afkomst, op zijn ouders, op zijn geboortegrond. Trots op zijn taal en cultuur. Waarom zou hij ook niet? Moet ik hem nu voortdurend confronteren met het enige Afrikaanse woord dat wij, Nederlanders, kennen? “Wat deed jij in 1976?” “*Michiel, ek was toe sewentien jaar oud. Ek het geweet. Ek het gedink. Maar ek het niks kan doen nie. Ek was nie onverskillig nie. Ek was magteloos*”.

Het leven wordt je gegeven. Opeens sta je daar dan temidden van de schapen. Je geweten is gevormd door je opvoeding. Je voelt wel dat er iets wringt, en je wil ook wel anders. Maar wat? Als kind was je je van geen kwaad bewust. Je vriendjes waren bruin. Dus wat doe je, als je niet meer met ze mag spelen? Je schreeuwt en huilt en slaat en schopt. Of je trekt je –net als je vriendjes– terug in de eenzaamheid van je eigen verdriet. Niet omdat je bruine vriendje weg is, maar omdat je vriendje weg is. En omdat je hem nooit meer zal zien. Je groeit over je verdriet heen en de pijn wordt een harde pit, die je steeds weer voelt als het ongelukkige moment zich voordoet.

De regels liggen er. De wetten zijn geschreven. Het land dat je bij je bewustwording binnentreedt, is gegeven. Het is niet anders dan het is en het is jouw land. Je weet dat je de regels en wetten niet mag overtreden. En dus doe je dat niet of slechts een onschuldig klein beetje. Je voelt wel dat er iets wringt. Je weet ook best wel wat. Maar je weet niet wat je er aan kunt doen. Iets kleins in je eigen beperkte kring. Machteloos is dan het enig goede woord.

Je gaat studeren. Je universiteit is blank –als vanzelfsprekend, want een blanke universiteit is de beste. En je wil de beste. Je maakt contact met bruine en zwarte mensen. ‘t Zijn er niet veel, maar toch. Je moet ermee uitkijken, want het wordt je niet in dank afgenomen. Er zijn te veel blanken die je tot de categorie verrader zullen rekenen en met je afrekenen als je in hun ogen te ver zou gaan. En dat ga je al snel in hun ogen. Een plakkerskamp heb je nooit van binnen gezien. Maar een van je beste vrienden is zwart. En hij is echt niet je beste vriend, omdat hij zwart is. Maar gewoon, omdat hij je ligt. Omdat je hem mag en hij jou. Omdat je iets gemeenschappelijks hebt en dezelfde interesses deelt. En als goede vriend verschil je van mening en ben je gelijk gestemd. Ben

je het zeker niet altijd met hem eens of hij met jou. Daar praat je over. Daarover ontstaat een gesprek. De ene keer een intellectueel gesprek, want je bent een intellectueel. De andere keer een gevoelig gesprek, want gevoelig ben je ook. Maar het laatste minder vaak dan het eerste. Want ook hij is rationeel en ook hij voelt de pijn van het verleden en het heden. Maar bovenal ben je vrienden.

Dus je studeert aan een blanke universiteit en je gaat er later doceren – net zoals je vriend. En er blijkt toch iets veranderd. Al is het langzaam. Snel genoeg volgens jou. Te langzaam volgens je vriend. Je gaat trouwen in de kerk, want je religieus besef is diep. En je krijgt twee kinderen. Je sticht een gezin. Je gaat wonen in Kuilsrivier. Je voelt nog wel dat er iets wringt. Misschien bij jezelf en zeker in de wereld om je heen. Maar je weet niet wat je eraan kunt doen.

Je stemt op de Democratische Partij. De partij die al jaren het enige tegenwicht tegen apartheid is en waar je al jarenlang op stemt. Je weet dat die kleine stem van je misschien een beetje helpt. Je juicht toe dat er eindelijk drastische veranderingen komen. Dat het 1990 wordt en 1994. Maar je weet dat de belangrijkste veranderingen moeten plaatsvinden in jezelf. Je weet het en je werkt eraan. Je voelt wel dat er iets wringt, maar het is zo godvergeten moeilijk.

“Ik wandel met mijn kinderen en mijn hond in het park –niet ver van mijn huis vandaan.” Johan vertelt, terwijl hij het vuur opstookt voor de braai. “Het is een mooi park met veel groen: gras, bomen en struiken. Het is er aangenaam. Vooral ‘s zomers als de schaduw enige koelte biedt aan de hitte van de dag. Ik wandel er wel vaker.

Maar ik vind het niet prettig als mijn kinderen er alleen naar toe gaan. Dan ben ik er liever bij. Er loopt veel opgeschoten jeugd rond, die het park tot een ontmoetingsplaats heeft gemaakt. Ze *blowen*, spuiten, vrijen en drinken er in het openbaar. Ik vind het niet goed voor mijn kinderen als ze dat zien of er bij betrokken raken. Ze zijn nog zo jong en ik zou het vreselijk vinden, als hun iets zou overkomen. Daarom waarschuw ik ze. Ik verbied hun niet naar het park te gaan. Dat zou het alleen maar spannender en uitdagender maken. Nee, ik waarschuw ze. Ik leg ze uit dat het gevaarlijk kan zijn. En dus gaan ze alleen met mij

in het park wandelen.

Als we langs zo'n groepje lopen, ga ik er op af. Met mijn kinderen aan de hand. Ik spreek ze aan en vraag ze of ze vinden dat ze een voorbeeld voor mijn kinderen zijn. Meestal willen ze een voorbeeld voor mijn kinderen zijn. Meestal zeggen ze te begrijpen dat het voorbeeld dat ze geven, geen goed voorbeeld voor mijn kinderen is. We praten met elkaar in alle vriendelijkheid. Zij praten met mijn kinderen. Met Sarel en met Carna. Het gebeurt niet vaak, maar als het gebeurt, verheug ik me. Dan besef ik dat niet alleen mijn kinderen hiervan leren. En dat het misschien toch nog allemaal *sal regkom*.

Maar ik vertrouw het niet als ik er niet bij ben. Daarom heb ik mijn kinderen gewaarschuwd niet alleen het park in te gaan. Ik kan er toch ook niets aan doen dat het allemaal kleurlingen zijn die hun ontmoetingsplaats in het park hebben”.

“Steeds als ik thuiskom van mijn werk en met mijn wagen de weg in rijd waar mijn woning staat, vraag ik mij af of ik de hond zal horen”. In het bruine café van hotel Van der Werf sluit François' verhaal naadloos aan op dat van Johan. “Mijn huis ligt afgelegen. Achter een bocht aan het eind van de straat. Het wordt omgeven door groen. Met mooi weer zitten we in alle rust buiten. Niemand heeft last van ons en wij hebben last van niemand. 's Avonds is het er heerlijk stil. Als je dan bij helder weer de lampen in huis uitdoet, kun je de melkweg zien schitteren. Er is geen licht dat je het uitzicht beneemt. Zelfs daarvoor liggen de huizen van de burens te ver weg.

De plek van het huis en het huis zelf zijn prachtig, maar ik word er ook bang van. Er zou van alles kunnen gebeuren zonder dat iemand het merkt. Soms struint hier volk rond uit het plakkerskamp op zoek naar buit. Ik vertrouw het niet. Ik geef toe dat het niet alleen kleurlingen zijn die inbreken. Er zijn ook genoeg blanken die het doen. 't Heeft niets met apartheid of discriminatie te maken. Maar je hoort te veel verhalen over mensen die in hun eigen huis vermoord zijn om niets”.

Op de terugweg langs de kust van Doringbaai naar Kaapstad rijden we langs een rijke boerderij. Johan wijst er met de vinger naar. “Nog geen

twee jaar geleden werd er daar ingebroken”, zegt hij. “De eigenaar was een avond weg. Alsof ze het wisten. Toen hij ‘s nachts thuis kwam, was zijn vrouw verkracht en vermoord en zijn kind doodgeslagen. Later zijn ze teruggekomen, troffen hem aan en hebben zijn keel half doorgesneden met een staaldraad. Zo hebben ze hem laten liggen. Ze zijn er van door gegaan met een televisietoestel en wat sieraden. Waarschijnlijk twee blanke mannen. Want hij is bloedend zijn huis uitgekropen en een paar mijl voortgestrompeld naar zijn buurman. Daar heeft hij nog enkele woorden kunnen zeggen voor hij stierf.

De boerderij heeft een jaar leeggestaan, voordat iemand er weer in durfde trekken. De nieuwe bewoner is niet van de streek hier. Misschien kent hij het verhaal niet eens. Een weerloos kind. Voor een paar Rand. Ik kan het nauwelijks geloven.”

“Daarom heb ik mijn huis goed laten beveiligen. Met zware hekken en tralies. De hond is heel waakzaam. Als ik zelf thuis ben, voel ik de dreiging niet zo. Dan ben ik gewoon op mijn gemak. Ik ben er immers zelf bij. Nee, ik ben alleen bang als ik er niet ben. Als ik thuiskom aan het eind van de dag en in het donker de oprijlaan naar de garage in rijd. Ook al brandt er licht in huis. Dat hoeft immers niets te betekenen.

Er is maar één ding, waar ik op let, als ik thuiskom. Of ik mijn hond hoor. Als ik mijn hond niet hoor, dan weet ik dat ze mij niet heeft gehoord. Altijd, als ik thuiskom, blaft ze mij uit de verte tegemoet. Als dat niet gebeurt, dan moet er wat gebeurd zijn. Als de hond geen teken van leven geeft, dan staat mijn hart stil en vrees ik het ergste”.

Maar het is dit land waar Johan en ook François wil leven. Zij zullen het voorbeeld van die vele blanken niet volgen. Voor hen geen emigratie naar Canada of Australië. Ook al neemt de dreiging zelfs in de mooie en rustige omgeving van Kaapstad zienderogen toe.

Eens een Afrikaner, altijd een Afrikaner. “Waar kan ik mijn taal spreken anders dan hier in Zuid-Afrika. Als het even kan vermijd ik het Engels. Het is een zakentaal en niet de taal van mijn hart. Als ik indertijd had geweten dat jij Afrikaans kon verstaan, dan had ik mijn *e-pos* aan jou niet in het Engels geschreven. Misschien weet je nog dat ik een van mijn

eerste *mails* eindigde met de woorden *I am receiving your e-mail. Groete, Johan*. Ik hoopte toen dat die subtiele suggestie voldoende voor je zou zijn om in je eigen taal terug te schrijven. Maar toen jij in het Engels volhardde, begreep ik dat mijn boodschap niet was overgekomen en vermoedde ik dat jij dacht het Afrikaans niet te kunnen begrijpen. En nu blijkt niets minder waar te zijn.

Het is heerlijk en een voorrecht om onze gemeenschappelijke taal te spreken. *Michiel, als ons gesels, praat ek Afrikaans en jy praat Nederlands. Ons sal ons maklik en heeltemal verstaan*".

Het doet me denken aan de uitspraak van Johann Marais in Nwanedi Luphephe dat Nederlands eigenlijk oud Afrikaans is. Mijn Nederlands is de moeder van de taal van Johan van Baalen, die zo begrijpelijk voor me is geworden.

In de boekhandels van de universiteiten in Zuid-Afrika liggen Karel ende Elegast, Vondel, en W.F. Hermans op grote stapels naast elkaar. "Vraaie historie ende al waar Mag ik u tellen, hoort ernaar." "Het hemelsche Gerecht heeft zich ten langen leste, Erbarremd over mij en mijn benauwde veste". "De portier is een invalide. Op zijn eikehouten bureautje staat alleen een telefoon en hij zit voor zich uit te staren door een goedkope zonnebril". Het zijn de beginregels van teksten die de gemiddelde student hier heeft moeten lezen en nog steeds leest. In het Middelnederlands, het Zeventiende eeuws en het Hedendaags Nederlands. En dat terwijl beide talen zich inmiddels al zo ver van elkaar verwijderd hebben.

Afrikaans is geen Nederlands meer. Het kind heeft zich verder ontwikkeld en is zelfstandig geworden. Niet dat het de banden met zijn moeder loochent. Sterker nog, het verlangt ernaar deze band vast te houden, of beter, te herstellen en aan te halen. De breuk met zijn moeder heeft te lange tijd te definitief geleken. Maar nu is er weer de mogelijkheid om samen Afrikaans en Nederlands te spreken.

Bij onze binnenkomst in Doringbaai spreken spelende kinderen ons aan. We vermoeden dat het Zoeloe of Xhosa is wat ze spreken en vragen het Johan. Hoogst verbaasd is hij dat we het Afrikaans van deze kin-

deren niet kunnen volgen. Het is zo simpel. Waarschijnlijk spreken ze wat ooit *gammal* heette, het Afrikaans plat. Wij kunnen er niets van maken, terwijl we toch geen enkele moeite hebben Johan te verstaan. Maar ook het plat Utrechts of Amsterdams is, evenmin als Fries, Gronings, of Limburgs voor ons weggelegd. Dus daar zal het verschil wel zitten. Iemand als Jan Stein begrepen we ook niet en de betekenis van het slissende Engels van *Whatyoucall* ging ons toch ook geheel voorbij. Datzelfde zal gelden voor de talloze manieren waarop mensen het Afrikaans gebruiken en uitspreken. Het is een zelfstandige taal met ontelbare varianten. Als je het vanaf je geboorte spreekt, dan wil en kun je, net als Johan, niet meer zonder.

Het Afrikaans raakt aangetast, omdat het vereenzelvigd wordt met de blanke spreker en diens apartheid. Grote groepen zwarten weigeren het nog te spreken en vallen terug op hun moedertaal of het Engels. Alsof het Engels niet ook van buitenaf werd opgelegd en alsof de Engelsen niet ook onderdrukten, discrimineerden en zelfs martelden. Maar de druk op het Afrikaans is groot en het wordt meer en meer door het Engels verdrongen. Gedwongen vanuit politieke motieven en door bezuinigingen worden vakgroepen Afrikaans op universiteiten met sluiting bedreigd. Ze verzetten zich ertegen. Soms met succes, maar hoe lang ze uiteindelijk zullen blijven bestaan is de vraag.

Of het Afrikaans zelf het zal houden, het oud-Nederlands van Johann Marais, de taal van Johan van Baalen? Kortaf en ietwat knauwerig klinkt het, maar tegelijk ook melodieus. Puristisch aan de ene kant, maar met talloze leenwoorden aan de andere. *Moenie worrie nie. Dis oraait.* In zijn grammaticale structuur lijkt het simpel vergeleken met het Nederlands. Werkwoordsverbuigingen kent het bijvoorbeeld nauwelijks. Tegelijk is het in zijn lexicon lastig – ook of misschien wel juist voor een Nederlander. Noem je een Afrikaner ‘aardig’, dan zal hij vreemd opkijken, omdat hij denkt dat je hem ‘eigenaardig’ vindt. En, omgekeerd, hoeft zijn veelvuldig gebruik van het werkwoord ‘moeten’ ons weer niet af te schrikken, want zo Nederlands bedoelt hij het immers niet. Dat valt op te maken uit zijn veelvuldig gebruik van ‘dankie, baie dankie’ in dezelfde zin waarin hij het ‘moeten’ met nadruk heeft gebruikt. Maar – weer omgekeerd – kent hij ons bijna overdreven gebruik van het ‘alstu-

blijft' nauwelijks. Slechts zelden hoor je een Afrikaner 'asseblief' zeggen en als ze het zeggen, dan klinkt het bijna als een smeekbede. Een echte Afrikaner spreekt zijn taal trots en houdt haar hoog. Johan is een echte Afrikaner en spreekt zijn taal met passie.

AFSTAND

Zoals elke morgen, is Johan ook vandaag om vijf uur wakker. Normaal leest hij dan de krant onder het genot van een kopje *Rooibos* thee. Staat na een uurtje op, ontbijt en gaat om zeven uur naar zijn werk. Zo niet vandaag. Vandaag maakt hij eerst 'n wandeling en als wij uit bed komen, is hij bezig de tafel te dekken. De televisie heeft hij al aangezet en tijdens het ontbijt volgen we de beelden over de komende begrafenis van prinses Diana en bespreken we de activiteiten van de voorliggende dag. Nog voor het ontbijt roken Wouter en ik een sigaret in het achtertuin-tje. Hij zit op een muurtje slaperig voor zich uit te staren. Op de grond voor zijn voeten liggen enkele vuile kranten te vergaan in weer en wind. Plots slaakt hij een kreet. Met zijn rechtervoet wijst hij naar een kop in *Die Burger*: *NG Kerk bely sy rol in apartheid*. Hoe is het mogelijk! De krant is van precies een maand geleden, woensdag, de zesde augustus.

Stad en land heb ik afgelopen naar aanleiding van de opmerking van Nicolle dat de Nederduits Gereformeerde Kerk schuld had bekend. Gezien het verhaal van Beyers Naudé over de weinige predikanten die aan zijn handtekeningenactie hadden deelgenomen, kon ik Nicolle toen, zo weinige dagen na ons bezoek aan de dominee in Johannesburg, nauwelijks geloven. Daarom was ik op zoek gegaan naar een krant waarin de schuldbekentenis beschreven stond. Nergens, maar dan ook in geen enkele krant, die ik zag, werd hiervan melding gemaakt. Terwijl in Nederland, zo vertelde Nicolle op grond van een telefoongesprek met thuis, de kranten er vol van hadden gestaan. Maar wat in Nederland

gewoonlijk belangrijk wordt gevonden over Zuid-Afrika, hoeft dat in Zuid-Afrika zelf helemaal niet te zijn. Of hing het samen met de komkommertijd? Hoe het ook zij, in volstrekte toevalligheid ligt hier op een achterplaatsje van een vakantiehuisje in Doringbaai, een natte en verkreukelde krant aan Wouters voeten, waarin het gezochte nieuws staat en waarop zijn oog willekeurig valt. Zorgvuldig raap ik de krant op en spreid hem als een kostbare schat uit op mijn bed, zodat hij kan drogen en ik de kreukels eruit zal kunnen strijken en de passages over de NGK tot mij nemen.

Het betreft een uitspraak van de moderator van de Kerk, ds. Freek Swanepoel bij de verschijning van het boek *Die verhaal van die NG Kerk se reis met apartheid*. Het boek is gisteren, vijf augustus verschenen. “Dr. Frits Gaum, redakteur van Die Kerkbode, het in opdrag van de algemene sinodale kommissie die Kerk se pad met apartheid geboekstaaf nadat die ASK besluit het om nie ‘n WVK voorlegging te doen nie”¹¹.

Het boek beschrijft de hoofdmomenten in de geschiedenis van de NGK met betrekking tot apartheid. Naar aanleiding ervan zegt Swanepoel: “*Die NG Kerk vra diegene wat onder apartheid gely het om verskoning*”. Dit is de uitspraak waar Beyers Naudé zo lang op zat te wachten en die hij maar niet van de synode los kon krijgen: schulderkenning van de NGK voor de WVK. Dat is de Waarheids- en VerzoeningsKommissie, de *Truth and Reconciliation Committee* of, zoals hij denigrerend in de Boerkrant werd betiteld: *Tutu se snot en trane kommissie*¹². Hiervoor was Beyers door de Kerk verbannen geweest en in 1994 op de *Sinode van Versoening* weer als een *verlore seun* binnengehaald. Hiervoor had hij nog onlangs, in juli van dit jaar, via zijn *Ekumeniese Adviesburo* een verzoekbrief aan alle twaalfduizend predikanten van alle kerken in Zuid-Afrika gestuurd om uit te komen voor de eigen schuld, waarop naar zijn zeggen, zoals ik het begrepen had in Johannesburg, slechts driehonderzeventig predikanten reageerden. En of hij het nu verkeerd gezegd heeft of dat ik hem verkeerd begrepen heb, uit een ingezonden stuk in deze krant¹³ blijkt dat het er nog minder waren: vijfenzeventig.

Het doet er ook niet meer toe. Hier in deze zelfde krant doet de NGK haar bekentenis. Nog steeds niet rechtstreeks voor de

Waarheidskommissie, maar dan toch wel voor die natie. “*Van die belydenisse wat die Kerk doen, is dat hy nie altyd die woord van die Here reg gehoor het nie en nie altyd die wenslike kritiese afstand met die owerheid gehandhaaf het nie*”. Het is die eerste van die zesentwintig stellingen in die boek die over gebeurtenisse gaan, die die kerk as “ongelukkig” betitelt, waarvoor ze om “verskoning vra” en waarvan ze zegt ze “diep en opreg jammer” te vinden.

Zou het dan toch nog allemaal kunnen verander en apartheid echt kunnen verdwynen? Tegelykertyd besef ik ook dat het slechts deze ene krant is, die een maand na dato bevestig wat ik niet geloven kon. En dat deze bevestiging waarskynlik minder beteken dan ik denk –juist omdat ik er so op soek na was.

Die krant ligt te drogen, die letters zijn nog niet gelezen, als wij –samen met Sarah en Jochen die zich inmiddels by ons hebben gevoegd– deze zaterdag doorbrengen op soek na die *blommetjies*. Hun aantallen vallen wat teen in verhouding tot die belofte waarmee Johan verwagtingen by ons schiep. Geel is dit jaar sterk overheersend en steeds als we een andere kleur menen te ontwaren, stoppen we onze wagens, stappen uit en wandelen gebogen soekend deur die velden. Die neus en dikwyls ook het fototoestel dicht op die bloemen: rood, paars, blou, oranje, wit. Steeds blijken hun aantallen van dichtby beskouwd veel groter te zijn dan van ver weg gedacht.

Die route is overweldigend in zijn schoonheid. Onmetelike vlakten, waar die weg sich kaarsrecht deurheen vreet na die in die verte oprijzende Bokkeveldberge. Langs Vredendal, Vanrhynsdorp, Grootdrif en dan zigzaggend deur die Vanrhynspas richting Nieuwoudtville. In die pas met zijn magnifieke uitzichten is het dat Johan opnieuw ademhaalt en opnieuw geboren word. Zijn hoogvlakte is een woest gletsjergebied van meer dan driehonderdmiljoen jaar oud. Abrupt dient het sich aan. Vrijwel onmiddellijk, nadat we die pas uit zijn, staan we voor een metersdiepe kloof in het landschap, waarin een zijtak van die Doringrivier haar water neer laat kletteren. Met moeite houdt een boom sich met zijn wortels vast teen die wand van het ravijn, terwyl zijn top getergd word deur het geweld van die continue waterstroom.

In de diepte onder hem zien wij het water neervallen en langzaam wegstromen tussen de enorme bruine *klippen*, die daar van eeuwen her zijn neergeworpen. Verderop is het water al niet meer te zien. Het laat zich slechts raden. Alleen de bruine stenen en het groen van de bergen, tussen de wanden waarvan het water zich moet voorbewegen, zijn nog zichtbaar. En nog iets verderop kunnen we zelfs niet meer gissen naar de loop van de stroom, waar hij zich verliest in een bocht tussen twee bergen.

We besluiten weg te gaan van deze prachtig woeste plek om onze speurtocht naar de *blommetjies* voort te zetten. Johan vraagt een passerende vrouw of zij misschien weet waar ze zouden kunnen zijn, hier in de buurt. Maar hij had het net zo goed niet hoeven vragen. Haar antwoord is een vage wegwijzing over een afstand van vele kilometers naar rechts en zijn conclusie is dat we haar aanwijzing beter niet op kunnen volgen. Zij zal volgens hem immers toch niet bekennen dat er ook daar nauwelijks *blommetjies* zijn, want dan zou ze voor buitenstaanders afbreuk doen aan datgene waar deze streek zo trots op is. Dus keren we terug, genietend, en af en toe uitstappend voor een wandeling door de bloemen.

Met een snelheid van honderdzwintig kilometer per uur rijdt Johan ons 's avonds in het donker over het *grondpad* van Doringbaai naar Lambertsbaai. De angst bij het rijden van Van Zyl in QwaQwa steekt weer de kop op. Johan legt ons geruststellend uit dat je juist op een *grondpad* hard moet rijden, omdat de wielen van de wagen de gaten in de weg dan nauwelijks zullen raken. Het enige waar je verder nog op moet letten zijn de *klippen* die je pad versperren. Die moet je bij zo'n snelheid natuurlijk zorgvuldig vermijden. Maar verder is er helemaal niets aan de hand. Wouter, die naast de bestuurder zit, is er evenmin als Connie en ik gerust op. Ook Jochen en Sarah, die in hun wat simpeler uitgevoerde auto de grootste moeite hebben Johan bij te houden, geven aan het eind van de wilde tocht te kennen een dergelijke snelheid niet op prijs te stellen.

Doel van de reis is het open lucht restaurant *Muisbosskerm*, waar boeren uit de verre omtrek bijeenkomen om gezamenlijk een *braai* te houden tegen betaling van 95 Rand (*f* 40,-) per persoon – erg duur voor

Zuidafrikaanse begrippen. Lam aan het spit, kreeft (extra *charge*: 25 Rand), vis, en *afval* om mee te beginnen. Alles van het schaap wat de kieskeurige Nederlander weggooit, wordt door de Afrikaner gebruikt voor deze lekkernij. Alleen de longen niet, want daarin kunnen ziektekiemen zitten. Maar de kop, de maag, het hart, de nieren, de poten, de darmen, de tong en wat dies meer zij worden samen verkookt tot *afval*. Wanneer de kok het startsein heeft gegeven, storten alle aanwezige boeren zich elleboogduwend op de pot, bevreesd dat deze leeg is, voordat ze aan de beurt zijn gekomen. Gulzig wordt het voedsel weggespoeld met grote hoeveelheden bier, wijn en sterke drank, die iedereen zelf heeft mee moeten brengen. Ook wij doen dapper mee, –zij het dat maar een enkeling van ons een klein hapje proeft van het bord *afval* dat Johan voor zichzelf heeft vol geschept. Maar van de rest van de *braai* genieten we met volle teugen.

Muisboskerm bestaat uit niets anders dan een flink aantal tafels, banken en stoelen, die opgesteld staan rondom verschillende enorme vuuroosters, waaraan zwetende *bruinmense* het vlees en de vis keren. De plek ligt hoog boven de oceaan en wordt afgeschermd tegen de harde wind door een cirkelvormige, uit takkenbossen opgetrokken haag, die aan een kant open is en een fantastisch uitzicht biedt op de in het water ondergaande zon.

Als een bruine vrouwelijke bediende toevallig in de buurt van onze tafel komt, stopt Johan haar stiekem een briefje van tien Rand toe. Ik vraag hem waarom hij dat niet openlijk doet. Omdat hij er ervaring mee heeft en weet dat als de eigenaar van *Muisboskerm* het ziet, de vrouw haar geld weer mag inleveren. 't Is schandalig, want ze verdient met haar service aan de blanken niet meer dan 30 Rand (*f* 15,-) per dag en dat zou, gezien de prijzen die we hier betalen, gemakkelijk 100 Rand kunnen zijn. De uitbuiting is nog lang niet voorbij en daarom kan hij haar alleen stiekem wat geld toestoppen.

De zondag overbruggt de afstand naar Kaapstad, als afgesproken langs de oceaan. Maar eerst maken we een omweg naar het zuidoosten langs het Heerenlogement. Een overhangende rots op een heuvel in een verder compleet vlak landschap. Onder deze rots heeft Simon van der Stel, de

naamgever van Stellenbosch, drie eeuwen eerder enige tijd doorgebracht. En na hem vele anderen, getuige de vele handtekeningen op de wand, die door een ijzeren hekwerk van het zeldzame publiek worden afgeschermd.

Onder aan de heuvel staan bij een paar eenzame bomen nog twee 18^e eeuwse houten Boerenhutten met Hollands schuine, rieten daken, waar de hardheid en armoede van het leven in die tijd vanaf straalt. Drie *bruinmense* werken in de moestuin eromheen en een van hen heft de hand als we voorbijrijden. De paaltjes die om de zoveel meter langs het *grondpad* staan, dragen slechts één enkele draad waarmee de twee hutten van elektriciteit worden voorzien en die daarna ophoudt te bestaan.

Alsof wij normale, argeloze toeristen zijn, doemen op onze verdere reis naar zuiden enorme velden met talloze *blommetjies* voor ons op. Zo *baie* veel hebben wij er op onze zoektocht niet bij elkaar gezien. Lachend steken zij hun kopjes naar het noorden en naar ons uit. Het enige wat wij kunnen doen is er schuchter en beschaamd van genieten terwijl de weg zich voor ons uit beweegt van Elandsbaai naar Noordkuil en van Dwarskersbos naar Laaipek, Velddrift, Vredenburg en Saldanha, waar de bloemen echt op hun mooist zijn. Langs de baai naar Langebaan, naar het Weskus Nasionale Park, en verder, verder zuidwaarts. Yzerfontein, Melkbosstrand, Bloubergstrand, Milnerton. Totdat in de verte de contouren van de Tafelberg weer zichtbaar zijn. De herkenning van de thuiskomst.

De laatste week is een werkweek. De groep heeft weer samen logies. Bij Lien in Fynbos Villa, Stellenbosch. Anders dan in ons verblijf bij Riël in de Evergreen Lodge en in de Orange Court Lodge, Pretoria, blijken we weer losse en afstandelijke individuen geworden. Het naderend afscheid doet zich gelden. Peter, Nicolle, Wouter, Ida, Ferno, Connie en Michiel. Ieder richt zich op de activiteiten van het onderzoek waarvoor we uiteindelijk naar dit land zijn gekomen. Een laatste ontmoeting met mensen die we nog wilden spreken. Een bezoek aan Kayamandi. Een laatste afspraak met een mentor. Een laatste hand aan een laatste gedachte. De week snelt voorbij.

De avond voor het weggaan. Ik sjouw de dikke Proder, die mij de hele

reis door Zuid-Afrika vergezelde, met mij mee. Ongebruikt, want Johans aanwijzingen en contacten waren voldoende en het adressen-naslagwerk dat hij mij leende, bleek uiteindelijk dus niet nodig. Ik geef hem het boek terug op onze laatste afspraak, waarop we voor het eerst Magdaleen, Carna en Sarel ontmoeten om onmiddellijk weer afscheid van hen te moeten nemen.

Een paar uur brengen we door in het Surferrestaurant in het vakantie-stadje Strand, waar de vis uit de oceaan rechtstreeks in de pan en op je bord belandt. Het beeld dat ik van Magdaleen heb opgebouwd in de ampere telefoongesprekken, die wij voerden en waarin zij als telefoniste voor Johan functioneerde, verdwijnt als sneeuw voor de zon. Een onafhankelijke, zelfstandige vrouw, aan wie niets reumatisch te ontdekken valt. Misschien haar handen, ja, maar dan in zeer lichte mate.

Opnieuw dringt het verschil tussen beeld en werkelijkheid zich aan me op, zoals dat zo dikwijls op deze reis is gebeurd. De voorstellingen die we ons maken op grond van kleine aanwijzingen uit de wereld om ons heen, zijn toch altijd maar onze voorstellingen van die wereld. Het door mij in extreme mate vervormde beeld van Magdaleen waarschuwt mij voor de beelden die ik mij van Zuid-Afrika heb gevormd. Van QwaQwa tot Pretoria, van een tweede man op de ambassade tot kelner Johannis, en van criminaliteit tot reumatiek.

Het is tegelijkertijd ook een waarschuwing voor de beelden die de zwarten zich van de blanken en de blanken zich van de zwarten vormen. Het blijft toch steeds de bril waardoor je kijkt, de eigen inbreng die in de vorming van dergelijke beelden zo'n belangrijke rol speelt. De eigen bereidheid om afstand te nemen van eenmaal gevormde beelden en ze steeds weer bij te stellen. Het valt op dat in verhouding tot de blanken slechts weinige zwarten hier een bril dragen. Zouden hun ogen zoveel beter zijn dan die van de blanken, dat ze een dergelijk hulpmiddel niet nodig hebben? Of is het aanschaffen ervan te kostbaar en is het hun daarom eenvoudig niet gegund de werkelijkheid scherper waar te nemen?

Neem nu de discussie van vorige week vrijdagavond aan de *braai* in het vakantiehuisje in Doringbaai. De televisie-uitzending over de

Olympische Spelen was net afgelopen.

If Cape Town wins, we all win. De talloze *billboards* op de *teerpaai*e en in de stad bleken niets te hebben gebaat en alle activiteiten, georganiseerd om Kaapstad tot eerste Olympische stad in Afrika te maken, evenmin. Zelfs Nelson Mandela en zijn gedoodverfde opvolger Thabo Mbeki waren erbij gehaald, maar hadden volgens de media te weinig rustgevende geluiden laten horen tegenover het Olympisch Comité over de groeiende criminaliteit in de Kaap. Het resultaat was ernaar. Athene de grote winnaar. Kaapstad de *loser*.

De televisiebeelden lieten de verslagenheid van de massa's zien die zich verzameld hadden om het zekere overwinningsfeest te vieren. Blank en rijk aan het luxe Waterfront. Arm en zwart op enige kilometers afstand stadinwaarts, op de Parade. Twee afzonderlijke en aparte massa's. De Cape Argus opende 's maandags met de kop "*Racial tale of two cities*". De Burger, op zaterdag, was minder cynisch -hoe kan het ook- maar wist wel te melden dat "*Drankmisbruik, bomdreigementen en die nuus dat die stad misluk het in sy bod vir die 2004 Olimpiese Spele, [...] veral op die Parade daartoe gelei [het] dat feesgangers plek-plek hul humeur verloor het. [...] Geen voorvalle is in die Waterfront aangemeld nie*"¹⁴. Zo wordt een beeld gevormd.

De televisiebeelden sluiten meer aan bij de weergave in de Cape Argus: "*The glaring economic and racial differences between the poorer Cape Flats community and the more affluent section were underlined by separate, simultaneous Olympic announcement parties*"¹⁵. Op deze Kaapse Vlakten ligt Kayelitsa, waar de bewoners van Distrik Ses in de zestiger jaren naar toe zijn getransporteerd. "*Aan de helling van de Duivelspiek, vlak boven de stad, bevindt zich nog het litteken -ettelijke vierkante kilometers braakland waarop twee moskeeën en de kerk van de Moravische zending zijn achtergebleven, van elkaar gescheiden door steengruis en onkruid. De bewoners werden verhuisd naar de winderige vlakte, ver weg van berg en stad en werk. Gedeporteerd -een ander woord is er niet. Toen er in de tweede helft van de jaren zestig een begin aan was gemaakt, kon niemand zich voorstellen hoe grondig de wijk zou worden vernietigd. Zelfs het stratenplan werd uitgewist.*"¹⁶

Het Olympisch bericht was nog niet doorgekomen en de tv nog niet

uitgezet of we raakten verzeild in een discussie over Afrikaners en apartheid. Hoe het in godsnaam mogelijk was geweest dat mensen andere mensen als beesten op een vlakte drijven en omwille van hun eigen verrijking laten creperen. Het Nederlands moralistische toontje onzerzijds ontbrak geenszins, terwijl wij na onze reis toch beter hadden moeten weten.

Johan antwoordde in volle gemoedrust, terwijl hij vriendelijk bleef kluiven aan het overheerlijke *lams-choppy* dat hij op zo kundige wijze voor ons had bereid. Dat hij –die geboren was in het stelsel– zich zijn hele leven vragen had gesteld. Dat het zo moeilijk is zelf grootschalige veranderingen aan te brengen. Dat de politieke mogelijkheden daartoe zo gering zijn. Dat hij altijd naar zijn mening op de goede partij had gestemd. En dat hij verheugd was met de afschaffing van het apartheid-systeem. Dat hij zijn ondersteuning aan de zwarte mens –of liever de arme mens, of nog beter, de mens in ontwikkelingsgebieden– gaf via zijn werk. Dat alleen onderwijs een mens kan brengen tot ontwikkeling en kan vormen tot een zelfstandig wezen. En dat hij ook daarom in het onderwijs aan de Business School werkzaam was. Maar dat hij zijn zo moeilijk verkregen verworvenheden ook niet zo maar prijs kon geven, –hoezeer hij daar ook achter zou staan. Hij verdedigde zich niet, maar verklaarde slechts, legde het ons uit. Beklemtoonde slechts onze kritiek te waarderen, omdat zij hem een ander perspectief dan alleen het zijne of dat van zijn Zuidafrikaanse vrienden bood.

Zo stelde hij ons en wij hem in staat om afstand te nemen van de eigen voorstelling en oordeelsvorming en deze enigszins –hoe miniem ook– aan te passen.

Dat onze eenzijdige vragen hem toch hoog zaten bleek bij het volgende avondeten in *Muisbosskerm* aan de Lambertsbaai. Daar legde hij zo plotseling uit de lucht aan Jochen de vraag voor hoe hij als geboren Duitser nu tegenover Hitler stond en de Tweede Wereldoorlog en wat zijn ouders daarin hadden uitgespookt. Toen wij verontwaardigd reageerden dat hij een dergelijke vraag toch niet kon stellen, bestond zijn antwoord uit een eenvoudige verwijzing naar de avond tevoren. Net zoals Johan toen, was ook Jochen nu niet beledigd en antwoordde

dat hij niet achter de toenmalige daden van zijn grootouders kon staan. Dat hij het afschuwelijk vond wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurd was. Dat Hitler waarschijnlijk niet goed bij zijn hoofd was en dat hij niet begreep hoe mensen zo achter een waanzinnige aan konden lopen. Maar hij voegde daaraan toe dat hij niet wist hoe hij zou hebben gehandeld in zijn grootouders plaats en dat het achteraf gemakkelijk oordelen is. En vooral dat hij niet kon vatten dat het hem nu nog steeds werd nagedragen. Dat er Nederlanders zijn van zijn eigen leeftijd, die hem vragen dat hij hun fiets terug moet geven. En dat het zo oneindig moeilijk is om de vaste voorstellingen en het vaste oordeel van mensen te veranderen.

Geen enkele reden dus voor de overdreven sentimentele voorstelling die ik al die weken in gedachten koesterde. Misschien is Magdaleen wat stil, maar dat is iemand in verhouding tot de praatgrage Johan al snel.

Maar ze is een duidelijk aanwezige vrouw en moeder. Twee dotjes van kinderen. Opgevoed zoals dat in onze tijd in Nederland nog gebeurde. Ze spreken niet voor hun beurt, ze zeuren niet over het eten, maar genieten in onderling zachtstille vrolijkheid van het maal. Sarel valt zelfs, als zijn tijd gekomen is, spontaan in slaap zonder het gebruikelijke en vervelende geklier dat er bij zovele kinderen van zijn leeftijd aan vooraf schijnt te moeten gaan.

De indruk van een harmonisch gezin is gevestigd. Deze indruk, die gebaseerd is op mijn directe waarneming, zal daarom waarschijnlijk minder snel gelogenstraft kunnen worden dan de voorstellingen die ik mij van een reumatische Magdaleen maakte. Ze wordt zelfs onmiddellijk bevestigd door de andere gezinnen die in het overvolle restaurant aanwezig zijn en waarvan de kinderen een even klassieke zestiger jaren opvoeding genieten. Geen uit te grote verwendheid geboren gejengel; geen gekoejoncer van ouders door hun kinderen, maar een gepaste beleefdheid, die niet ten koste gaat van hun ontwikkeling tot zelfstandige wezens. Wat een verschil met de anti autoritaire jeugd van het hedendaagse Nederland.

Als Johan ons enige weken later bezoekt, kan hij het zijnerzijds slechts

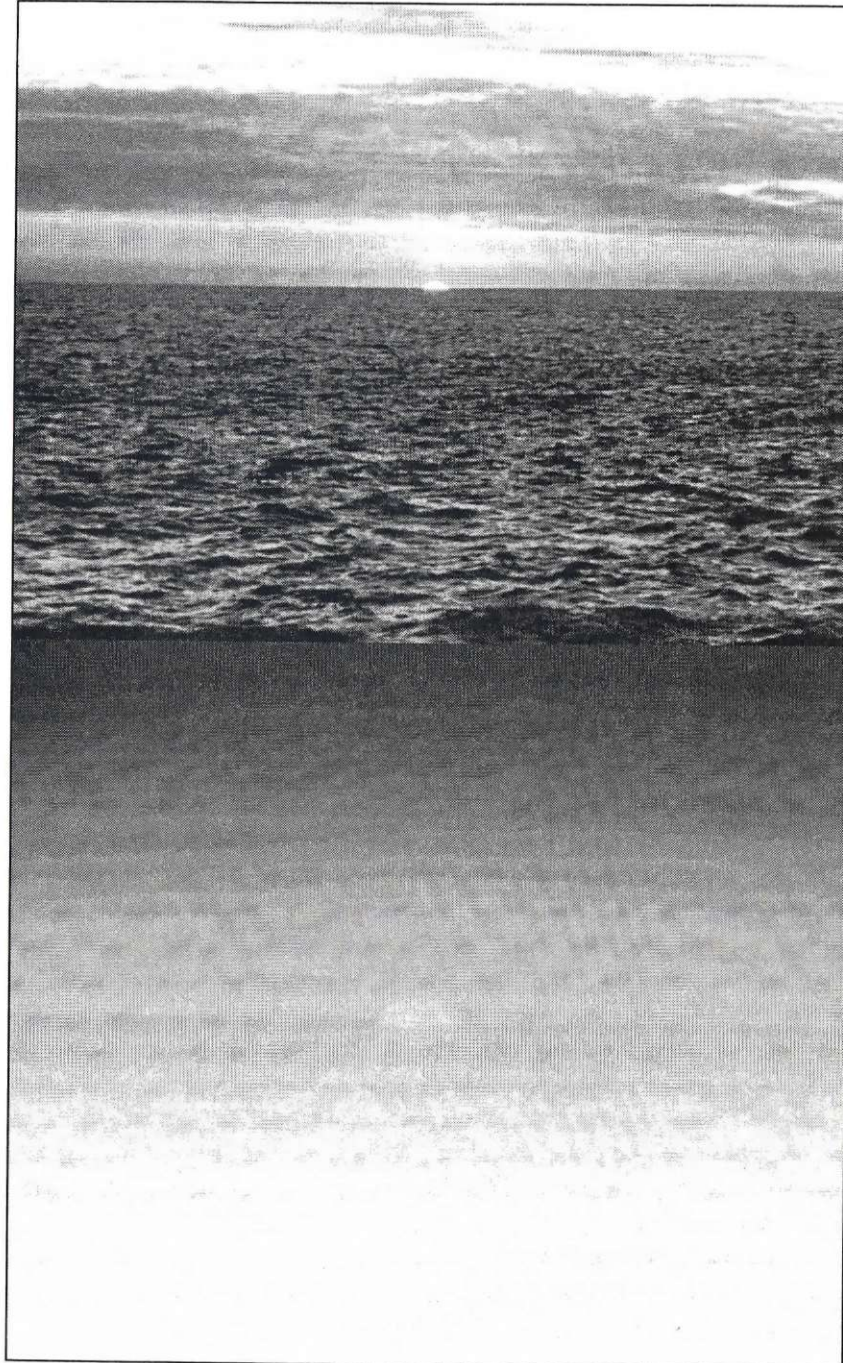
bevestigen, maar hij voegt er iets aan toe. Want als we enige weken later in Amsterdam rondlopen, grijpt hij mij plotseling bij de arm en houdt me staande. Al enige tijd, zegt hij, loopt hij te peinzen over een belangrijk verschil tussen Zuid-Afrika en Nederland. Het zanikte in zijn achterhoofd, maar hij wist niet wat het was. Natuurlijk, er zijn vele verschillen tussen beide landen. Hij kan er zeker een flink aantal van noemen, als het zou moeten. Maar dit verschil bleef aan hem knagen, omdat hij het maar niet kon duiden. En nu, nu opeens weet hij het, hier in Amsterdam.

Het zijn de mensen; het zijn de kinderen. Of beter: het is de afwezigheid van kinderen. Van ouders die met hun kinderen door de stad wandelen. Heel gebruikelijk in Zuid-Afrika, Kaapstad, Stellenbosch, Kuilsrivier en Strand. Maar in Nederland valt hem de veelvuldige afwezigheid ervan op. Het in de Westkaap normale beeld van de in stil geluk over de straat kuierende gezinnen in het weekend ontbreekt hier vrijwel volledig.

Na het eten nemen we definitief afscheid op de Strandboulevard. Nog even volgen de beide wagens elkaar. Johan, Magdaleen, Carna en Sarel. Wouter, Connie en ik. Maar bij de T-splitsing vlak voor Stellenbosch gaan we ieder onze eigen weg.

Wat valt er nog te zeggen van de dag die volgt? Een tocht naar het Franschhoek van de rijke Hugonoten met zijn onvermijdelijke plakkerskamp. Langs Jonkershoek, Hottentottenholland, dat we in onze eerste week in Stellenbosch opgepropt in het *bakkie* van Riël al bezochten. Langs de Theewaterskloofdam waardoor het stuwmeer ontstaat dat water voor Kaapstad verzamelt en waar een werkeloosheidsproject zwarte arbeiders bomen laat rooien, omdat deze anders het water met hun wortels blijven vasthouden. Langs de wijnboerderij *Avontuur*, waarvan de naam ons verblijf hier tot intermezzo maakt en ons weggaan nog eens te meer onderstreept. En tenslotte langs Kayclitsa, aan de rechterkant van het *teerpad*, naar het vliegveld van Kaapstad.

Zo wordt een cirkel gesloten. Het vliegtuig stijgt op en de stad wordt weer een punt op de regenbooglandkaart van Zuid-Afrika.

Elke dag

Magdalena en ek praat elke dag oor julle. Dan luister my kinders, en vra uit na julle en julle lewenswyse. En dan besef ek met eens hoe min ek hulle kan vertel van 'n plek wat hulle nie ken nie. Ek vertel egter aan hulle dat julle gelukkig is, volgens my begrip daarvan. Dan word hulle stil van verwondering daaroor.

(Johan van Baalen, epos 3 november 1997)

Enoch Sontonga

Nkosi sikelel' iAfrika
Maluphakam' uphondo lwayo
Yizwa imithanda zoyethu,
Usisikelele, usisikelele

Nkosi sikelel' iAfrika
Maluphakam' uphondo lwayo
Yizwa imithanda zoyethu,
Nkosi sikelela, thina lusapho
lwayo.

Woza Moya (woza, woza),
Woza Moya .Oyingewe
Nkosi sikelela,
Thina lusapho lwayo.

Morena boloka ¹⁷

Morena boloka sechaba sa heso
O fedise dintwa le matshwenyicho,
Morena boloka sechaba sa heso,
O fedise dintwa le matshwenyicho.

O se boloke, o se boloke,
O se boloke, o se boloke,
Sechaba sa heso,
Sechaba sa heso,
O se boloke morena se boloke,
O se boloke sechaba, se boloke,
Sechaba sa heso, sechaba sa
heso.

Ma kube njalo! Ma kube njalo!

Kude kube ngunaphakade.
Kude kube ngunaphakade.

God seën Afrika

Seën ons Here, God seën Afrika:
Laat haar horing oorloop met U
seën.
Hoor ons as ons in gebede vra
Dat U ons sal seën.
Kinders van Afrika.

Bringt U u wind
Laat waai u wind, Heilige Gees
Dat ons, almal van ons,
Kinders van U sal kan wees.

Seën ook Here, seën ons nasie
ook.
Werp oorloë weg, wis onheile uit;
Maak ons harteën ons oë oop
Vir vrede en geregtigheid.

Seën ons dan God,
Skenk ons tog gou wat ons U vra.
Gee ons u vrede en rus
kinders van Suid-Afrika.

God bless Africa

Lord, bless Africa
Let its name be praised
(May her horn rise high up)
Listen also to our pleas
Lord bless us thy children

Come spirit (Come spirit and bless
us)
Come spirit,

Come spirit, holy spirit
And bless us, us thy children

Lord bless our nation
And end all conflicts,
O bless our nation.

Nkosi Sikelel' iZimbabwe¹⁸

Ishe Komborera Afrika
Ngaisimudzirwe zita rayo
Inzwai mitcuro yedu
Ishe komborera
Isu mhuri yayo

Huya mweya
(Huya Mweya Komborera)
Huya mweya
Huya mweya mweya mutsvene
Uti komborere, Isu mhuri yayo.

Nkosi Sikelel' iTanzania¹⁹

Mungu ibariki Afrika,
Wabariki viongozi wake
Hekima Umoja na Amani
Mungu ibariki Afrika
Na watu wake

Mungu Ibariki Tanzania
Dumisha Uhuru na Umoja
Wake kwa waume na watoto
Hizi ni ngoa zetu
Tanzania na watu wake

Noten

- ¹ A.H. de Vries, 'Die bokkers'. In: *Die Afrikaanse Kortverhaalboek. Saamgestel deur Abraham H. de Vries*, Goodwood, 1995, p. 148.
- ² J. Murray, e.a., *South Africa, Lesotho & Swaziland. A Lonely Planet travel survival kit*. Hong Kong, 1996, p. 96.
- ³ "[Deze] Afrikaanstalige tekst vormde de achtergrond waartegen Winnie Madikizela-Mandela gisteren haar belagers van repliek moest dienen". Lolke van der Heide, 'De waarheid is als stopverf in Winnies handen', *NRC Handelsblad*, 5 december 1997, p.5.
- ⁴ Dit hoofdstuk is gebaseerd op *Boerant, Koerant van Die Boerestaat Party*, Julie/Augustus 1997, p.16.
- ⁵ Kathu Mamalia, 'Racism is rife in N Province', *Sowetan*, Thursday, August 14 1997, p.1.
- ⁶ Deze en de volgende citaten zijn ontleend aan de in de vorige noot genoemde *Sowetan*, p. 1 & 11.
- ⁷ Chris Barnard, *Voetpad na Vergelegen*. Kaapstad, 1987, p.54.
- ⁸ M. West, *Abantu. An introduction to the black people of South Africa*. Cape Town, etc., 1976, bevestigt dit verhaal over de *makhadzi* enigszins. In vertaling luidt een citaat op pagina 91 eruit: "Venda *chiefs* werden op een interessante manier aangesteld. Een zus en broer van de gestorven *chief* kozen een van zijn zoons als opvolger en tegelijk een broer en zus van de nieuwe *chief* om hem eventueel te vervangen. De nieuwe *chief* werd dus als eerste bijgestaan door de oom en tante die hem benoemden, totdat ook zij eventueel werden vervangen door een broer en zus. Deze adviseurs vertegenwoordigden de koninklijke familie en hadden samen met de *chief* aanzienlijke invloed. De tante, *makhadzi* genoemd, was in het bijzonder van belang bij rituele gebeurtenissen, omdat zij de priesteres van de stam was."
- ⁹ Ontleend aan: Karel Schoeman, *By Fakkellig*. Kaapstad 1991 (eerste druk: 1966), p. 125 en p. 151. In vertaling:
"Je begrijpt 't niet, hè? 't Is niet hetzelfde om deel uit te maken van het volk of van de heren -wij leven in twee volledig verschillende gebieden. Jij bent eraan gewend te bevelen, om alle voorrechten en diensten te aanvaarden als een deel in het leven waar je recht op hebt.
Maar met óns is dat anders, Geen rechten, geen gunsten, geen tegemoetko

mingen, niets dan de wind en de regen, de zon, de lucht boven ons hoofd en de paden aan onze voeten. Een vreemde wereld, vriend, maar toch leven wij, goed of slecht." "Ik begrijp 't niet." "Nee, zeker niet. Jij bent gelukkig. Maar je kunt het niet begrijpen –dat is onmogelijk."

Dit is het verschil, taal noch godsdienst of iets anders: dat jij je hele leven lang als mens behandeld bent, dat jou eerbied wordt betoond, ook al is het op formele en onconventionele wijze, dat jij een gevoel van eigenwaarde kan hebben, Terwijl wij niet eens weten wat het is een mens te zijn, niets kennen dan hitte en kou en honger en dorst en pijn, niets weten dan hoe blindelings in leven te blijven tussen geboorte en dood. Kun je dat beseffen?"

¹⁰ "Doring Bay is a working town, with fish processing and crayfish and diamond boats (the diamonds are literally vacuumed from the sea floor." (J. Murray, c.a., *South Africa, Lesotho & Swaziland. A Lonely Planet travel survival kit*. Hong Kong, 1996, p. 526). "Doringbaai, perched on a deserted coastline of rocky cliffs. It's a popular holiday retreat for farmers from the Karoo but of little interest to most other travellers." (A. Barbour, *Fodor's South Africa*. New York, 1996, p. 155).

¹¹ *Die Burger*, 6 september 1997, p. 1.

¹² *Boerant, Koerant van Die Boerestaat Party*, Julie/Augustus 1997, p.1.

¹³ *Die Burger*, 6 september, p.12.

¹⁴ *Die Burger*, 6 september 1997, p.16.

¹⁵ *Cape Argus*, 8 september 1997, p.1. In vertaling:

"De schrille economische en raciale verschillen tussen de armere gemeenschap in de Cape Flats en het rijkere deel werden onderstreept door gescheiden groeperingen, die tegelijkertijd de Olympische Spelen aankondigden."

¹⁶ Henk van Woerden, 'Het afgedankte volk. Een witte in een zwart gettho.' Henk van Woerden, 'Het afgedankte volk. Een witte in een zwart gettho.' NRC Handelsblad, 24 december 1997, p.33.

¹⁷ Sotho.

¹⁸ Shona.

¹⁹ Kiswahili.

Op vrijdag 18 juli 1997 vertrok een gezelschap van zeven personen vanaf Schiphol naar Kaapstad voor een twee maanden durend verblijf in Zuid-Afrika. Drie van hen trokken gedurende enige weken samen op vanuit de Zuidpunt van het land tot aan de Limpopo, grensrivier met Zimbabwe. Moenie worrie nie is het boeiende relaas van deze reis, waarin het Zuidafrikaanse regenboogland dat sinds 1994 probeert af te rekenen met zijn apartheidsverleden, wordt beschreven vanuit het standpunt van een typische buitenstaander. Verwondering, verbazing, medeleven en onmacht kenschetsen dit standpunt. Het verhaal is geconstrueerd rond de contrasten die zo kenmerkend voor het hedendaagse Zuid-Afrika zijn. Allereerst springen als vanzelfsprekend de bekende tegenstellingen in het oog, zoals die tussen zwart en blank, arm en rijk, stad en platteland, criminaliteit en veiligheid. Maar ook dieperliggende tegenstellingen als die tussen de Afrikaanse traditie versus het westers modernisme zijn in het verhaal vervlochten.

In de zorgvuldig opgezette vorm van het verhaal klinken deze tegenstellingen eveneens door. Het proza van de reiservaringen en van de ontmoetingen tijdens de reis met Boeren, traditionele leiders, plakkerskampbewoners en Afrikaners wisselt met poëtische citaten, die veelal ontleend zijn aan Zuidafrikaanse schrijvers. Daardoorheen spelen dan weer de biografische intermezzo's over de figuur van Johan van Baalen, terwijl de in zwart-wit weergegeven foto's dit contrasterend geheel ook visueel complementeren.